

Леся Мороз-Рекотова

Культура мовлення та виразне читання

Навчальний посібник

Леся Мороз-Рекотова

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ТА ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

*Навчальний посібник
для студентів спеціальності
6.010101
«Дошкільна освіта»*

Бердянськ, 2015

УДК 81'271.1:372.461(075.8)

ББК 74.268.1-5я73

М 80

Рекомендовано до друку вченою радою Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 3 від 24.09.2015 р.)

Рецензенти : **Казанцева Л. І.,** доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти, директор Інституту соціально-педагогічної та корекційної освіти Бердянського державного педагогічного університету
Крутій К. Л., доктор педагогічних наук, професор
Новік О. П., доктор педагогічних наук, професор кафедри української літератури та компаративістики Бердянського державного педагогічного університету

Мороз-Рекотова Л. В.

М 80 Культура мовлення та виразне читання : навчальний посібник / Л. В. Мороз-Рекотова. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2015. – 222 с.
ISBN 978-617-7291-28-1

Посібник містить навчально-методичні матеріали з курсу «Культура мовлення та виразне читання» й має на меті оволодіння студентами культурою мовлення та навичками виразного читання як важливою передумовою їх успішної підготовки до професійної діяльності, а також ознайомлення студентів із теоретичними аспектами культури мовлення та виразного читання, із науково-практичними позиціями, на яких ґрунтується оволодіння культурою мовлення, підведення до осмислення основних цілей та завдань вивчення курсу.

Матеріали навчального посібника структуровані відповідно до вимог кредитно-трансферної системи навчання. У ньому подані стислі змісти лекцій, плани практичних занять, система запитань і завдань для самостійної та індивідуальної роботи, тестові завдання для підсумкового контролю.

Посібник адресовано студентам спеціальності «Дошкільна освіта».

УДК 81'271.1:372.461(075.8)

ББК 74.268.1-5я73

© Мороз-Рекотова Л. В., 2015

© Видавець Ткачук О. В., 2015

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Навчальна програма курсу «Культура мовлення та виразне читання».....	8
Зміст програм.....	9
Структура навчальної дисципліни	16
Навчально-методичне забезпечення	18
Змістовий модуль 1. Теоретичні засади культури мовлення	18
Тема 1. Загальні поняття культури мовлення	18
Тема 2. Нормативний аспект культури мовлення	32
Змістовий модуль 2. Мовленнєве спілкування як діяльність.....	45
Тема 1. Мовленнєве спілкування як діяльність	45
Тема 2. Культура спілкування	59
Змістовий модуль 3. Культура мовлення у професійній діяльності педагога.....	69
Тема 1. Специфічні особливості та функції педагогічного спілкування.....	69
Тема 2. Саморозвиток культури мовлення	85
Змістовий модуль 4. Виразне читання як метод педагогічного впливу.....	97
Тема 1. Техніка виразного читання та розповідання	97
Тема 2. Елементи техніки мовлення.....	109
Змістовий модуль 5. Засоби логіко-емоційної виразності читання.....	119
Тема 1. Компоненти виразності	119
Тема 2. Основні положення засобів логіко-емоційної виразності читання.....	129
Змістовий модуль 6. Виразне читання творів художньої літератури.....	141
Тема 1. Підготовка твору для читання та аналізу його з дітьми .	141
Тема 2. Особливості читання творів різних жанрів	151
Розподіл балів, які отримують студенти	162
Шкала оцінювання	163
Шкала нарахування балів	163
Перевірка знань за курсом (тестовий контроль)	164
Питання для самоперевірки.....	171
Глосарій	173
Предметний покажчик	178
Іменний покажчик	184
Список використаних джерел	187
Додатки	190

ПЕРЕДМОВА

Складовою педагогічної майстерності вихователя є його мовлення. Це інструмент професійної діяльності педагога, за допомогою якого можна розв'язати різні педагогічні завдання: зробити складну тему цікавою, а процес її вивчення – привабливим; створити щиру атмосферу спілкування з дітьми, встановити контакт з ними, досягти взаєморозуміння; сформулювати в дітей відчуття емоційної захищеності, вселити в них віру в себе.

Володінню мовленням як засобом професійної діяльності потрібно вчитися. Класичним прикладом цього є досвід А. Макаренка. Молодий педагог, відчувши свою безпорадність у спілкуванні з вихованцями, почав наполегливо працювати, удосконалюючи свій голос, дикцію, дихання. Відомі його висновки: «Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «Іди сюди» з 15 – 20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, в постаті і в голосі. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не почує того, що треба». Видатний педагог вважав, що педагог повинен так говорити, щоб діти відчули в його словах волю, культуру, особистість.

Мовлення вихователя є показником його педагогічної культури, засобом самовираження і самоутвердження його особистості. В. Сухомлинський розробив своєрідний кодекс мовлення педагогів. Він вважав, що слово його не повинно бути брутальним, непристойним, фальшивим, нещирим. Особливо наголошував на своєрідній психотерапевтичній функції слова педагога, вважаючи це обов'язковою умовою спілкування – діалогу між педагогом та дітьми. Вислови «душа дитини» і «слово педагога» він ставив поряд.

Досвід вітчизняних педагогів, який став світовим надбанням, набуває ще більшої актуальності нині, коли ведуться пошуки шляхів гуманізації дошкільної освіти і виховання. Його вивчення допоможе майбутньому педагогові у професійному становленні.

Мовлення вихователя пристосоване для розв'язання специфічних завдань, що виникають у педагогічній діяльності, спілкуванні. Можна говорити про професійні особливості мовленнєвої діяльності педагога, а саме:

а) вихователь спеціально організовує цю діяльність, керує нею залежно від умов педагогічного спілкування;

б) кінцевим результатом такої діяльності є досягнення гуманістично спрямованої мети, пов'язаної з вихованням дітей;

в) добір мовних і мовленнєвих засобів здійснюється залежно від потреб, завдань взаємодії вихователя з дітьми; їх ефективність прогнозується;

г) мовленнєва діяльність педагога в реальній ситуації спілкування будується на відтворенні (рефлексії) стану, поведінки, реакції учнів, вона регулюється змістом зворотної інформації, яку отримує вчитель;

д) мовлення вихователя є предметом його педагогічного аналізу й самоаналізу, постійного самовдосконалення.

Аналізуючи мовлення педагога, нерідко використовують вислів «комунікативна поведінка». В сучасній науковій літературі (О. Леонт'єв, Т. Ладиженська, В. Кан-Калик, І. Зимня та інші) під комунікативною поведінкою розуміють не просто процес говоріння, повідомлення чогось, а таку організацію мовлення й відповідно до нього невербальної поведінки педагога, яка впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування, характер взаємин між вихователем та дітьми, стиль їхньої діяльності.

Культура мовлення педагога охоплює всі компоненти мовленнєвої діяльності та її складових. Певні норми існують для всіх компонентів мовленнєвої культури та проявляються вони, перш за все, як норми спілкування: когнітивна (сприймання інших та їх розуміння), афективна (ставлення до іншого), поведінкова (вибір поведінки у конкретній ситуації). Найбільш значущими нормами педагогічного спілкування є етичні та комунікативні норми.

Специфіка педагогічної діяльності полягає у постійному діяльнісному контакті з іншими людьми. Робота вихователя спрямована на формування особистості підростаючої людини, певних правил поведінки, інтелектуальний розвиток. Тому

мовлення педагога – це основний інструмент педагогічного впливу и одночасно зразок до наслідування вихованцями.

Майстерне застосування свого голосу, його якостей у професійній діяльності – потребує вправління та тренування. Діти дошкільного віку дуже люблять слухати казки, вірші, оповідання, байки. І саме слухаючи захопливі сюжети, діти сприймають не тільки голос вихователя, а й той підтекст, який вихователь ним передає. Деякі люди від природи володіють навичками застосування засобів емоційної виразності (логічні наголоси, темп, застосування пауз, інтонації), а декому цьому необхідно навчатись.

Оволодіння студентами культурним мовленням та навичками виразного читання є важливою передумовою їх успішної підготовки до професійної діяльності. Навчально-методичний посібник побудований таким чином, щоб студенти могли усвідомити теоретичні аспекти культури мовлення та виразного читання, ознайомитись із науково-практичними позиціями, на яких ґрунтується оволодіння культурним мовленням, осмислити основні цілі та завдання вивчення курсу, оволодіти культурним мовленням та навичками виразного читання.

Матеріали навчального посібника структуровані відповідно до вимог кредитно-трансферної системи навчання. У ньому подані стислі змісти лекцій, плани практичних занять, система запитань і завдань для самостійної та індивідуальної роботи, тестові завдання для підсумкового контролю. Зміст навчального посібника розподілено на 6 змістових модулів.

Змістовий модуль «Теоретичні засади культури мовлення» розкриває загальні поняття культури мовлення та нормативний її аспект. У змістовому модулі «Мовленнєве спілкування як діяльність» подано матеріали, які розглядають сутність та структуру спілкування, його аспекти, стилі, моделі та функції; розглянуто компоненти високого рівня культури спілкування. Наступний змістовий модуль «Культура мовлення у професійній діяльності педагога» містить матеріали стосовно специфічних особливостей та функцій педагогічного спілкування, а також розкриває методики саморозвитку культури мовлення педагога. Наступні змістові модулі

«Виразне читання як метод педагогічного впливу», «Засоби логіко-емоційної виразності читання» та «Виразне читання творів художньої літератури» розкривають поняття техніки мовлення, як необхідної передумови словесної дії, елементи техніки мовлення, компоненти виразності, основні положення засобів логіко-емоційної виразності, особливості підготовки твору для читання та аналізу його з дітьми, особливості читання творів різних жанрів.

Навчальний посібник адресовано студентам спеціальності «Дошкільна освіта» педагогічних коледжів, училищ, інститутів, університетів.

1. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ТА ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ»

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань <u>0101 Педагогічна освіта</u> (шифр і назва)	Нормативна	
	Напрямок підготовки 6.010101 Дошкільна освіта		
Модулів – 1	Спеціальність (професійне спрямування): « <u>Дошкільна освіта</u> »	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 6		2-й	2-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання		Семестр	
Загальна кількість годин - 90		3-й	3-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2,6 самостійної роботи студента – 2,7	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Лекції	
		24 год.	4 год.
		Практичні, семінарські	
		24 год.	4 год.
		Лабораторні	
		-	-
		Самостійна робота	
		42 год.	82 год.
		Індивідуальні завдання:	
		Вид контролю: залік	

Примітка: співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 47%/53%; для заочної форми навчання – 8,9%/91,1%

2. ЗМІСТ ПРОГРАМИ

2.1. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1.

Теоретичні засади культури мовлення

Тема 1. Загальні поняття культури мовлення. Культура мовлення та виразне читання як особлива дисципліна, її предмет і завдання. Поняття про культуру мовлення, її структуру. Походження та основні етапи розвитку української мови. Тенденції розвитку української мови на сучасному етапі. Стили української літературної мови. Українська мова в світі.

Концепції культури мовлення в різних лінгвістичних центрах: історія розвитку ораторського мистецтва у Стародавньому Єгипті, Асирії, Вавилону, Еллади й Аттики; теоретичні праці з розвитку слов'янських літературних мов: вчення про правильність мовлення О. Ахманової, Ю. Бельчикова, В. Веселитського; теорія «комунікативної доцільності» В. Костомарова, О. Леонтєва; теорія «гарного мовлення» Б. Головіна; концепція мовленнєвої майстерності Л. Скворцова; концепція М. Ілляша; прагматико-функціональний принцип висвітлення мовленнєво-культурних проблем А. Васильєвої; діалогічна концепція А. Михальської. Погляд українських науковців та культурних діячів на аспекти мовленнєвої культури (Олена Пчілка, І. Франко, І. Огієнко, М. Сулима, В. Ганцов, М. Шумило, Леся Українка, І. Верхтарський, М. Гладкий, П. Тичина, М. Рильський, О. Кундзіч, О. Курило).

Тема 2. Нормативний аспект культури мовлення. Літературна мова, її джерела та форми. Мова як засіб спілкування (мовлення). Нормативний компонент культури мовлення. Структура мовленнєвої діяльності. Невербальна комунікація у діяльності вихователя. Характеристика основних норм сучасної української мови: орфоепічні, лексичні, граматичні, стилістичні, орфографічні, пунктуаційні. Особливості літературних норм: загальнообов'язковість дотримання, відносна стійкість та стабільність, відповідність

звичаю та можливостям мовної системи, комунікативна доречність. Характеристика основних типів словників-довідників з культури мовлення: етимологічні, тлумачні, семонімічні, фразеологічні, словники складностей мови.

Змістовий модуль 2.

Мовленнєве спілкування як діяльність

Тема 1. Мовленнєве спілкування як діяльність. Сутність та структура процесу спілкування. Аспекти спілкування: перцептивний, комунікативний, інтерактивний. Моделі спілкування. Стилі усного літературного мовлення. Культура слухання. Функції мовлення: 1) здійснення, реалізація процесу спілкування (комунікативна функція); 2) здійснення процесів пізнання (пізнавальна функція), 3) здійснення процесів творення нових одиниць мовних підсистем; 4) здійснення, реалізація процесу вираження емоцій (емотивна функція); 5) здійснення, реалізація процесу творення художніх образів, творів (естетична функція). Комунікативні ознаки культури мовлення: правильність (норма літературної мови), точність, логічність (предметна та понятійна), багатство (різноманітність мовлення, стилістично марковані й немарковані слова), чистота (лайливі й вульгарні слова, уникнення слів-паразитів), доречність (стильова доречність, контекстуальна доречність, ситуаційна доречність), виразність. Практичне вправлення у визначенні та застосуванні комунікативних ознак мовлення.

Тема 2. Культура спілкування. Культура спілкування як чинник розвитку суспільства: побутовий, соціальний рівень. Компоненти високого рівня культури спілкування: комунікативні установки, що сприяють спілкуванню, знання норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві, категорій, закономірностей та механізмів спілкування, вміння застосовувати ці знання відповідно до ситуації, норм моралі конкретного суспільства та загальнолюдських цінностей. Поняття про суб'єктивність та об'єктивність взаємозв'язків. Емоційна основа спілкування. Гуманістичні орієнтації у взаєминах. Поняття про етикет спілкування: основні правила

спілкування, звертання, вітання, прощання, вибачення, подяка, запрошення, прохання, наказ, згода, підтвердження, заперечення, відмова, стимулювання та корекція розмови, вираження співчуття, пропозиція, порада, представлення, телефонна розмова. Формування навички етичного спілкування гуманістичної орієнтації. Спілкування у колективі: загальні вимоги до культури усного мовлення; норми усного мовлення; бесіда як форма спілкування між людьми.

Змістовий модуль 3.

Культура мовлення у професійній діяльності педагога

Тема 1. Специфічні особливості та функції педагогічного спілкування. Поняття про педагогічне спілкування, його особливості (аспекти, функції та різновиди педагогічного спілкування; особистісно орієнтоване педагогічне спілкування; показники успішного розгортання педагогічного спілкування). Структура педагогічного спілкування, його етапи: прогностичний, встановлення емоційного та довірливого контакту, здійснення комунікації, аналіз спілкування. Стилi педагогічного спілкування: класичні (авторитарний, демократичний, ліберальний); залежно від індивідуальних характеристик учасників педагогічного спілкування (В. Кан-Калик); за орієнтацією педагога на процес чи результат (А. Маркова, Л. Мітіна). Гуманістична спрямованість педагогічного спілкування. Моделі педагогічного спілкування: «Сократа», «майстра», «менеджера», «тренера», «гіда». Класифікація моделей педагогічного спілкування за В. Кан-Каликом: диктаторська, неконтактна, диференційованої уваги, негнучкого реагування, авторитарна, гіперрефлексивна, гіпорефлексивна. Культура мовлення як складник професійної майстерності педагога. Педагогічний такт і тактика. Умови оволодіння педагогічним тактом.

Тема 2. Саморозвиток культури мовлення. Вимоги до професійних якостей голосу педагога: благозвучність (чистота і ясність тембру); широкий діапазон за висотою, гучністю та тембру; гнучкість, рухливість; летючість (добра чутність без

напруження мовця); витривалість (висока працездатність, стійкість); адаптивність (пристосування динаміки, тембру, мелодики до акустичних умов); перешкодостійкість (варіювання тембру і теситури з метою протистояння звуковим перешкодам); сугестивність (здатність голосу навіювати емоції і впливати на поведінку адресата незалежно від смислу слів, що вимовляються). Напрями та заходи роботи з саморозвитку культури мовлення: вдосконалення в них знання питань культури мовлення, зокрема педагогічного мовлення; збагачення словникового запасу майбутнього педагога; постановка мовленнєвого дихання, збагачення голосу та відпрацювання правильної дикції. Методика саморозвитку мовленнєвої культури майбутніми педагогами (І. Зязюн, В. Кан-Калик, В. Чихаєв та інші). Практичне вправлення в удосконаленні особистих якостей голосу та культури мовлення.

Змістовий модуль 4.

Виразне читання як метод педагогічного впливу

Тема 1. Техніка мовлення як необхідна передумова словесної дії. Поняття техніки мовлення. Значення техніки мовлення для виразного читання. Теоретичні основи виразного читання. Література як вид мистецтва. Лексика художньої мови. Органи мовлення, робота звуковиголошувального апарату. Вчення К. Станіславського про словесну дію, основний принцип його системи.

Тема 2. Елементи техніки мовлення. Дихання, його значення для мовлення. Типи дихання: ключичний (високий, плечовий), грудний (середній, реберний), діафрагматичний (низький, черевний), комбінований (грудно-черевний). Мовленнєве дихання, його особливості. Правила дихання при виразному читанні. Вправи для розвитку мовленнєвого дихання, їх завдання. Голос, його утворення, природні якості і постановка. Якості розвиненого голосу. Основні властивості голосу: спектр звуку і тембр голосу, сила і гучність голосу. Поняття про резонатори. Гігієна і профілактика голосу. Дикція, її значення. Вимоги до хорошої дикції. Недоліки дикції та шляхи їх виправлення. Чіткість вимови при різному темпі

мовлення. Вправи на вимову голосних та приголосних звуків. Розвиток навички чіткої вимови звуків та слів на спеціально підібраних текстах, скороговках. Методика роботи над диханням, дикцією, чіткістю мовлення, силою та гучністю голосу. Орфоепія. Причини порушення орфоепічних норм.

Змістовий модуль 5.

Засоби логіко-емоційної виразності читання

Тема 1. Компоненти виразності. Поняття «засоби логіко-емоційної виразності читання». Інтенація як мовне явище на слуховому рівні сприймання. Підтекст і його роль. Зміна інтонацій у залежності від поставленого завдання (наміру читця). Ритмічний лад та ритмічна організація мови, модифікація тону. Місце засобів логіко-емоційної виразності читання в загальній системі виразного читання. Значення засобів логіко-емоційної виразності читання для професійної підготовки педагога. Практичне вправляння у застосуванні компонентів виразності.

Тема 2. Основні положення засобів логіко-емоційної виразності читання. Мовні такти, їх значення для процесу читання та зв'язку всіх компонентів виразності. Паузи, їх роль у виразному читанні. Види пауз: синтаксичні, логічні, психологічні, ритмічні (віршові), фізіологічні. Логічні наголоси та їх значення та функціональні особливості. Емоційна функція наголошених слів. Мелодика мовлення: її значення для вираження змісту фрази; основні мелодичні ходи (зміни), позначення їх на письмі; розуміння і визначення мелодики в тексті; відтворення мелодики в тексті. Темп мовлення, висота і сила голосу як засіб виразного читання. Їх залежність від змісту та характеру твору, художніх образів та відчуттів, що передаються. Позамовні (рухові) засоби виразності (поза, жести, міміка). Словесна дія і спілкування зі слухачем. Вправляння у застосуванні пауз, логічних наголосів, мелодики, темпу та позамовних засобів виразності під час читання. Практичне використання засобів логіко-емоційної виразності читання: членування тексту на мовні такти; оптимальні шляхи і способи визначення логічних наголосів у єдності.

Змістовий модуль 6.

Виразне читання творів художньої літератури

Тема 1. Підготовка твору для читання та аналізу його з дітьми. Етапи аналізу тексту. Перший етап – літературознавчий аналіз твору: відомості про автора, вникання в контекст; розгляд теми, жанрових особливостей вирішення її, форми викладу; розгляд композиції й сюжету твору, з'ясування суті рефрену; аналіз образів твору; точка зору на образ як на втілення ідеї, конкретне чуттєве уявлення та основне джерело емоційного впливу; аналіз естетичних якостей твору; розкриття підтексту; визначення головної мети читання та аналізу тексту з дітьми. Другий етап – дійовий аналіз твору (процес, що розкриває і виявляє наскрізну словесну дію твору та основні етапи її розвитку). Етапи наскрізної словесної дії та послідовного аналізу твору: розчленування твору на частини, підібрати заголовок до них; розписати мовну партитуру. Визначення загальної мети читання. Практичне вправлення у підготовці твору для читання та аналізу його з дітьми.

Тема 2. Особливості читання творів різних жанрів. Розповідання казок. Особливості казок як творів усної народної творчості. Типи казок: про тварин, фантастично-пригодницькі, соціально-побутові та побутові. Традиційна форма виконання народних казок. Зберігання при розповіданні казок співучості та ритмічності, характерної для їх передачі в усній народній творчості. Композиційні особливості казки: зачин, поступове наростання розвитку дії, повтори, діалоги і пісеньки персонажів, кінцівка. Практичне вправлення у розповіданні казок.

Читання віршів. Особливості віршованого мовлення. Системи віршування: силабічна, силабо-тонічна, тонічна. Основні стопи силабо-тонічного вірша: хорей, ямб, дактиль, амфібрахій, анапест. Ритмічність та музикальність як засоби передачі емоційно-образного змісту поетичних творів. Передача у читанні особливостей віршованого мовлення: віршових пауз, цезури, легке підкреслення рими, метру, інструментування вірша. Практичне вправлення у читанні віршів. Читання байки. Структура байки (розповідь, повчання),

композиційна побудова: експозиція, зав'язка дії, розвиток дії, розв'язка. Особливості читання. Практичне вправлення у читанні байки. Специфіка читання оповідання від першої та третьої особи. Практичне вправлення у читанні оповідання.

Форма підсумкового контролю успішності навчання – залік.

Засоби діагностики успішності навчання – усне опитування, практичні завдання, самостійна робота.

2.2. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
КРЕДИТ 1. Загальні засади культури мовлення												
Змістовий модуль 1. Теоретичні засади культури мовлення												
Тема 1. Загальні поняття культури мовлення.	7	2	2			5	7					7
Тема 2. Нормативний аспект культури мовлення.	8	2	2			4	8					8
Разом за змістовим модулем 1	15	4	4			9	15					15
Змістовий модуль 2. Мовленнєве спілкування як діяльність												
Тема 1. Мовленнєве спілкування як діяльність.	7	2	2			5	7					7
Тема 2. Культура спілкування.	8	2	2			4	8					8
Разом за змістовим модулем 2	15	4	4			9	15					15
Усього годин за кредит	30	6	6			18	30					30
КРЕДИТ 2. Культура мовлення у професійній діяльності вихователя												
Змістовий модуль 3. Культура мовлення у професійній діяльності педагога												
Тема 1. Специфічні особливості та функції педагогічного спілкування.	7	2	2			3	7	2				5
Тема 2. Саморозвиток культури мовлення.	8	2	2			4	8					8
Разом за змістовим модулем 3	15	4	4			7	15	2				13

Змістовий модуль 4. Виразне читання як метод педагогічного впливу											
Тема 1. Техніка мовлення як необхідна передумова словесної дії.	7	2	2			5	7				7
Тема 2. Елементи техніки мовлення.	8	2	2			4	8		2		6
Разом за змістовим модулем 4	15	4	4			9	15		2		13
Усього годин за кредит	30	8	6			16	30	2	2		26
КРЕДИТ 3. Виразне читання у професійній діяльності вихователя											
Змістовий модуль 5. Засоби логіко-емоційної виразності читання											
Тема 1. Компоненти виразності.	7	2	2			3	7				7
Тема 2. Основні положення засобів логіко-емоційної виразності.	8	2	2			4	8	2			6
Разом за змістовим модулем 5	15	4	4			7	15	2			13
Змістовий модуль 6. Виразне читання творів художньої літератури											
Тема 1. Підготовка твору для читання та аналізу його з дітьми.	8	2	2			4	8				8
Тема 2. Особливості читання творів різних жанрів.	7	2	2			3	7		2		5
Разом за змістовим модулем 6	15	4	4			7	15		2		13
Усього годин за кредит	30	8	8			14	30	2	2		26
ВСЬОГО	90	24	24			42	90	4	4		82

3. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Навчальні цілі: дати знання студентам про головні теоретичні та практичні засади культури мовлення; основні значення терміна «культура мовлення». Підвести до осмислення мовної норми, знання функціональних стилів літературного мовлення, усвідомлення взаємозв'язків системи мови, структури мовлення і не мовленнєвих (екстралінгвістичних) структур. Дати уявлення про поняття культури мови, основні причини недостатнього рівня культури мовлення.

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Лекція 1.1.

План

1. «Культура мовлення та виразне читання» як особлива дисципліна, її предмет і завдання.
2. Поняття про культуру мовлення, її структуру.
3. Стилї української літературної мови.

Опорні поняття: предмет, мета, завдання навчальної дисципліни, культура мовлення, стилі, структура, концепція.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 280 с.
2. Введенская Л. А. Культура речи : Серия «Учебники, учебные пособия» / Л. А. Введенская. – Ростов н/Д. : Феникс, 2001. – 448 с.
3. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. – М. : Высшая школа, 1988. – 380 с.
4. Зверева Е. Н. Основы культуры речи. Теоретический курс / Е. Н. Зверева. – М. : Изд. Центр ЕАОИ, 2008. – 219 с.

5. Культура фахового мовлення : Навч. посібник / За ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005. – 572 с.

6. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : Навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

Стислий зміст лекції

*Слова – полова,
Але вогонь в одежі слова –
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.*

І. Франко

1. «Культура мовлення та виразне читання» як особлива дисципліна, її предмет і завдання.

Наука про культуру мови – окрема галузь мовознавства, яка, використовуючи дані історії української літературної мови, граматики, лексикології, стилістики, словотвору, виробляє наукові критерії в оцінці мовних явищ.

Мовні проблеми є актуальними в будь-якому суспільстві, важливі вони й у нашому. Статус української мови як державної та впровадження її в усі офіційні сфери життя організаційно оформлені в 10 статті Конституції України. Держава виявляє турботу про вільний розвиток і функціонування всіх національних мов, якими послуговуються її громадяни. Порядок вживання української та інших мов визначається законом.

Українська мова – одна з прадавніх слов'янських мов і є рідною для десятків мільйонів людей. Досліджуючи прадавні корені української мови, наука спирається на матеріальну і духовну культуру, створену народом.

Коли йдеться про походження української мови як мови нашої нації, у свідомості багатьох людей ця мова асоціюється з тією, яку ми чуємо щодня по радіо і телебаченню, яку вивчаємо у школі, якою створюються і читаються книжки й газети, користуються в повсякденному спілкуванні. Проте національна

мова – це не тільки спільна для всієї нації літературна мова, але й мова народна, часом з суттєвими діалектними відмінностями.

Кожний народ – творець рідної мови. Для українців рідна мова – мова нашої нації, мова предків, яка єднає нас між собою і з попередніми поколіннями, їх духовним надбанням. Нормальним є, коли рідну мову дитина засвоює від батьків, у сім'ї. Згадаймо слова В. Сосюри: «Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема». Рівень розвитку рідної мови є джерелом духовного розвитку народу. Недарма вчені стверджують, що словник – це те, що народ знає про світ, а граматика – те, як він виражає ці знання.

Важливими частинами культури мови є: *ортологія* (розділ науки про культуру мови, який вивчає доцільність використання варіантних мовних засобів – лексичних, граматичних, лексично-граматичних. Ґрунтуючись на поняттях культури мови (нормативність мови), ортологія виключає зі своєї сфери помилкові явища й зосереджує увагу лише на варіантах, що стали фактом літературної мови, але відрізняються частотою вживання, семантичними відтінками, стильовою орієнтацією); *стилістика мови* (функціональна й експресивна оцінка мовних засобів), *стилістика мовлення* (ступінь доцільності використання мовних засобів у тексті).

Спілкування – найважливіша функція мови. Це робить її універсальним інструментом для обміну інформацією, передачі інформації в просторі й часі. Комунікативній функції підпорядковано інші її функції, зокрема експресивну. Полягає вона в тому, що саме завдяки мові ми виражаємо свій внутрішній світ, репрезентуємо себе тому, з ким спілкуємося. «Говори – і я тебе побачу», – стверджували античні мудреці. Людина, що досконало володіє мовою, найкраще може себе показати, розкрити свій духовний світ, свої знання й уміння, свою професійну спроможність.

Головне завдання культури мови – виховання навичок літературного спілкування, пропаганда й засвоєння літературних норм у слововжитку, граматичному оформленні мови, у вимові та наголошуванні, неприйняття спотвореної мови або суржику.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є комунікативні ознаки мовлення, теоретичні основи культури мовлення та виразного читання, особливості їх практичного застосування у професійній діяльності педагога.

Метою викладання навчальної дисципліни «Культура мовлення та виразне читання» є ознайомлення студентів з теоретико-практичними основами культури мовлення та виразного читання, оволодіння культурою мовлення та навичками виразного читання.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Культура мовлення та виразне читання» є: ознайомлення студентів з основами знань про мовлення, його якості, з основними нормами сучасної української мови; залучення студентів до мистецтва художнього читання, поглиблення розуміння художньої літератури та любові до неї, розвиток художнього смаку; ознайомлення з теорією художнього читання як мистецтва; формування навички виразного читання, вміння аналізувати художній твір.

Згідно з вимогами освітньо–професійної програми студенти повинні:

знати:

- основи знань про мовлення та його якості (правильність, чистоту, точність, багатство, комунікативну доречність);
- основні норми сучасної української мови;
- теорію художнього читання як мистецтва;

вміти:

- дотримуватися основних норм сучасної української мови;
- аналізувати мовлення студентів та власне мовлення;
- виразно читати;
- аналізувати художній твір;
- самостійно підготувати виконання твору;
- аналізувати читання художнього твору;
- володіти власним голосом, мовленнєвим апаратом, для забезпечення максимальної ефективності педагогічного спілкування;
- мовленнєвим диханням, дикцією, деякими якостями мовлення (правильність, чистота, точність);
- володіти художнім смаком;

– володіти технікою виразного читання творів дитячої літератури.

2. Поняття про культуру мовлення, її структуру.

Невід’ємною ознакою освіченої, всебічно розвиненої людини є висока мовна культура, тобто вміння активно використовувати як знаряддя спілкування сучасну літературну мову з усіма багатствами виражальних засобів та властивими літературній мові нормами.

Основою мови є слово – одне з наймогутніших комунікативних знарядь людини. Безсиле само по собі, воно стає могутнім і нездоланим, дієвим і привабливим, якщо сказане вміло, щиро, вчасно й доречно. А саме так – цілеспрямовано, своєчасно, переконливо, виразно – повинна користуватись словом кожна людина в будь-якій сфері й за будь-яких умов спілкування. Недарма народна мудрість повчає: «Говори не так, щоб тебе могли зрозуміти, а так щоб тебе не могли не зрозуміти». Це особливо важливо для педагога, вихователя, адже спілкування з дітьми – це не просто передача певного обсягу інформації, це зразок до наслідування у мовленні. Отже педагогові необхідно не тільки добре знати літературну мову, а й вміти нею користуватись.

Низька культура мови характеризується порушенням правил слововживання, вимови та наголошення, написання. Наприклад, помилково вживають вислови: *добро пожалувати* замість *ласкаво просимо*, *підписка газет* замість *передплата газет*, *дякувати його* замість *дякувати йому*; неправильно наголошують слова: *ка́жу*, *пи́шу*, *підемо* замість *кажу́*, *пишу́*, *пидéмо*. Ознакою низької культури мови є оглушення дзвінких приголосних у кінці слів і складів, м’яка вимова шиплячих, коли вимовляють *дуп* замість *дуб* або *чьому*, *шчьо* замість *чому*, *що*.

Потрібно усвідомити, що розмовляти суржилом – це ознака мовленнєво-мисленнєвого примітивізму, неосвіченості, провінційності, байдужості до своєї мовної поведінки, а отже, неповаги до української мови, свідчення неможливості професійного зростання.

Суржик означає штучно змішану, нечисту мову, гібрид української і російської мов, що, безперечно, є загрозою для існування рідної мови, соціальним злом. Назва сучасного терміна метафорична, адже первісне значення слова суржик – суміш зерна різних злаків і борошно з такої суміші, яке було невисоким за якістю і вживалося у важкі голодні роки. На жаль, суржик – давнє явище. Ще наприкінці XIX-XX ст. звучало застереження інтелігенції щодо поширення цієї скаліченої мови Україною як «збитку і згуби слов'янського добра». Характеристики суржику – лише негативні: «мішана й ламана мова», «мовний покруч», «здеградована під тиском русифікації форма українського мовлення», «мовний безлад», «низька мова», «напівмовність», «бур'ян».

Культура мовлення формується:

- 1) багатством словника;
- 2) досконалим володінням способами поєднання слів у речення;
- 3) умінням розрізняти нейтральні і стилістично марковані мовні одиниці;
- 4) недопущенням стильового і експресивного дисонансу;
- 5) фонетико-інтонаційною виразністю, в тому числі володінням темпом, ритмом, силою голосу;
- 6) знанням психологічних особливостей народу, якому належить дана мова.

«Мовна глухота» є свідченням глухоти духовної. Отже, добре мовлення – це не просто лад слів, а й лад думок і почуттів.

Культура мови – це дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування (Укр. мова : Енциклопедія. – К., 2000. – С. 263).

Культура мовлення – це володіння нормами літературної мови: орфоепічними, лексичними, граматичними, орфографічними, пунктуаційними, стилістичними (Олійник О. Культура мовлення: Навчальний посібник / О. Олійник, В. Шинкарук. – К. : Кондор, 2008. – С. 10).

У **структурі культури мовлення** науковці (Т. Безенкова, Т. Токміна, С. Токмін, О. Миронова та інші) виділяють три такі компоненти:

- 1) нормативний;
- 2) комунікативний;
- 3) етичний.

Отже, культура мовлення передбачає наявність у людини здатності точного відбору й усвідомленого використання в реальному акті спілкування з іншими людьми тих мовленнєвих засобів, які найкраще відповідають кожній конкретній ситуації. У цьому контексті **культура мовлення визначається такими комунікативними ознаками:**

- нормативність;
- логічність;
- точність;
- доречність;
- чистота;
- виразність;
- багатство й різноманіття.

Виділяють такі основні **аспекти вияву культури мовлення:**

- нормативність (дотримання усіх правил усного і писемного мовлення);
- адекватність (точність висловлювань, ясність і зрозумілість мовлення);
- естетичність (використання експресивно–стилістичних засобів мови, які роблять мовлення багатим і виразним);
- поліфункціональність (забезпечення застосування мови у різних сферах життєдіяльності).

Висока культура мовлення означає досконале володіння літературною мовою у процесі спілкування та мовленнєву майстерність. Основними якісними комунікативними ознаками, їх ще називають критеріями, культури мовлення є правильність, точність, логічність, змістовність, доречність, багатство, виразність, чистота.

Правильність мовлення – одна з визначальних ознак культури мовлення. За тлумаченням сучасних словників,

правильний – це: 1) який відповідає дійсності; 2) який відповідає встановленим правилам, нормам; 3) безпомилковий.

Нормативним є мовлення: 1) що відповідає системі мови, не суперечить її законам; 2) в якому варіант норми володіє новими семантико-стилістичними можливостями, увиразнює, уточнює контекст, дає додаткову і вичерпну інформацію; 3) в якому не допущено стилістичного (і стильового) дисонансу; 4) в якому доречно обґрунтовані застосовані норми з іншого стилю; 5) в якому не допущене змішування норм різних мов під впливом білінгвальної мовленнєвої практики.

Мова народу – багата й різноманітна, а мовлення індивідуальне може бути багатим або бідним. Сьогодні добре освічена людина застосовує 6-9 тисяч слів у мовленні. У мові Т. Шевченка і О. Пушкіна – понад 20 тисяч слів, у словнику української мови – майже 135 тисяч слів.

Головними **теоретичними засадами** культури мовлення є осмислення мовної норми, значення про функціональні стилі літературного мовлення; усвідомлення взаємозв'язків системи мови, структури мовлення і немовленнєвих (екстралінгвістичних) структур.

Практичними засадами культури мовлення треба вважати систематичність знань, їх постійне поглиблення, інтерес, увагу до мови взагалі і до рівня власного мовлення зокрема, поліфункціональність мовленнєвої практики й переконаність у суспільній значущості високого рівня культури мовлення народу.

Отже, культура мовлення передбачає наявність у людини здатності точного відбору й усвідомленого використання в реальному акті спілкування з іншими людьми тих мовленнєвих засобів, які найкраще відповідають кожній конкретній ситуації.

Вчення про культуру мовлення зародилось у Стародавній Греції в рамках риторики як вчення про переваги мовлення.

У наступні століття (аж до 80-х років XX ст.) розуміння суті культури мовлення було однобічним: вона розумілась або як вчення про витончену словесність – використання різноманітних художніх засобів (середина XIX ст.), або як вміння грамотно читати, писати і говорити (кінець 20-х років

XX ст., оскільки більша частина населення в той час була неосвіченою).

Ще Арістотель підкреслював: «Мовлення складається з трьох елементів: того, хто говорить, предмета, пр. який він говорить, и особа, до якої він звертається і яка є, власне, кінцева мета всього». Таким чином, значним виявляється і фігура адресата мовлення, і самого оратора, який стає носієм певної «духовності».

Такий комунікативний підхід, визначений Головіним Б. М., до вивчення культури мовлення сьогодні є актуальним.

Усередині 90-х років XX століття професор Є. М. Ширяєв розширив цей підхід: **«Культура мовлення – це такий набір і така організація мовних засобів, які у певній ситуації спілкування при дотриманні сучасних мовних норм та етики спілкування дозволяють забезпечити найбільший ефект у досягненні поставлених комунікативних завдань».**

З цього визначення слідує, що окрім комунікативної спрямованості мовлення, воно безперечно має бути нормативним, тобто відповідати правилам, які успішно встановлені і закріплені у мові на певному етапі її розвитку. Порушення цих норм призводить до нерозуміння або переключенню уваги на те, як людина говорить, а не на те, що вона говорить. І останнє – мовлення має оцінюватись з урахуванням етичного компонента спілкування, який потребує знань та застосування на практиці правил мовної поведінки у певній ситуації.

Таким чином, **сучасне вчення про культуру мовлення** включає в себе вивчення трьох його аспектів: *комунікативного, нормативного, етичного.*

3. Стилї української літературної мови.

Українська мова використовується у всіх сферах суспільного життя, але а кожній з них по-різному. Один добір слів і граматичних засобів бачимо в художніх творах, інший – у державних документах, ще інший – у наукових працях і т д.

«Якість висловлення обумовлена відбором конститутивних елементів даної мови, що вживаються у певних обставинах...»

(Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. – М., 1960, переклад з франц.).

Сукупність мовних засобів, зумовлених потребами сфери, в якій вони використовуються, метою висловлювання та особливостями змісту інформації, називається функціональним стилем мови.

В сучасній українській літературній мові розрізняють такі **функціональні стилі:**

в писемному різновиді:

- 1) художньої літератури;
- 2) офіційно-діловий;
- 3) науковий;
- 4) публіцистичний.

в усній формі:

- 1) уснорозмовний;
- 2) ораторський;
- 3) усної народної творчості.

Стиль художньої літератури відзначається добром мовних засобів, які впливають на почуття, викликають різні емоції, образно змальовують дійсність. Використовуються літературні художні засоби епітети, порівняння, повтори, метафори, персоніфікації, перифрази, гіперболи, антитези тощо. Як експресивні, наприклад, можуть вживатися суфікси на позначення здрібнілості, пестливості, згрубілості. Крім розповіді, широко застосовуються різні форми прямої мови, монологи, діалоги. Синтаксис представлений усім своїм інвентарем, багатий на речення усіх типів. Багато питальних та окличних, повних і неповних, слів-речень, недомовлених речень та інше.

Офіційно-діловий стиль використовується у текстах законів, указів, статутів, постанов, розпоряджень, офіційному діловодстві (справоведенні) установ та організацій. Характеризується документальністю, точністю, чіткістю, переконливістю, доказовістю та сухістю викладу. Тут широко вживаються загальноприйняті, всім однаково зрозумілі стандартні вислови (штампи): *доводжу до відома; прошу вашого розпорядження, згідно з наказом №... до заяви додаю такі документи; заслухавши та обговоривши доповідь, збори*

постановляють і т.ін. Використовують спеціальну канцелярську ділову термінологію *акт, бланк, доручення, заява, контракт, протокол, печатка, штамп*. Тут недопустима двозначність. Кожний документ має свою, тільки йому властиву форму, старанно вироблену і загальноприйнятую, якої потрібно обов'язково дотримуватися. Документ має сувору послідовність подачі інформації. У діловому стилі недопустимі емоційні засоби мови.

Науковий стиль вживається в наукових монографіях, статтях, словниках, підручниках для вузів, довідниках, філософських трактатах, спеціальних галузевих журналах, наукових записках тощо. Кожна галузь має свою наукову й технічну термінологію, яка дає можливість висловити потрібні поняття. Велика кількість міжнародних термінів. Повна відсутність емоційно забарвлених засобів мови, що впливають на почуття. Переважають складні речення різних типів. Багато слів з абстрактним значенням. Широко застосовуються різні формули, графіки, схеми, карти, умовні позначення, спеціальні скорочення, фахові посилання.

Публіцистичний стиль використовується в газетах, журналах (крім спеціальних наукових, художніх та дитячих), радіо й телепередачах. Поєднує засоби наукового та художнього стилів. Це впливає із завдання публіцистики: не тільки інформувати, але й мобілізувати людей до дії. Широко використовується суспільно-політична лексика, чітко сформульовані політичні гасла та заклики, риторичні питання, урочисті висловлювання, засоби гумору, сатири. Тут не допускаються висловлювання-недомовки, натяки, здогади. Використовуються різні типи складних речень, ускладнених зворотами, відокремленими членами речення, однорідними членами, звертаннями, вставними словами та ін. Колорит публіцистичних статей різний: нейтральний, урочистий, іронічний, сатиричний, гумористичний. Це й вимагає використання відповідних мовних засобів.

Семінарське заняття 1.1.

Питання до обговорення

1. Походження та основні етапи розвитку української мови.
2. Тенденції розвитку української мови на сучасному етапі.
3. Українська мова в світі.

Методичні рекомендації

Для засвоєння змісту означених питань студенту необхідно опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати основні положення у довільній формі. Під час опрацювання підручника Бабич Н. Д. Культура фахового мовлення, вивчаючи походження української мови, особливу увагу необхідно зосередити на:

- мовних групах, що виникли на місці єдиної праслов'янської мови, та мови, що до них відносяться;
- умовах формування української мови;
- відмінних рисах української мови від інших слов'янських мов;
- морфологічних рисах, властивих українській мові.

Ознайомлюючись з етапами розвитку української мови слід законспектувати п'ять історичних періодів зі стислою їх характеристикою.

Вивчаючи тенденції розвитку української мови на сучасному етапі особливу увагу зосередити на розширених функціях української мови після прийняття нашою державою незалежності.

Вивчаючи третє питання студенту необхідно визначити місце української мови в світі, вміти аргументувати свою точку зору.

Література:

1. Бабич Н. Д. Культура фахового мовлення : навчальний посібник / Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – С. 15–20; 23–32; 38–43.
2. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – Харківський націон. універс. імені В. Н. Каразіна. – 2009. – 186 с.

3. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

Самостійна робота 1.1.

Питання до вивчення

1. Концепції культури мовлення у різних лінгвістичних центрах.

2. Погляд українських науковців та культурних діячів на аспекти мовленнєвої культури.

Методичні рекомендації

Для засвоєння означених питань студенту необхідно опрацювати матеріал, поданий у Додатку 1, осмислити його, визначити основні погляди різних епох на культуру мовлення, її роль у розвитку суспільства. До другого питання матеріал законспектувати у вигляді таблиці:

Назва концепції (течії, напрямку)	Рік (епоха)	Автор	Стисла характеристика

Література:

1. Клещова О. Є. Культура української мови (за кредитно–модульною системою) : навч. посіб. [для студ. ф-ту української філології] : спец. «Українська мова і література», «Українська мова і література та англійська мова»; Держ. Закл. «Луган. Нац. Ун–т імені Тараса Шевченка». / О. Є. Клещова, О. М. Кравчук. – Луганськ : Вид–во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 15– 16.

2. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : Начальний посібник / В. Г. Пасинок. – Харків : Харківський національний університет ім. В. М. Каразіна. – 2009. – С. 6–14.

З. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : Навч. посібник / В. Г. Пасинок. К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

Індивідуальне завдання 1.1.

Підготувати реферат на тему «Культура мовлення в україномовних ЗМІ».

Методичні рекомендації

Для написання реферату студенту необхідно здійснити пошук додаткових джерел, передивитись декілька телепередач, прочитати статті публіцистичного стилю подачі матеріалу і, на основі проведених заходів, викласти власну аргументовану точку зору щодо рівня культури мовлення в україномовних засобах масової інформації. Для прикладу у Додатку 2 подано статтю Залипської І. Я., зазначену у літературі.

Література:

1. Залипская И. Я. Проблема взаимосвязи доминантных коммуникативных качеств речи (на материале украиноязычных СМИ) / И. Я. Залипская // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 1 (19). – С. 85–88. – Режим доступа до статті : www.gramota.net/materials/2/2013/1/22.html (Додаток 2).

Запитання для самоперевірки

1. Дати визначення понять «культура мови», «культура мовлення».
2. Вказати теоретичні та практичні засади культури мовлення.
3. Дати стислу характеристику функціональних стилів української літературної мови.
4. Дати характеристику компонентам культури мовлення.
5. Визначити та коротко розкрити концепції культури мовлення у різних лінгвістичних центрах.

ТЕМА 2. НОРМАТИВНИЙ АСПЕКТ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Лекція 1.2.

План

1. Літературна мова, її джерела та форми.
2. Мова як засіб спілкування (мовлення).
3. Нормативний компонент культури мовлення.

Опорні поняття: форма мовлення: усна та писемна; особливості літературних норм: загальнообов'язковість дотримання, відносна стійкість та стабільність, відповідність звичаю та можливостям мовної системи, комунікативна доречність.

Література:

1. Бабич Н. Д. Культура фахового мовлення : навчальний посібник / Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – 572 с.
2. Введенская Л. А. Культура речи : серия «Учебники, учебные пособия» / Л. А. Введенская. – Ростов н/Д. : Феникс, 2001. – 448 с.
3. Зверева Е. Н. Основы культуры речи. Теоретический курс / Е. Н. Зверева. – М. : Изд. Центр ЕАОИ, 2008. – 219 с.
4. Клещова О. Є. Культура української мови (за кредитно-модульною системою) : навч. посіб. [для студ. ф-ту української філології] : спец. «Українська мова і література», «Українська мова і література та англійська мова»; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». / О. Є. Клещова, О. М. Кравчук. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 23–37.
5. Пасинок В. Г. Основы культуры мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – Харківський націон. універс. імені В. Н. Каразіна. – 2009. – 186 с.
6. Пасинок В. Г. Основы культуры мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

Стислий зміст лекції

*«Заберіть у мене все, чим
я володію. Але залиште мені
моє мовлення.
І скоро я знайду все, що
мав».*
Д.Уебстер

1. Літературна мова, її джерела та форми.

Мова – це система знаків, об'єктивне, історично сформоване явище духовного життя суспільства. Знаком прийнято називати «заступників» інших об'єктів. Крім мови, природної знакової системи, існують штучні, наприклад, сигнали світлофора, нотний лист, символічні записи, використовувані в математиці (цифри і символи) та інших науках. На відміну від цих штучних систем, мова здатна передавати повідомлення кожного, нічим не обмеженого змісту, тобто вона універсальний. Жестикуляція і міміка – системи невербального спілкування – додають звуковій мові лише додаткові емоційні і значеннєві відтінки.

Види мовлення: писемне, усне, монологічне, діалогічне.

Виділяють наступні *види мови*: зовнішня, внутрішня.

Думка починає формуватися у внутрішній мові. Її механізм був досліджений на початку ХХ століття психологом Л. С. Виготським. Ця мова беззвучна, невимовна, включає образи, відрізняється від зовнішньої ступенем мовної сформованості. Усе духовне життя людини – його міркування, плани, суперечки із самим собою, переробка побаченого і почутого протікають у схованій формі, на розумовому рівні. Внутрішня мова «працює» завжди, крім лише глибокого сну. Переклад внутрішньої мови в зовнішню часто зв'язаний із труднощами. Саме про цей етап породження висловлення говорять: «на язиці крутиться, а сказати не можу».

Зовнішня мова існує в *усній і писемній формах*. Розходження між ними визначаються:

1. Способами кодування. Усне мовлення – вимовна, звучна, чутна – виражене звуками (акустичним кодом), а писемна – видима, написана – буквами (графічним кодом).

2. Механізмами породження. Писемний текст, як правило, – підготовлений, – записується на чернетках, піддається редагуванню, удосконалюванню. Усне мовлення не має таких можливостей, воно спонтанне, тобто створюється у момент говоріння, тому вимагає величезного тренування, швидкості вибору слів, автоматизму синтаксичного конструювання.

3. Механізмами сприйняття. Усне мовлення повинне сприйматися відразу, писемне осмислюється при багаторазовому читанні.

4. Граматичними і лексичними особливостями. У писемній мові чіткіше добираються слова, переважає книжна лексика, складні розгорнуті речення, пасивні конструкції. В усній спостерігаються повтори, неповні, прості речення. Відома межа, що регламентує кількість слів звучної мови: від п'яти до дев'яти.

5. Видами норм. Тільки до усного мовлення ставляться орфоепічні вимоги, і тільки до писемного – орфографічні, пунктуаційні та каліграфічні.

6. Виразовими можливостями. Усне мовлення має засоби звукової виразності, відрізняється багатством інтонацій, паузами, логічними наголосами, а також супроводжується жестами і мімікою. Розділові знаки, лапки, шрифтові виділення компенсують менші можливості експресивності писемного тексту.

7. Характером адресата. Усне мовлення залежить від того, як його сприймають, тому що, як правило, комуніканти не тільки чують, але і бачать один одного. Писемна мова звичайно звернена до відсутніх.

Мова є поліфункціональною системою. Систему (від грец. «ціле, складене з частин»), тому що мова – це не нагромадження слів, звуків, правил, а впорядкований взаємозв'язок певних одиниць, що її створюють: фонем (звуків), морфем, слів, словосполук, пропозицій. Поліфункціональною – тому що *мова виконує різні функції*: 1) комунікативну (означає, що мова є найважливішим засобом людського спілкування (комунікації) – на думку багатьох фахівців, ця функція грає провідну роль; 2) когнітивну, або пізнавальну (означає, що мова – найважливіший засіб здобуття

нових знань про дійсність); 3) акумулятивну (функцію збереження і передачі інформації); 4) емоційну (виявляється в здатності мови виражати відчуття, емоції того, що говорить); 5) волюнтативну (функцію дії).

Мова має справу з інформацією – її створенням, зберіганням і передаванням. Слова називають не лише об'єкти реальної дійсності, але і дії, ознаки, уявні образи: фантастичні предмети і явища, дієслова, відвернуті поняття, уявні образи. Отже, мова призначена для мислення, вона є засобом вираження думок, бажань і відчуттів людини. Але сама мислиннєва діяльність реалізується саме в мовленні. Мовлення – це мова у дії.

2. Мова як засіб спілкування (мовлення).

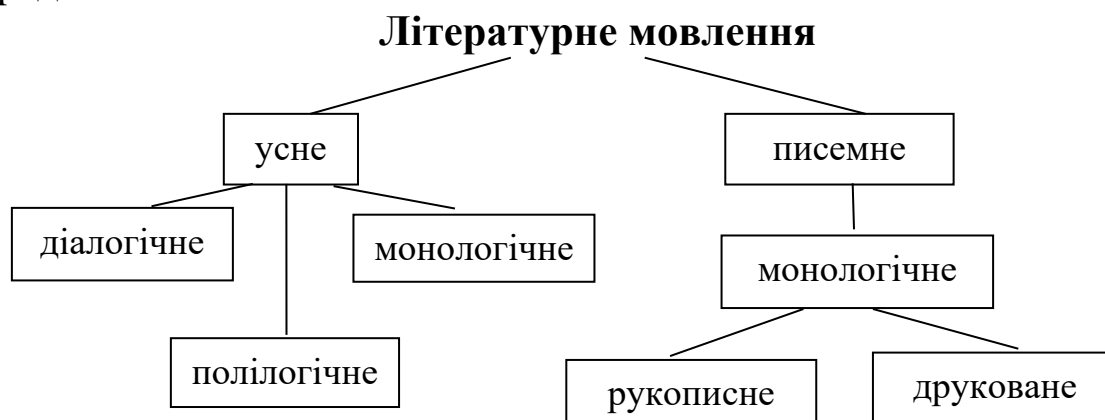
Мовлення – це форма існування мови, її втілення, реалізація. Під мовленням розуміють використання людиною мовних багатств у життєвих ситуаціях, результат процесу формулювання і передачі думки засобами мови. Мовлення окремого носія мови має особливості вимови, лексики, структури речень. Таким чином, мовлення конкретне й індивідуальне.

Органічний зв'язок між двома видами мови психологи пояснюють наявністю загальної основи – внутрішньої мови. Процес породження висловлювання найчастіше має таку структуру: *уявна підготовка фрази – уявлюване проказування з мікрорухами мовного апарату – графічна фіксація думки*.

Усне мовлення може бути записане, а писемне – вимовлене. Наприклад, письмовий текст при «озвучуванні» придбає деякі особливості усного мовлення (інтонаційне забарвлення, ритм), але буде характеризуватися як писемна мова в усній формі.

При підготовці й у процесі публічного виступу виникає протиріччя між писемною мовою й усним її виконанням. А. М. Пешковський, відомий лінгвіст, називав ораторський монолог «підробкою писемної мови під усну». Мовцю перед аудиторією варто доречно поєднувати два види, дві «стихії». Якщо одна з них перемаже, виступ буде або звучати занадто суворо, сухо, або занадто вільно, розкуто.

Усне і писемне мовлення – це форми реалізації мови як засобу спілкування. Будову літературного мовлення можна представити такою схемою:

У житті звичайно переважає усне мовлення, тому його вважають первинним. Серед джерел збереження вербальної інформації домінують аудитивні, аудіовізуальні: радіо, телебачення, телефонний зв'язок. Таким чином, усне мовлення сьогодні існує у зовсім нових різновидах.

Усне мовлення має дві форми – *монологічну* і *діалогічну*. Монолог являє собою розгорнуте висловлення (елементарна одиниця тексту) однієї особи, завершене у значеннєвому відношенні. Психолого–педагогічною особливістю монологічного мовлення є те, що реакція слухачів угадується, жести і міміка відіграють меншу роль, ніж при діалозі.

Монолог – це найчастіше публічна промова, адресована великій кількості людей. Ораторський монолог діалогічний. Промовець ніби розмовляє з аудиторією, тобто відбувається прихований діалог. Але можливий і відкритий діалог, наприклад, відповіді на питання присутніх.

Діалог – це безпосередній обмін висловленнями між двома чи декількома співрозмовниками. Структурно діалог складається з репліки – стимулу і репліки – реакції, тісно зв'язаних за змістом один з одним. Діалогічне мовлення – первинний, природний вид спілкування. У побутовому діалозі партнери не піклуються про форму і стиль висловлення, відверті. Учасники публічного діалогу враховують присутність аудиторії, будують мовлення літературно.

Механізм мисленнєво-мовленнєвої діяльності надзвичайно складний і до кінця не вивчений. Виділяють 3 фази мовленнєвого акту: *підготовка і виконання висловлення, його сприйняття і розуміння, зворотний зв'язок.*

Перша фаза складається з етапів:

1) Виникнення ситуації, що спонукає до вираження думок. Наприклад, менеджер готує проект угоди, журналіст бере інтерв'ю й інші.

2) Мотивація. Потреба висловлення, породжувана життєвою ситуацією, поступово усвідомлюється, перетворюється у конкретну мету (мотив), що починає керувати діями автора.

3) Прогнозування (інтенція). Намір вимовити фразу ніби піддається перевірці, зважується, до кого буде звернена мова, з якими інтонаціями, звучністю, швидкістю вона пролунає.

4) Внутрішній план, що визначає зміст і структуру повідомлення.

5) Мовне структурування – це три операції підготовки засобів мови на внутрішньому рівні: вибір слів, визначення порядку слів і словосполучень, засобів зв'язку лексичних одиниць.

У другій фазі виділяють:

1) прийом звукового сигналу;

2) аналіз акустичного потоку з погляду фонетики тієї чи іншої мови. На цьому етапі перципієнт починає розуміти слова;

3) розпізнання значення кожного фонетичного слова – одиниці, що має один словесний наголос (наприклад, ліс, шумить, на столі, з лісу, зробив би);

4) розшифровка граматичних зв'язків між словами;

5) включення фрази в контекст, зв'язування з попередніми репліками;

6) розуміння іншого, додаткового, переносного значення. На цьому рівні сприймаються тропи (метафора, метонімія, іронія й ін.), алюзія (натяк);

7) оцінка мовної майстерності промовця.

Повний цикл акту мовлення завершується новою дією – свідченням результативності висловлення.

Третій етап – зворотний зв'язок – розуміється широко: це питання; репліки; листи на телестудію після цікавої передачі; голосування на виборах депутатів після довгої передвиборчої агітації за того чи іншого кандидата; відповіді дітей на уроці чи іспиті; натовп покупців біля дверей магазину після вчорашньої телереклами...

Така єдина модель перекодування задуму в мовлення і декодування інформації, реакції на неї.

Культура мовленнєвої діяльності – це культура володіння словом, обмін повідомленнями з найвищою ефективністю; це система знань, умінь і навичок для осмислення ситуацій, породження і сприйняття висловлення. Показниками культури мовленнєвої діяльності є правильна чітка вимова (чи написання), комунікативна доцільність мови (її точність, виразність і т.д.), структурно – логічна побудова текстів, використання невербальних засобів, об'єктивне розуміння з боку слухача, читача).

Види мовленнєвої діяльності. Розрізняють чотири види мовленнєвої діяльності: два з них утворюють текст – говоріння, письмо, а інші – слухання (аудіювання) і читання – здійснюють сприйняття. Такі складові системи нашого «мовного існування», при цьому їхній розподіл у потоці життя нерівномірний: найменше ми пишемо (якщо це не пов'язано з професійною діяльністю), більше всього слухаємо чи говоримо (це залежить від особистих властивостей людини).

Грамотне і раціональне використання мовних засобів, безумовно, є необхідним, але не єдиним чинником успішного спілкування. Тому фахівці звертають увагу на інші елементи структури мовного спілкування, без врахування яких неможливо досягти поставленої мети комунікації. Значущими одиницями спілкування є: мовна ситуація, мовна подія і мовна взаємодія.

Доцільність і ефективність вживання тих або інших мовних засобів обумовлена ситуацією спілкування, яка має на увазі як характеристику учасників комунікації, так і час і місце, вибрані для спілкування.

Висока культура мовлення означає досконале володіння літературною мовою у процесі спілкування та мовленнєву

майстерність. Основними якісними комунікативними ознаками, їх ще називають критеріями, культури мовлення є правильність, точність, логічність, змістовність, доречність, багатство, виразність, чистота.

В основі культури мовлення лежить уявлення людини про «мовленнєвий ідеал», зразок, у відповідності з яким повинне будуватись правильне мовлення.

3. Нормативний компонент культури мовлення.

Найголовніша ознака літературної мови – це її унормованість, властиві їй норми. Мовною нормою виступає будь-яке мовне явище – звук, сполучення звуків, морфема, значення слова чи фразеологізму, форма слова, словосполучення і речення, – що сприймається як зразок. Мовні норми є обов'язковими для всіх носіїв мови.

Літературна норма – це прийняті у суспільно-мовленнєвій практиці освічених людей правила вимови, слововживання, використання граматичних та стилістичних мовленнєвих засобів.

Норма – явище соціально-історичне і глибоко національне. Вона характеризує, перш за все, літературну мову – визнану у якості зразкової форми національної мови.

Джерела мовленнєвих норм – твори класичної літератури, загальноприйняте сучасне вживання мови, наукові дослідження.

Природа норми двобічна. З одного боку, вона є об'єктивною, тому що реалізує можливості мови, утворюється у реальній практиці мовленнєвого спілкування, обробляється та закріплюється у суспільному використанні. З іншого боку, вона є суб'єктивною, тому що відбиває смаки певних шарів суспільства, що не завжди схвалюється спеціалістами. Тим не менше, серед співіснуючих варіантів вони віддають перевагу найбільш частотному та актуальному для даного часу. Саме цей варіант заноситься до довідників, тобто кодифікується – стає офіційно визнаним. Літературна норма є обов'язковою для усного та писемного мовлення. Дотримання норм є ознакою мовленнєвої культури особистості та суспільства в цілому.

Відхилення від норми мають різну природу і можуть свідчити про елементарну неграмотність, недостатню мовленнєву культуру. Різке і немотивоване відхилення від літературної норми – невірне написання слів, погрішності у вимові, утворенні слова, що суперечать граматичним нормам і лексичним законам мови, – кваліфікується як помилка.

Помилка – це або відображення неправильної інформації, або неточна реакція на неї, яка може призвести до різних негативних наслідків.

Іноді помилка (опечатка, обмовка) унеможлиблює спілкування. Однак, відхилення від норми може бути і свідомим, що несе певний смисл (щоб внести певну невимушеність, іронічність у спілкуванні), і допускається серед добре знаючих одне одного людей.

В публіцистиці, в художній літературі – порушення мовленнєвої норми виявляється художньо значущим, тобто є *літературним прийомом*.

Встановлення та дотримання норм допомагають літературній мові зберегти свою цілісність та загальнозрозумілість, захищають її від діалектизмів, соціальної, професійної лексики та просторіччя. Це *дозволяє літературній мові виконувати свою основну функцію – культурну*.

Стійкість та стабільність норм забезпечує рівновагу мови протягом тривалого часу, сприяє підтриманню зв'язків між поколіннями та наступності культурних традицій. Однак норми – не догмат. Історично вони змінюються, що обумовлено постійним розвитком мови («дипломник» – 30-40 рр. та «дипломант» 50-60 рр.). Мовні норми відображають закономірні процеси та явища, що відбуваються в мові, і підтримуються мовленнєвою практикою. Якщо ж слідувати раз і назавжди встановленим нормам, то є небезпека, що суспільство перестане рахуватись з ними і буде встановлювати їх стихійно. Крім того, норма володіє *комунікативною доцільністю*, оскільки залежить від умов, в яких здійснюється мовлення: в різних ситуаціях одні й ті ж мовні засоби можуть виявитись доречними або ні.

Особливості мовних норм: загальнообов'язковість дотримання, відносна стійкість та стабільність, відповідність

звичаю та можливостям мовної системи, комунікативна доречність.

Кожна з ознак окремо може бути присутньою в тому чи іншому мовному явищі, але цього недостатньо. Щоб мовний засіб був визнаний нормативним, необхідне *поєднання ознак*.

Існують такі види норм української літературної мови:

- орфоепічні;
- лексичні;
- граматичні;
- стилістичні;
- орфографічні;
- пунктуаційні.

Практичне заняття 1.2.

Форма проведення: практикум

Питання для обговорення

1. Характеристика основних норм сучасної української мови.
2. Особливості літературних норм.
3. Характеристика основних типів словників-довідників з культури мовлення.

Методичні рекомендації

Форма заняття передбачає вправлення студентів у нормативному мовленні. Для успішного виконання завдань, які будуть пропонуватись студентам на занятті, необхідно ґрунтовно вивчити рекомендовану до заняття літературу, визначити для себе поняття «мовна норма», ознаки «нормативного мовлення», типи мовних норм, основні правила української літературної вимови. При вивченні типів мовних норм та ознак культури мовлення зосередити увагу на наведені у літературних джерелах приклади, осмислити їх та запам'ятати, щоб у подальшому вміти застосувати у власному мовленні. Для кращого запам'ятовування рекомендується опрацьований матеріал законспектувати у довільній формі.

Третє питання передбачає знайомство студентів з основними типами словників-довідників з культури мовлення.

Так, у робочому зошиті необхідно законспектувати у формі таблиці стислу характеристику словників:

Тип словника	Стисла характеристика
Етимологічний	
Тлумачний	
Фразеологічний	
Синтаксичний	
Складностей української мови	
Морфологічний	
Наголосів	

У пусті рядки студент може дописати інші словники з їх характеристикою, які він вважає необхідними для підвищення культури мовлення педагога (їх кількість може бути більшою).

Література:

1. Введенская Л. А. Культура речи. Серия «Учебники, учебные пособия» / Л. А. Введенская. – Ростов н / Д. : Феникс, 2001. – С. 136–151.

2. Зверева Е. Н. Основы культуры речи : Теоретический курс / Е. Н. Зверева. – М. : Изд. Центр ЕАОИ, 2008. – С. 33–75.

3. Клещова О. Є. Культура української мови (за кредитно-модульною системою) : навч. посіб. [для студ. ф-ту української філології] : спец. «Українська мова і література», «Українська мова і література та англійська мова»; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». / О. Є. Клещова, О. М. Кравчук. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 24–33.

4. Пасинок В. Г. Основы культуры мовлення. Начальный посібник / В. Г. Пасинок – Харків : Харківський національний університет імені В. М. Каразіна. – 2009. – С. 16–19.

Самостійна робота 1.2.

Питання для самостійного опрацювання

1. Структура мовленнєвої діяльності.
2. Невербальна комунікація в діяльності вихователя.

Методичні рекомендації

Вивчаючи перше питання в рекомендованій літературі, студенту необхідно законспектувати основні положення:

1) у вигляді схеми представити будову літературного мовлення. Для цього необхідно з'ясувати, в яких формах існує літературне мовлення, та відобразити їх у схемі;

2) у вигляді таблиці законспектувати особливості кожної з форм існування літературної мови. Для цього необхідно з'ясувати ці особливості, тобто в чому полягає особливість усного мовлення, а в чому – писемного; що відрізняє усну форму існування літературного мовлення від писемної. Після цього представити ці особливості у вигляді таблиці;

3) у вигляді моделі на форматі А4 (або А3) представити місце форм існування усного мовлення у навчально-виховному процесі. Тобто, студенту необхідно визначитись, яку роль відіграє кожна з форм існування усного мовлення – монолог, діалог, полілог – у навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу, а також представити їх взаємозв'язок, навести приклади кожної з форм. При виконанні цього завдання студенту необхідно звернутись до знань з дошкільної педагогіки стосовно організації освітньо-виховного процесу в дошкільному навчальному закладі. Важливим етапом для студента є, також, з'ясування сутності моделі, її відмінності від схеми та таблиці. І, враховуючи її характерні особливості, виконати це завдання.

Вивчення другого питання перегукується зі знаннями з психології, тому в робочому зошиті необхідно занотувати найосновніше: значення та інформативність позамовних засобів у спілкуванні. Вміти навести приклад із власного життя, або життя товаришів.

Література:

1. Введенская Л. А. Культура речи. Серия «Учебники, учебные пособия» / Л. А. Введенская. – Ростов н / Д. : Феникс, 2001. – С. 30–40.
2. Зверева Е. Н. Основы культуры речи : Теоретический курс / Е. Н. Зверева. – М. : Изд. Центр ЕАОИ, 2008. – С. 155–180.
3. Пентилюк М. І. Ділове спілкування та культура мовлення: Навчальний посібник / М. І. Пентилюк, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – С. 23–27.

Індивідуальне завдання 1.2.

Дібрати з текстів художньої літератури вислови про культуру мовлення із зазначенням назви твору та його автора.

Методичні рекомендації

Для виконання індивідуального завдання студенту рекомендується опрацювати твори видатних українських письменників (Т. Шевченка, Лесі Українки, Г. Сковороди та інших) та діячів (М. Грушевського, К. Розумовського, І. Скоропадського, І. Виговського, Б. Хмельницького та інших). Дібрані вислови оформити у вигляді презентації.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрити поняття та особливості літературної мови.
2. Визначити типи літературних норм.
3. Дати характеристику основним якимостям мовлення.
4. Визначити параметри та стилі писемної форми мовлення.
5. Визначити параметри та стилі усної форми мовлення.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. МОВЛЕННЄВЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ДІЯЛЬНІСТЬ

Навчальні цілі: дати уявлення студентам про спілкування як соціальне явище, що має нормативний, комунікативний та етичний аспект мовлення; про мову як засіб спілкування та структуру мовленнєвого спілкування. Навчити створювати умови успішної взаємодії, користуючись принципами мовленнєвої комунікації, культури слухання та літературних мовленнєвих норм. Формувати у студентів внутрішню потребу у дотриманні етичного компоненту спілкування.

ТЕМА 1. МОВЛЕННЄВЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ДІЯЛЬНІСТЬ

Лекція 2.1.

План

1. Сутність та структура процесу спілкування.
2. Аспекти та моделі спілкування.
3. Стилi усного літературного мовлення.

Опорні поняття: спілкування, його функції, аспекти спілкування, перцепція, комунікація, інтеракція, модель спілкування, усне літературне мовлення, його стилі.

Література:

1. Бабич Н. Д. Культура фахового мовлення : навчальний посібник / Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – 572 с.
2. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – Харківський націон. універс. імені В. Н. Каразіна. – 2009. – 186 с.
3. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

Стислий зміст лекції

«Говори так, щоб тебе не можна було не зрозуміти».

Квінтіліан

1. Сутність та структура процесу спілкування.

Успішність людини в будь-яких сферах її діяльності залежить переважно від здатності грамотно організувати процес спілкування.

Спілкування – це складний багатоплановий процес встановлення контактів між людьми, під час якого виявляються й формуються міжособистісні відносини.

Як визначив Є. Руденський, звичайно в науковій літературі спілкування вивчається з трьох позицій:

- як окремий вид людської діяльності;
- як атрибут інших видів діяльності індивідуума;
- як взаємодія його учасників.

Спілкування може відбуватися як під час безпосереднього контакту осіб між собою, коли вони перебувають на незначній відстані одна від одної, так і за допомогою опосередкованого контакту, коли використовуються допоміжні засоби: телефон, телеграф, мережа Інтернету тощо. Причому за допомогою спілкування як соціального феномена може відбуватися передача форм культури й соціального досвіду не лише між сучасниками, але й представниками різних історичних епох.

Потреба в спілкуванні поступово сформувалася в процесі суспільно-історичного розвитку людства й пов'язана з відчуттям людською істотою радощів від контакту з іншою особою. Спілкування є також однією з необхідних передумов формування людини як особистості.

Як відомо, маленькі діти, які росли серед тварин і були позбавлені можливості спілкуватися з подібними собі, навіть у разі повернення до людської спільноти залишаються розумово відсталими порівняно зі своїми однолітками. Результати спеціальних досліджень також довели, що за умови утримання дорослих людей в обмеженому просторі протягом тривалого

часу у них спостерігалися порушення в процесах сприйняття, мислення, пам'яті тощо. Причому в умовах ізоляції люди звичайно починали розмовляти вголос із собою, іншими живими істотами (комахами, павуками тощо) чи навіть із предметами. Це пояснюється тим, що, перебуваючи поза людською спільнотою й не маючи можливості задовольняти свою потребу в реальному спілкуванні з людьми, особа намагається компенсувати його відсутність за допомогою інших видів спілкування, у тому числі й уявного. Адже через спілкування людина задовольняє таку суто особисту потребу, як потреба в самореалізації, самовираженні, самоствердженні. Як відомо, самооцінка особистості значною мірою залежить від ставлення до неї інших людей, які можуть висловлювати на її адресу певні позитивні чи негативні судження, різними способами виражати схвалення чи, навпаки, несхвалення її слів або вчинків.

Процесу спілкування звичайно притаманні імпровізація, спонтанність. Під час взаємодії співрозмовники створюють нову соціальну реальність, відпрацьовують нові індивідуальні й загальні сенси, відмовляючись водночас від деяких застарілих стереотипів мислення чи неефективних моделей поведінки. Спілкування, з одного боку, має творчий характер, воно позбавлене жорстких канонів у своєму розгортанні, а його перебіг зумовлений спільним результатом персональних дій усіх співрозмовників. З другого боку, протягом багатьох століть усталилися певні норми етикету, загальні правила спілкування, які є своєрідними орієнтирами для його організації.

Серед найважливіших *функцій спілкування*, що реалізуються в сучасному суспільстві, звичайно виділяють такі:

- пізнавально-комунікативну;
- організаційну;
- аксіологічну;
- співпереживання;
- самоствердження;
- обмін ролями.

Так, спілкування передбачає транслявання інформації від однієї особи до іншої (інших). Успішність сприйняття цієї

інформації залежить від здатності партнерів правильно її зрозуміти.

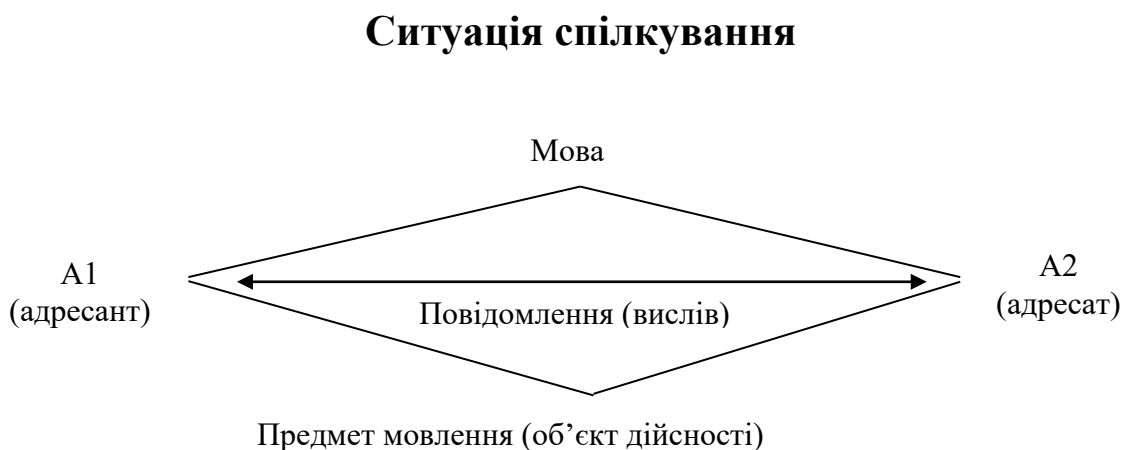
Спілкування має важливу роль також в організації спільної діяльності людей. Це може бути діяльність різних видів: ігрова, навчальна, професійна тощо.

Важливою функцією спілкування є аксіологічна, коли між людьми відбувається активний обмін особистісними цінностями (матеріальними й духовними), життєвими пріоритетами та ідеалами.

Спілкування також дає людям змогу співпереживати. Значущість цієї функції підвищується під час відчуття людиною сильної радості чи, навпаки, горя. У такі моменти усвідомлення особою психологічної єдності з іншими людьми позитивно впливає на її стан.

Як зазначають науковці (Л. Заніна, В. Гриньова, С. Золотухіна, Ф. Хміль), міжособистісне спілкування здійснює найбільш сильний позитивний вплив на його учасників у тому разі, коли в процесі його розгортання створюються передумови для реалізації потреб кожного з них у саморозкритті, самоствердженні як особистості, коли кожен відчуває увагу, повагу, розуміння з боку іншої особи. За такої умови співрозмовники сприймають один одного не як об'єкт для навіювання, а як автономного суб'єкта взаємодії, як унікальну особистість, котра має право на власні думки й переконання. Тому саме такий варіант спілкування слід вважати еталоном взаємовідносин людей.

Представимо **структуру спілкування** у вигляді схеми:

2. Аспекти та моделі спілкування.

У процесі життєдіяльності кожен індивідуум виконує різні соціальні ролі, демонструючи при цьому відповідні моделі соціальної поведінки. Обмін соціальними ролями, який може відбуватися у процесі спілкування, дає змогу людям виявити себе в незвичній для них іпостасі, краще зрозуміти один одного.

Процес спілкування складається з трьох компонентів:

- перцепції;
- комунікації;
- інтеракції.

Перцептивний аспект спілкування. Перцепція пов'язана з процесом сприйняття й пізнання іншої людини та спрямована на визначення індивідуальних особливостей людини, особливостей її поведінки.

Перцепція (від лат. *perceptio* – сприйняття) – процес безпосереднього активного відбиття когнітивною сферою людини зовнішніх і внутрішніх об'єктів.

Як зазначають фахівці (А. Панфілова, Ф. Хміль та інші), у процесі спілкування використовуються такі основні механізми міжособистісного пізнання: ідентифікація, стереотипізація, емпатія й рефлексія

Ідентифікація (від лат. *identifico* – ототожнення, уподобання) – намагання зрозуміти іншу людину шляхом уявної спроби поставити себе на її місце.

Ідентифікація є одним із найпростіших способів знаходження «ключа» до поведінки іншої особи. Цей спосіб достатньо часто застосовується на практиці, коли людина намагається прогнозувати дії чи емоційний стан інших на основі власних дій, переживань, переконань, тобто за аналогією із власною поведінкою.

Стереотипізація (від грецьк. – *stereo* – твердий, *typos* – відбиток) – оцінювання іншої людини за допомогою поширення на неї типових характеристик представників певної соціальної групи.

Ідентифікація та стереотипізація є досить ефективними засобами пізнання й оцінювання учасниками спілкування один одного. Однак у комунікативній практиці не доцільно

обмежуватися використанням лише цих механізмів, адже результати такого оцінювання можуть мати значну погіршеність.

Емпатія (від грец. *empathia* – співпереживання) – здатність особи до розуміння емоційного стану іншої людини, проникнення в її переживання, вміння уявно поставити себе на її місце.

Науковці (Л. Карпенко, А. Петровський та ін.) виокремлюють такі *види емпатії*:

- емоційну (реалізується за допомогою механізмів проєкції й наслідування моторних і афектних реакцій людини);

- когнітивну (пов'язану з інтелектуальними операціями особи: аналізом, порівнянням тощо);

- предикативну (виражається у здатності індивідуума правильно прогнозувати афективні реакції іншої людини).

Рефлексія (від лат. *reflexio*) – процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів.

Процес рефлексії спрямований не лише на вивчення, розуміння людиною себе самої, але й з'ясування того, як її сприймають інші люди. У рефлексивному процесі як складника спілкування можна виділити такі основні позиції:

- індивід, яким він є насправді;
- індивід, яким він себе бачить;
- індивід, яким його бачить інша людина, а також ці три позиції з боку іншого суб'єкта.

Комунікативний аспект спілкування. Ефективна комунікація є однією з найважливіших передумов успішного спілкування. Комунікація виявляється в обміні інформацією між співрозмовниками, у передачі та прийомі знань, думок, почуттів, оцінок, пропозицій щодо певного питання.

Комунікація (від лат. *communico* – роблю загальним, спілкуюсь) – це специфічний процес активного обміну інформацією між людьми під час взаємодії.

Науковцями визначено різні види комунікацій. За типом відносин між їх учасниками ці процеси поділяються на:

- міжособистісні;
- публічні;
- масові.

Як зазначають фахівці (М. Альберт, М. Мескон, А. Панфілова, О. Сердюк, Ф. Хедоурі), ключовими елементами будь-якого комунікативного акту є:

- відправник інформації, який визначає зміст і форму передачі інформації іншим особам з метою впливу на них;
- інформація як закодоване за допомогою певних знаків повідомлення;
- кодування, за допомогою якого певна інформація відображається в зрозумілих для інших людей символах;
- канал зв'язку – спосіб передачі інформації;
- одержувач – суб'єкт (людина чи група людей), який сприймає передану інформацію;
- декодування – переведення одержувачем отриманої у вигляді кодової системи інформації в зрозумілу для нього форму.

Інтерактивний аспект спілкування. У процесі спілкування між людьми, на відміну, наприклад, від комунікації в кібернетичних системах, відбувається не лише передача інформації, а й її збагачення, уточнення, адже такий акт передбачає взаємну зорієнтованість індивідуумів один на одного, кожен із них під час спільної діяльності змушений орієнтуватися на настанови, мотиви поведінки, цінності, потреби, інтереси свого партнера як активного суб'єкта спілкування. Тому не менш важливу роль, ніж комунікація, відіграє третій структурний компонент спілкування – інтеракція.

Інтерація (від лат. *inter* – поміж, періодично та *actio* – дія) – це процес, спрямований на обмін діями під час спілкування.

Інтерактивний аспект спілкування забезпечує взаємодію між людьми, безпосередню організацію їх спільної діяльності. Інтерація виявляється також у прагненні кожного учасника вплинути на інших співрозмовників, стимулювати в їхній поведінці бажані для нього зміни. Необхідними умовами для цього є не лише використання єдиної мови спілкування, зрозумілої для всіх партнерів взаємодії, але й забезпечення цілеспрямованого узгодження їхніх позицій щодо означеної проблеми та способів її розв'язання.

Залежно від специфічних умов взаємодії людина може використовувати різні **моделі спілкування**: інформаційну, переконувальну, експресивну, сугестивну та ритуальну (А. Панфілова).

Інформаційна модель спілкування звичайно використовується для передачі, аналізу, пояснення чи коментування певної інформації її доповідачем та сприйняття цієї інформації з поясненнями її одержувачем.

Переконувальна модель спілкування передбачає здійснення її організатором запланованого впливу на свідомість інших учасників, спробу переконати їх у правильності певних думок, ідей чи позицій.

Експресивна модель спілкування зорієнтована на формування в партнерів по спілкуванню певного емоційного настрою на основі трансляції власних почуттів і переживань з метою спонукання до необхідних соціальних дій.

Сугестивна модель спілкування спрямована на навіювання іншим людям певних думок чи рішень.

Ритуальна модель спілкування передбачає дотримання під час взаємодії певного ритуалу, церемонії, встановлених традицій чи процедур.

3. Стилi усного лiтературного мовлення.

Уснорозмовний стиль має два різновиди:

- а) усне літературне мовлення;
- б) розмовно-побутове мовлення.

Усне літературне мовлення ґрунтується на дотриманні при вимові звуків орфоепічних норм літературної мови. Те саме стосується й вимови різних словосполучень. Зберігається правильний словесний і фразовий наголос. Використовується усталена інтонація речень з відповідною модальністю і певним відношенням до зображуваної дійсності. Важливим є дотримання нормативного порядку слів у словосполученнях і реченнях. Використовується тільки нормативна літературна лексика. Від писемного різновиду усний різновид відрізняється відсутністю детальної описовості (бо в усному мовленні порозумінню допомагають ще й жести, міміка, ситуація, в якій ведеться розмова), усім тим, що мовці знають один про одного.

Розмовно-побутове мовлення характеризується тим, що тут можливі відступи від літературних норм у вимові звуків, у побудові речень, у наголошуванні. Усне побутове мовлення більш довільне в доборі лексичних засобів мовлення. Тут вживаються просторічні слова, жаргонні вислови, вульгаризми, діалектна лексика. Можлива також діалектна вимова звуків, діалектні сполучники, якими поєднуються складні речення, ненормативні відмінкові закінчення. Більш виразно дають про себе знати явища асиміляції та дисиміляції приголосних. Вживаються й ненормативні запозичення з інших мов.

Ораторський стиль – це стиль публічних виступів: лекцій, наукових доповідей, промов, диспутів, дискусій. Завдання – переконати людей з допомогою слова. Словесні вирази беруться з народної мови, але треба уникати збитих висловлювань, шаблонів та штамів, характерних для ділового мовлення. Мова проста, доступна, яскрава, максимально емоційна, повинна впливати на розум і почуття. Широко використовуються народні прислів'я та приказки, крилаті вислови та образи художньої літератури. Багата мова риторичними запитаннями. Речення переважно прості, різноманітні за будовою, але вживаються й різні типи складних речень. Лексика багата, з різних галузей знань, залежить від теми виступу. Широко застосовуються засоби гумору. Мова багата інтонаціями. Темп мовлення постійно міняється. Важливим є логічний зв'язок між фактами й положеннями виступу, вміння робити правильні логічні наголоси.

Стиль усної народної творчості це мова народних казок, легенд, переказів, пісень, дум, прислів'їв і приказок, загадок та ін. Мова багата художніми засобами: епітетами, порівняннями, повторами, метафорами, гіперболами, персоніфікаціями. Широко використовуються суфікси на позначення пестливості, здрібнілості або перебільшення ознаки. Речення усіх можливих типів, як прості, так і складні. Лексика загальноповсюдвана. Мова багата різними інтонаціями, поширені звертання до навколишніх предметів: живих істот, рослин, явищ природи, людей. Широко використовуються однорідні члени речення.

Звичайно, є й інші визначення стилів і колоритів мовлення, і мовець може обрати для себе одну із відомих класифікацій.

Семінарське заняття 2.1.

Форма проведення: круглий стіл

Питання до обговорення

1. Функції мовлення.
2. Комунікативні ознаки культури мовлення.
3. Практичне вправлення у визначенні та застосуванні комунікативних ознак мовлення.

Методичні рекомендації

*«Розумний ти або дурний, великий ти або малий,
Дізнатись не можливо нам, поки ти слова не сказав».
Сааді (персидський мислитель
і поет XIII ст.)*

Форма проведення семінарського заняття передбачає активне обговорення зазначених питань. Для того, щоб процес обговорення був цікавий усім учасникам, необхідно опрацювати рекомендовану до семінарського заняття літературу, а також опрацювати питання, винесені на самостійне вивчення.

Під час вивчення означених питань студенту необхідно законспектувати в довільній формі та запам'ятати основні положення:

1) стислу характеристику функцій мовлення: здійснення, реалізація процесу спілкування (комунікативна функція); здійснення процесів пізнання (пізнавальна функція), здійснення процесів творення нових одиниць мовних підсистем; здійснення, реалізація процесу вираження емоцій (емотивна функція); здійснення, реалізація процесу творення художніх образів, творів (естетична функція).

2) характеристику комунікативних ознак культури мовлення: правильність (норма літературної мови), точність, логічність (предметна та понятійна), багатство (різноманітність мовлення, стилістично марковані й немарковані слова), чистота (лайливі й вульгарні слова, уникнення слів-паразитів), доречність (стильова доречність, контекстуальна доречність, ситуаційна доречність), виразність.

У людини поряд із виробничою, науковою, державною, політичною та іншими існує найпоширеніша – мовленнєва діяльність. Без неї неможлива ніяка інша, вона передує, супроводжує, а іноді формує, складає основу діяльності. Мовленнєва діяльність – це діяльність, що має соціальний характер, у ході якої висловлення формується і використовується для досягнення визначеної мети (спілкування, повідомлення, впливу). Психолог Л. Виготський характеризував мовленнєву діяльність як процес матеріалізації думки, тобто перетворення її у слово.

Мовленнєва діяльність складається з мовленнєвих дій (актів), що являють собою підготовку і реалізацію висловлення, цілком, незалежно від його обсягу (це може бути репліка в діалозі, розповідь і т.д.) У лінгвістиці найбільш відома схема мовленнєвого акту, запропонована Р. Якобсоном. Вона включає наступні основні компоненти: хто говорить (адресант), хто слухає (адресат), контекст (обстановка, у якій виробляється висловлення, наприклад, офіційні збори, сімейний обід), передана інформація (повідомлення). На основі запропонованого опису мовленнєвого акту складіть його схему (у вигляді рисунку).

При вивченні другого питання особливу увагу звернути на види комунікації, запропоновані В. Г. Пасинок, занотувати їх характеристику. Познайомитись із запропонованими О. М. Зверєвою мовними засобами висловлювань, осмислити принцип та значення їх застосування.

В ході семінарського заняття студентам будуть запропоновані висловлювання, які необхідно перефразувати відповідно до запропонованих О. М. Зверєвою мовних засобів висловлювань.

При вивченні третього питання звернути увагу на правила мовленнєвого етикету в різних соціальних групах та інститутах. Вміти навести приклад звертання до: батьків, бабусі (дідуся), сестри (брата); вчителя, педагога; колеги, керівника; працівника обслуговуючої сфери (у крамниці, на пошті, у лікарні, в ательє і т.п.).

Література:

1. Зверева Е.Н. Основы культуры речи : Теоретический курс. – М. : Изд. Центр ЕАОИ, 2008. – С. 36–37; 75–82; 111–128.
2. Климова К. Я. Основы культуры і техніки мовлення / К. Я. Климова. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2007. – С. 39–85.
2. Пасинок В.Г. Основы культуры мовлення / В. Г. Пасинок. – Харків, – 2009. – С.18–24; 62–66.
3. Пасинок В. Г. Основы культуры мовлення. Навч. посібник / В. Г. Пасинок. К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.
4. Пентилюк М. І. Ділове спілкування та культура мовлення : навчальний посібник / М. І. Пентилюк, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – С. 36–99.

Самостійна робота 2.1.

Питання на самостійне вивчення

Культура слухання.

Методичні рекомендації

Культура мовленнєвого спілкування – це не тільки саме мовлення, це весь процес спілкування, який включає в себе і процес слухання. Пригадайте людей, яким ви любите розповідати про події у своєму житті. З'ясуйте для себе, чому саме цій людині ви хочете розповісти про щось, а іншій – не хочете. Адже є люди, які просто не вміють слухати. Як визначити, чи сформована у людини культура слухання, чи здатна вона вислухати вас, і, що головне, зрозуміти?

Для того, щоб ви могли сформулювати у себе культуру слухання, необхідно опрацювати матеріал з підручника Пасинок В. Г. Основы культуры мовлення, поданий у Додатку 3, осмислити його, тезисно законспектувати для кращого усвідомлення. Наступним кроком має стати опрацювання аналогічного розділу з іншого підручника Зверєвої О. М. Основы культуры мовлення, проаналізувати прочитане та законспектувати у формі моделі, яка б містила у собі

найголовніші аспекти культури слухання: види слухання та їх характеристики, вимоги до успішного (ефективного) слухання. Критерієм засвоєння означеного питання є вміння студента визначити вид слухання співрозмовника.

Література:

1. Зверева Е. Н. Основы культуры речи : Теоретический курс / Е. Н. Зверева. – М. : Изд. Центр ЕАОИ, 2008. – С. 92–96.
2. Пасинок В. Г. Основы культуры мовлення / В. Г. Пасинок. – Харків, – 2009. – С. 18–24; 62–66.
3. Пасинок В. Г. Основы культуры мовлення : Навч. посібник / В. Г. Пасинок. К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

Індивідуальне завдання 2.1.

Подивіться телепередачу (за вашим вибором) і перекажіть її (письмово) за правилами побудови монологу.

Методичні рекомендації

Кожна людина у своїй комунікативній діяльності так чи інакше використовує монолог. Є певні правила побудови монологу, дотримання яких забезпечує ефективність такої комунікації.

Завдання студента – переглянути улюблену публіцистичну телепередачу (випуск новин або інша програма). Наступний крок – уявити, що ви пишите листа товаришу, в якому переказуєте зміст побаченого. «Лист» необхідно написати з дотриманням правил побудови монологу. Перед тим, як розпочати написання «Листа», студенту необхідно побудувати план «Листа», а вже після цього його писати.

Література:

1. Зверева Е.Н. Основы культуры речи : Теоретический курс. – М. : Изд. Центр ЕАОИ, 2008. – С. 36–37; 75–82; 111–128.
2. Пасинок В.Г. Основы культуры мовлення / В. Г. Пасинок. – Харків, 2009. – С. 18–24; 62–66.

3. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : Навч. посібник / В. Г. Пасинок. К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

4. Пентилюк М. І. Ділове спілкування та культура мовлення : навчальний посібник / М. І. Пентилюк, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – С. 36–99.

Запитання для самоперевірки

1. Пояснити, чому культура мовлення вважається одним із чинників розвитку суспільства.

2. Дати стисло характеристику ознакам високого рівня культури мовлення.

3. Дати характеристику функціям мовлення.

4. Визначити комунікативні ознаки культури мовлення,

5. Розкрити аспекти культури мовлення.

6. Розкрити сутність та структуру процесу спілкування.

7. Аспекти та моделі спілкування.

8. Стилi усного літературного мовлення.

9. Розкрити поняття «культура слухання», дати стисло його характеристику.

ТЕМА 2. КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ

Лекція 2.2.

План

1. Культура спілкування як чинник розвитку суспільства.
2. Компоненти високого рівня культури спілкування.
3. Поняття про суб'єктивність та об'єктивність взаємозв'язків.

Опорні поняття: напрями розвитку суспільства, механізми спілкування, знання норм спілкування, знання психології спілкування та сприймання, вміння застосовувати знання, ознаки високого рівня культури спілкування, монолог, діалог, гуманістичні орієнтації.

Література:

1. Бабич Н. Д. Культура фахового мовлення : навчальний посібник / Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – 572 с.
2. Зверева Е. Н. Основы культуры речи : Теоретический курс / Е. Н. Зверева. – М. : Изд. Центр ЕАОИ, 2008. – 219 с.
3. Пасинок В. Г. Основы культуры мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.
4. Пентилюк М. І. Ділове спілкування та культура мовлення : навчальний посібник / М. І. Пентилюк, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 224 с.

Стислий зміст лекції

«Зброя красномовства вимагає мудрості й чесності. Красномовство однаково має свої небезпеки, як і користь, – все залежить від вживання: воно може бути й щитом невинності, й мечем мужності, й кинджалом зломовності».

Л. Сечьор

1. Культура спілкування як чинник розвитку суспільства.

Якщо ми хочемо жити в сильній, незалежній державі, бути красивими, духовно багатими людьми, треба виходити з того, що наше суспільство складається з «Я», «Ти», «Ми». Тобто суспільство – це окремі особистості, і водночас кожна з них є унікальною, зі своїм неповторним світом. Тому спілкування збагачує кожного і всіх нас разом.

Один із античних мислителів Георгій Леонтійський, якому за красномовство було поставлено золоту статую, писав, що *слово – найвеличніший володар. Воно видом мале й непомітне, а справи творить чудові – може страх припинити і сум відвернути, викликати радість, посилити жалість.*

Спілкуючись, люди разом обробляють землю, будують державу, створюють свою історію, духовні цінності, формують культуру, складовою частиною якої є культура спілкування.

Проте, чому ж іноді після спілкування псується настрій, навіть погіршується фізичний стан? Чому ж тоді начебто на рівному місці виникає конфлікт, ми стаємо збудженими, знервованими, навіть агресивними? Тому, що спілкування відбувається на низькому рівні, багатьом не вистачає його культури.

Якщо ж ми усвідомимо, що культура спілкування має особисту і державну значущість, то й будемо дбати про те, щоб її підвищити. Звернемо насамперед увагу на себе, а потім допоможемо в цьому іншим.

Розвиток культури суспільства йде в різних напрямках:

Перший – це засвоєння елементів минулих культур, які вже начебто втратили цінність для нашої епохи, проте регулюють деякі види діяльності, спілкування та поведінки. До них відносяться норми, традиції, звичаї.

Другий – використання феноменів, що забезпечують відтворення існуючих форм соціального життя. Їх відбір йде згідно із запитами та потребами суспільства. Частина з них, певним чином змінюючись, входить до нової структури культури.

Третій – створення програм майбутнього, потенційно можливих форм і видів людської діяльності. Мова йде про нові знання і вміння, прийоми і методи діяльності, нові ідеали

громадського життя, які можуть перетворюватися в еталони поведінки і спілкування людей у майбутньому.

Все розмаїття культурних проявів, не зважаючи на час їх історичного виникнення та відносну самостійність, створює цілісну систему. В ній важливе місце займає культура спілкування. Завдяки їй відбувається розвиток суспільства, йде процес олюднення людини.

На побутовому рівні люди нерідко ототожнюють поняття «культура поведінки» і «культура спілкування», а останнє не можуть розмежувати з поняттям «культура мовлення» тощо.

Культура спілкування є складовою частиною культури людини загалом. Вона, як і будь-яка інша культура, включає суму знань про спілкування. Для культури спілкування характерна нормативність, яка визначає, як повинні спілкуватися люди в тому чи іншому суспільстві, у тій чи іншій ситуації. Норми, як правило, визначаються станом суспільства, його історією, традиціями, національною своєрідністю, загальнолюдськими цінностями. Кожна епоха в розвитку людства характеризується певною культурою спілкування, яка невіддільна від цієї своєрідності й відповідає загальнолюдським цінностям. Тому й важливо зараз закласти основи такої культури спілкування нашого суспільства, які відповідала б часові, нашій історії та духовно-творчому потенціалу українського народу.

Безумовно, самі знання не забезпечать культуру спілкування, якщо вони не будуть використовуватися. Для того, щоб спілкування було успішним, треба мати необхідні вміння. Вони набуваються досвідом, за допомогою психологічних засобів, певних вправ.

Отже, *культура спілкування* у вузькому смислі слова – це сума знань та ступінь оволодіння людиною вміннями та навичками спілкування, створених й прийнятих у конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку.

Багато в чому особливості культури спілкування залежать від мовців та їх якостей. Один поводить ся пихато як всезнайка, його не цікавить думка співрозмовника. Другий говорить тільки сам і не дає можливості іншим вставити навіть слово. Третій грає роль поважної людини і презирливо ставиться до

чужої думки. Четвертий, навпаки, є людиною спокійною і терплячою, завжди має, що сказати. Тобто спілкування виглядає як своєрідний театр, де є п'єса певного змісту, актор, що виконує конкретну роль, і глядач, який сприймає цю п'єсу і цю роль. А потім глядач виступає як актор і хоче, щоб його теж сприймали як цікаву особистість. Причому глядач в першому і в другому випадку є активною стороною.

Для того, щоб контакт був справді глибоким, необхідно, щоб мовець, крім знань про спілкування, певних навичок та вмінь, мав ще й відповідну комунікативну настанову на спілкування. Причому не просто комунікативну настанову на встановлення контакту, а на людину як на загальнолюдську цінність. Тоді цей контакт стане олюдненим і спілкування буде відбуватися на високому рівні.

2. Компоненти високого рівня культури спілкування.

Виділимо *компоненти, які створюють високий рівень культури спілкування:*

1) механізми спілкування;

2) знання;

а) норми спілкування, прийнятих у даному суспільстві;

б) психології спілкування (категорій, закономірностей, механізмів);

в) психології сприймання і розуміння одне одного;

3) вміння застосовувати ці знання відповідно до ситуації, норм моралі конкретного суспільства та загальнолюдських цінностей.

Рівень культури спілкування залежить від багатьох чинників. Якщо під час розмови одна людина думає лише про себе (про те, що хоче сказати), а друга – й про іншого (про те, як йому допомогти), то рівень культури спілкування у другій людини буде значно вищим. Цей, другий мовець, прагне до активної взаємодії, до спільної діяльності з іншими, докладає зусиль до того, щоб допомогти другому досягти успіху в самореалізації.

Ознакою високого рівня мовної культури є *дотримання правил мовного етикету*: вітання, прощання з людьми, бажання успіху, вибачення, співчуття комусь, поради, прохання, запрошення. Мовний етикет є тією сукупністю

мовних засобів, які регулюють нашу поведінку в процесі мовлення.

Мовна поведінка повинна виявляти її глибоку, справжню повагу до інших людей. Мовний етикет робить спілкування людини з іншими приємним, бажаним.

Більшість людей спілкується для обміну інформацією, новими знаннями. Однак спілкування має і побутовий характер, спілкування для спілкування. В усіх випадках спілкування діє мовний етикет, правила, норми якого повинна знати кожна людина. І суспільство виробило ці правила.

Мовний етикет – це стійкі формули, що забезпечують прийняте в певному середовищі, серед певних людей включення в мовленнєвий контакт, підтримання спілкування в обраній тональності. Мовний етикет орієнтує нас на ті правила мовлення, за якими можливе змістовне спілкування.

Заборони мовного етикету:

- голосно говорити;
- жестикулювати;
- штовхати співбесідника;
- смикати за одяг, плескати по плечу;
- нашіптувати щось одному з кількох співрозмовників;
- нагадувати людині про її вік, фізичні вади.

Мовні заборони:

- говорити суржилом;
- виражати своє ставлення до чогось вигуками *ой, ігі, ага, угу* чи вживати слова типу *дідько, чорт, біс, блин*;
- часто повторювати слова *страх, жах, Боже*;
- називати конкретну людину *він, вона*.

Правила мовного етикету людина засвоює з дитинства і користується ними протягом усього життя. Це має бути нормою поведінки кожного з нас. Спілкування людей може мати двоякий характер: один тільки говорить, а інший тільки слухає або ж мовець і слухач міняються ролями. В першому випадку це буде монолог, а в другому – діалог (полілог).

Монолог – висловлювання, розраховане на слухача (читача). Він може мати різну тривалість – від одного речення до великого за обсягом висловлювання (публічний виступ). Монолог може бути висловлений експромтом, тобто без

попередньої підготовки, але може й готуватися, продумуватися і записуватися (доповідь, лекція).

Діалог характеризується наявністю двох або більше співрозмовників. Ця форма спілкування використовується у повсякденному житті людей і має різні форми: розмова в сім'ї, на вулиці, судове слідство, шкільний урок та інше. Висловлювання кожного мовця називається *реплікою*. Діалог теж буває різної тривалості – від двох реплік до кількогадинної бесіди (театральна вистава).

Залежно від стилю мовлення *діалоги бувають*:

- побутові (розмовний стиль);
- полемічні (публіцистичний стиль);
- художні (художній стиль) та інші.

3. Поняття про суб'єктивність та об'єктивність взаємозв'язків.

Зміст і структура діалогів залежить від теми і мети висловлювання, умов та обставин мовлення, індивідуальних якостей співрозмовників.

Якщо під час розмови одна людина думає лише про себе (про те, що хоче сказати), а друга – й про іншого (про те, як йому допомогти), то рівень культури спілкування у другій людини буде значно вищим. Цей, другий мовець, прагне до активної взаємодії, до спільної діяльності з іншим, докладає зусиль до того, щоб допомогти другому досягти успіху в самореалізації.

Щоб досягти високого рівня культури спілкування, необхідно добре розбиратися в психології спілкування та в індивідуально-психологічних особливостях людей, адекватно емоційно та інтелектуально реагувати на їх поведінку і психічний стан, підбирати для кожної людини у відповідній ситуації такий спосіб спілкування, який би не вступав у протиріччя з загальнолюдськими цінностями, мораллю суспільства, гуманністю і разом з тим відповідав би індивідуальним особливостям конкретної людини.

Міжособистісні взаємини в спілкуванні – це такі взаємозв'язки між людьми, які суб'єктивно переживаються та об'єктивно виявляються в характері та способах взаємного впливу. Ці взаємини мають для людей не менше значення, ніж

їжа та повітря. Якщо ці стосунки погані, то неможливі продуктивна взаємодія людей, спільна їх діяльність. У людини псується настрій, здоров'я, вона не відчуває радості буття. Нездорові міжособистісні взаємини впливають і на характер спілкування.

Для того, щоб система міжособистісних взаємин була ефективною, а суспільство в цілому здоровим, бажано відмовлятися від звички за всіма вчинками людей бачити їх злий намір. Навпаки, слід уважно розглядати кожну ситуацію очима інших людей та без упередження. Головне – задуматися, повірити в добру основу інших, подивитися спокійно та доброзичливо на людей, розібратися в своїх почуттях, відділити дійсне від бажаного, очікуваного тощо. Відтак, необхідно аналізувати складні ситуації спілкування та міжособистісних взаємин. Кожен має відчувати, що він щось не розуміє, чогось не знає і бути готовим наполегливо і творчо, самотійно або краще із своїми партнерами шукати можливі виходи із скрутного становища.

Отже, важливою рисою міжособистісних взаємин є їх *емоційна основа*. Одні люди під час спілкування нерідко без особливих зусиль можуть викликати в інших позитивні емоції, підтримати гарний настрій. Інші вносять у взаємини напруженість, пробуджують негативні емоції, тривогу. Тому таким важливим для спілкування є використання *гуманістичних орієнтацій* у взаєминах. Саме ці орієнтації у взаєминах є *результатом високого рівня культури спілкування*. У той же час наявність такого рівня є тією основою, на якій у подальшому формуються гуманістичні, комунікативні установки, способи, засоби їх реалізації.

Практичне заняття 2.2.

Форма проведення: практикум

Питання для обговорення

1. Гуманістичні орієнтації у взаєминах.
2. Поняття про етикет спілкування.
3. Формування навички етичного спілкування гуманістичної орієнтації.

Методичні рекомендації

Форма заняття передбачає вправлення студентів у побудові гуманістично спрямованого процесу спілкування, формування навичок етикету спілкування. Гуманізм – це система поглядів, що визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв всіх здібностей. Це система, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних явищ, а принципи рівності, справедливості, людяності – бажаною нормою відносин у суспільстві. Для успішного виконання завдань, які будуть пропонуватись студентам на занятті, необхідно ґрунтовно вивчити рекомендовану до заняття літературу, переглянути зміст лекції, законспектувати основні положення у довільній формі:

- визначення «мовного етикету»;
- основні правила спілкування;
- найпоширеніші формули звертання, вітання, прощання;
- правила телефонного спілкування.

На практичному занятті студенти складатимуть речення із використанням комунікативних формул з дотриманням принципів побудови гуманно орієнтованого спілкування.

Література:

1. Бабич Н. Д. Культура фахового мовлення : навчальний посібник / Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – С. 89–151.
2. Добридень А. Гуманістична спрямованість та педагогічна культура сучасного вчителя / А. Добридень // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – № 4 (Ч. 2), 2011. – С. 151–158.

Самостійна робота 2.2.

Питання для самостійного вивчення

Спілкування у колективі:

- загальні вимоги до культури усного мовлення;
- норми усного мовлення;
- бесіда як форма спілкування між людьми.

Методичні рекомендації

Людина – істота, яка існує у суспільстві, тому вона так чи інакше, перебуває у колективі. Спочатку – це сім'я, потім – школа, університет, а після отримання диплому про отримання певної кваліфікації – робота. Для гармонійного, продуктивного співжиття у колективі, спілкування вибудовується на основі певних принципів та закономірностей. Опрацювавши запропоновану літературу студент з'ясує для себе загальні вимоги до культури усного мовлення у колективі, існуючі норми усного мовлення, познайомиться з такою формою спілкування, як бесіда.

Студенту рекомендується опрацьований матеріал законспектувати для кращого його засвоєння.

Література:

1. Пентилюк М. І. Ділове спілкування та культура мовлення: Навчальний посібник / М. І. Пентилюк, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – С. 124–136, 147–159 (Додаток 4).

Індивідуальне завдання 2.2.

Скласти модель видів бесід між людьми.

Методичні рекомендації

Виконуючи самостійну роботу, студент отримає теоретичні знання з даного питання. Модель видів бесід між людьми повинна відображати все різноманіття та лаконічну характеристику видів бесід.

Література:

1. Пентилюк М. І. Ділове спілкування та культура мовлення: Навчальний посібник / М. І. Пентилюк, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – С. 124–136, 147–159.

Запитання для самоперевірки

1. Дати визначення поняття «культура спілкування».

2. Пояснити, чому культура спілкування є одним із чинників розвитку суспільства.

3. Дати стислу характеристику компонентам високого рівня спілкування.

4. Розкрити поняття про суб'єктивність та об'єктивність взаємозв'язків.

5. Розкрити сутність гуманістичних орієнтацій у спілкуванні.

6. Розкрити поняття «етикет спілкування», навести приклад.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

Навчальні цілі: дати уявлення студентам про педагогічне спілкування, розкрити його структуру, стилі та моделі на основі різних поглядів дослідників. Розкрити сутність гуманістично спрямованого педагогічного спілкування, його значення у формуванні особистості дошкільника. Вправляти студентів у гуманістично спрямованому педагогічному спілкуванні.

ТЕМА 1. СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ФУНКЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Лекція 3.1.

План

1. Поняття про педагогічне спілкування, його особливості.
2. Стилi педагогічного спілкування.
3. Моделі педагогічного спілкування.

Опорні поняття: педагогічне спілкування, особливості педагогічного спілкування, стилі, моделі.

Література:

1. Зверева Е. Н. Основы культуры речи : Теоретический курс / Е. Н. Зверева. – М. : Изд. Центр ЕАОИ, 2008. – 219 с.
2. Пасинок В. Г. Основы культуры мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – Харківський націон. універс. імені В. Н. Каразіна. – 2009. – 186 с.
3. Пасинок В. Г. Основы культуры мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

Стислий зміст лекції

*«Животворне слово людини
справляє на нас таку дію, яку не
справляють ні книги, ні роздуми,
воно сильніше вражає душу,
глибше вкорінює в неї враження».*
С. Пелліко

1. Поняття про педагогічне спілкування, його особливості.

Ефективність професійної діяльності педагога переважно визначається рівнем сформованості в нього майстерного спілкування з іншими учасниками навчально-виховного процесу.

Педагогічне спілкування є різновидом ділового спілкування. Це комунікативна взаємодія педагога з дітьми, їх батьками й колегами, спрямована на оптимізацію навчально-виховної діяльності. Вона передбачає встановлення педагогом контакту з аудиторією, оцінювання наявної ситуації, пізнання дітей і організацію впливу на них, обмін інформацією, переживаннями та способами дій, а також управління власною професійною поведінкою. Причому в будь-якій ситуації, тобто коли спілкування пояснює дію, коментує її чи є наступним етапом після її здійснення, педагогічне спілкування є важливим чинником розвитку взаємовідносин учасників спілкування, джерелом їхнього самопізнання й саморегуляції.

Педагогічне спілкування – це взаємодія суб'єктів педагогічного процесу, спрямована на суттєві зміни властивостей, станів і поведінки її учасників.

За допомогою педагогічного спілкування здійснюється трансляція певного суспільного й професійного досвіду від педагога до тих, хто навчається, а також відбувається обмін особистісними характеристиками, пов'язаними з досліджуваними об'єктами й життям узагалі. Тому таке спілкування виконує провідну роль у формуванні особистості, її самосвідомості, ціннісних настанов і способу життя загалом. Порівняно з іншими різновидами ділового спілкування,

педагогічне спілкування має свої **специфічні особливості, які виявляються, з одного боку, у забезпеченні партнерства, рівності психологічних позицій усіх його учасників, кожний із яких має сприйматися партнером як унікальна особистість із тільки їй притаманними думками, життєвими ідеалами тощо, а з другого боку – в асиметричності педагогічної взаємодії, зумовленій різними ролями педагога й того, хто навчається: перший організовує взаємодію, а другий – сприймає та залучається до неї. Слід також зазначити, що кожний учасник навчально-виховної комунікації перебуває в подвійній позиції: він впливає на всіх інших учасників спілкування і водночас сам є об'єктом впливу з боку цих людей, сприймаючи їхні ідеї, судження, почуття й відпрацьовуючи своє ставлення до них.**

Феномен педагогічного спілкування розглядається в науковій літературі у двох аспектах:

- як комунікативна діяльність, спрямована на організацію відносин педагога з іншими учасниками взаємодії;

- як управління спілкуванням дітей у їхньому колективі.

Деякі науковці (Н. Бутенко, Н. Волкова, І. Зязюн, В. Семиченко, Н. Тарасевич) у свої працях зазначають, що в навчально-виховному процесі **педагогічне спілкування виконує такі основні функції:**

- контактну (встановлення контакту як стану обопільної готовності його учасників до передання та приймання інформації, обміну діями);

- спонукальну (стимулювання активності дітей у навчальній роботі, їх орієнтація на певні дії та вчинки);

- координаційну (забезпечення узгодження дій для результативної колективної діяльності);

- пізнавальну (сприйняття нових чи уточнення вже відомих знань, пізнання внутрішнього стану співрозмовника, вивчення навколишнього світу та себе);

- експресивну (здатність здійснювати емоційний вплив на співрозмовника, збуджувати в нього певні переживання);

- встановлення стосунків (усвідомлення своєї ролі у встановленні доброзичливих і щирих відносин з усіма учасниками педагогічного процесу);

- організації впливу (забезпечення запланованих змін у думках, стані, поведінці, досвіді, ціннісно-мотиваційній сфері);
- управлінську (керування своєї поведінкою й діями осіб, які навчаються).

Таким чином, педагогічне спілкування є **поліфункціональним явищем**, у якому:

- комунікативний аспект спілкування забезпечує обмін інформацією та ставленням;
- перцептивний аспект спілкування забезпечує пізнання особистості й самоутвердження;
- інтерактивний аспект спілкування забезпечує організацію взаємодії.

У свою чергу, в науковій та навчальній літературі наводяться різні класифікації різновидів педагогічного спілкування. Наприклад, Н. Бутенко виділяє такі **різновиди педагогічного спілкування**:

- безпосереднє спілкування між дітьми й педагогом;
- спілкування, що забезпечує підготовку до навчально-виховної діяльності;
- спілкування як засвоєння досягнень духовної культури;
- опосередковане спілкування в процесі читання чи писання, перегляду телевізійних передач, прослуховування дітьми магнітофонних стрічок тощо.

Такі учені, як (І. Зязюн, Л. Крамущенко, В. Семиченко, Н. Тарасевич, Н. Волкова) також розрізняють *функціонально-рольове й особистісно орієнтоване педагогічне спілкування*.

У першому випадку йдеться про ситуацію, коли інші його учасники сприймаються педагогом як об'єкти педагогічного впливу. Таке спілкування є суто діловим, стандартизованим, зорієнтованим на виконання поставлених завдань без урахування індивідуальних потреб особистості.

Особистісно орієнтоване спілкування, навпаки, передбачає ставлення педагога до дітей як до повноправних партнерів та автономних суб'єктів взаємодії. Воно зорієнтовано насамперед на створення оптимальних умов для гармонійного розвитку кожної індивідуальності, врахування її індивідуальних інтересів і прагнень. Реалізація особистісно орієнтованого спілкування передбачає виявлення педагогом відкритості,

щирості, ініціативності, демонстрації визнання неповторності кожного суб'єкта навчально-виховної взаємодії, інтересу до їхніх думок, готовності в разі необхідності надати дітям індивідуальну допомогу в розв'язанні їхніх життєвих проблем, стимулювання кожного з них до формулювання індивідуальних освітніх цілей та їхнього досягнення.

Особистісно орієнтоване педагогічне спілкування ґрунтується на таких принципах:

- виявлення самоцінного ставлення до іншої особистості, врахування особливостей її індивідуальної життєвої траєкторії, персональних цілей, прагнень, ціннісних орієнтацій тощо;

- упровадження «Ви-підходу», що вимагає попереднього з'ясування прагнень, очікувань кожної дитини, забезпечення спільного пошуку шляхів розв'язання існуючої проблеми;

- виявлення педагогічної толерантності, розуміння того, що кожна особа має право на власні погляди й переконання, які можуть суттєво відрізнятися від позиції інших учасників взаємодії;

- демонстрація референтності, що передбачає виявлення поваги до інших учасників педагогічної взаємодії, віри в їхні можливості, наголошення на їхніх сильних сторонах;

- проникнення у світ почуттів і переживань, готовність приєднатися до позиції співрозмовника.

В основу особистісно орієнтованого спілкування покладено педагогічний діалог. Такий діалог передбачає забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії на засадах виявлення кожним із її учасників щирості та ініціативності, що дає змогу організувати їх ефективний взаємовплив.

Педагогічний діалог – дія в педагогічному процесі, яка створює можливість для кожного її учасника самовиразитися в спілкуванні.

Діалогічний характер педагогічного спілкування реалізується шляхом дотримання педагогом таких вимог:

- визнання рівності позицій усіх партнерів педагогічної взаємодії, виявлення кожним із них толерантності, щирості й довіри;

- цілеспрямоване стимулювання ініціативності й самостійності кожної особи, що стверджує її активну роль як

суб'єкта спілкування й забезпечує реальну участь у прийнятті спільних рішень під час комунікації;

- створення загального поля взаємодії на основі формування відчуття єдності з партнерами;

- демонстрування готовності змінити власну позицію як відповідь на певні дії партнера;

- забезпечення персоніфікованої манери висловлювань («Я вважаю...», «Мені здається...» тощо);

- урахування поліфонічності взаємодії, що передбачає пошук спільних рішень проблеми на основі вивчення різних поглядів і пропозицій;

- дотримання двоплановості позиції в комунікативній взаємодії, що вимагає організації діалогу не лише з іншими партнерами по спілкуванню, але й із собою, здійснення аналізу власних думок і дій.

- попередження виникнення, а за необхідності й подолання існуючих бар'єрів у спілкуванні.

Серед показників, які свідчать про успішне розгортання педагогічного діалогу, можна назвати такі: взаємне сприйняття й визнання його учасниками один одного, демонстрація ними взаємоповаги й щирості у взаємостосунках, цілеспрямований колективний пошук оптимального розв'язання проблеми на підставі врахування різних думок і позицій людей, наявність сприятливого психологічного клімату, узгодженість поз, міміки, інтонації під час спілкування тощо.

Оскільки педагогічне спілкування є важливим інструментом впливу на розвиток особистості, сформованість у педагога комунікативних здібностей і вмінь є одним із показників його фахової придатності. Особливу увагу науковці звертають на таку властивість педагога, як комунікабельність.

Комунікабельність – наявність у людини психічної готовності до організаторсько-комунікативної діяльності, прагнення до комунікації з іншими людьми, а також здатності відчувати задоволення від процесу спілкування.

Про сформованість комунікабельності педагога свідчить його позитивний емоційний стан до, під час і після професійного спілкування. Важливим показником комунікабельності є також сформованість відповідних

комунікативних умінь: швидко й адекватно реагувати на будь-які зміни в ситуації спілкування; правильно планувати й реалізовувати комунікативні дії, оперативно знаходити засоби спілкування, які найбільше відповідають індивідуальним особливостям і можливостям педагога та дітей; постійно підтримувати прямий і зворотний зв'язок з усіма учасниками комунікативного процесу.

2. Стилі педагогічного спілкування.

Ефективність навчально-виховної взаємодії значною мірою залежить від стилю педагогічного спілкування педагога. В індивідуальному стилі педагога знаходять відбиття його особистісні властивості, комунікативні знання та вміння, загальна настанова на суб'єктів освіти та інші чинники.

Стиль педагогічного спілкування – стала система способів та прийомів, які застосовує педагог під час навчально–виховної взаємодії.

У науковій і навчальній літературі пропонуються різні класифікації стилів педагогічного спілкування. Так, залежно від ставлення педагога до інших учасників педагогічної взаємодії, деякі науковці (Н. Волкова, В. Гриньова, С. Золотухіна, І. Зязюн та інші) виділяють авторитарний, демократичний і ліберальний стилі.

Авторитарний стиль педагога орієнтує спілкування на його власну персону. Такий стиль комунікації виявляється в жорсткій позиції педагога до тих, хто навчається, сприйняття їх, переважно, як об'єктів управління, демонстрації нетерпимості до висловлення думок, які не відповідають його власній позиції. Знаходячи помилки в їхніх відповідях, прихильник авторитарного стилю звичайно намагається висміяти їх, не намагаючись пояснити, як ці помилки можна виправити. Завдання дає поетапно, не роз'яснюючи призначення кожної операції та її зв'язку з наступними.

Не враховуючи побажань дітей, такий педагог самочинно визначає напрям навчально-виховної діяльності та її зміст. У такому разі інші учасники навчально-виховного процесу виконують пасивну роль, не беручи участі в прийнятті будь-яких рішень. Висловлювання авторитарного педагога є

короткими й чіткими, звичайно набувають форми наказу, розпорядження чи вказівок. У його стосунках з учасниками навчально-виховного процесу переважає начальницький тон, він рідко посміхається. Авторитарний стиль нерідко забезпечує найвищу ефективність і результативність навчання, але він породжує несприятливий психологічний клімат в аудиторії, стимулює розвиток у молодих людей покори, лицемірства та страху перед силою.

Демократичний стиль ґрунтується на глибокій повазі педагога до кожного учасника навчально-виховного процесу, сприйнятті їх як автономних суб'єктів педагогічної взаємодії, уважному ставленні до думки колективу. Дотримання цього стилю педагогом передбачає відмову від жорстких указівок молодим людям стосовно їхньої поведінки. Їм надається право самостійного вибору дій, варіантів розв'язання завдання, визначення власної позиції щодо певної проблеми. Демократичний педагог намагається довести мету діяльності до свідомості всіх членів аудиторії, залучає їх до активного обговорення кожного фрагмента роботи. У такому разі розв'язання загальних питань відбувається через їх колективне обговорення та спільне визначення певного рішення. Водночас педагог намагається оптимально розподілити спільну роботу між її учасниками з урахуванням рівня навчальної підготовки та інших особливостей кожного з них.

Приділяючи значну увагу забезпеченню координації зусиль усіх учасників спілкування й контролю за реалізацією та результатами навчально-виховної діяльності, такий педагог у своїй роботі наголошує на посиленні пізнавальної мотивації молодих людей, розвитку їхньої ініціативності й самостійності, вихованні впевненості в собі.

Виявляючи демократичний стиль спілкування, педагог у процесі педагогічної взаємодії бере на себе функції радника, чії рекомендації не претендують на обов'язкове виконання. Дотримання ним демократичного стилю передбачає віддання переваги таким способам взаємодії, як координація, інформування, порада, заохочення тощо.

Ліберальному (анархічному) стилю педагогічного спілкування притаманна наявність низької вимогливості,

демонстрування педагогом позиції невторчання, за якою нерідко прихована елементарна байдужість до аудиторії. Відсутність у педагога чіткої програми дій, а також ініціативності й зацікавленості в результатах педагогічної взаємодії нерідко призводить до того, що комунікація набуває некерованого характеру. Такий педагог ділові питання звичайно розв'язує формально, глибоко не вникаючи в їх суть, легко піддається сторонньому впливу. Представника такого стилю іноді влучно називають «плотом, що пливе за течією», адже він не намагається нічого змінити. Основними способами спілкування ліберального педагога є переконання й умовляння.

Ліберальний стиль вважається найгіршим стилем спілкування. Прихильники цього стилю забезпечують більш низький рівень знань і вмінь дітей, ніж авторитарні й демократичні педагоги. На їхніх заняттях молоді люди менше встигають зробити. Причому такі педагоги звичайно завищують оцінки, що є наслідком відсутності в них педагогічної принциповості та вимогливості. Ліберальний стиль також негативно впливає на особистісний розвиток молодих людей, породжує формування в них завищеної самооцінки, а також почуття всюдозволеності.

Кожний із вищеназваних стилів спілкування суттєво впливає на характер взаємовідносин його учасників, їхню поведінку, а також результати навчально-виховної роботи. Найкращим із них є демократичний стиль. Адже виявлення його педагогом забезпечує не лише глибоке засвоєння дітьми навчального матеріалу, але і сприяє підвищенню в них творчої активності, виявленню ними ініціативності й відповідальності за прийняті рішення.

Залежно від індивідуальних характеристик учасників педагогічного спілкування **В. Кан-Калик виділив такі стилі педагогічного спілкування:**

– спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю, що передбачає виявлення педагогом здатності зацікавити, захопити нею інших учасників взаємодії, демонстрування ним активно-позитивного ставлення до людей;

– спілкування на підставі дружнього ставлення, в основу якого покладено позитивне сприйняття особистості кожної дитини, виявлення до нього приязні й поваги;

– дистанційне спілкування, що зводиться до підтримання педагогом суто формальних взаємовідносин, які виключають виявлення до тих, кого він навчає, довіри, щирості, відкритості та інших важливих для успішної комунікації властивостей;

– спілкування-залякування, котре передбачає побудову педагогом стосунків з учасниками навчально-виховного процесу «згори-вниз», висловлення ним попереджень стосовно небажаних дій з докладним описом того, які покарання їх очікують у разі недотримання висунутих вимог;

– спілкування-загравання, в основу якого покладено бажання сподобатися учасникам навчально-виховного процесу завдяки постійному демонструванню педагогом бажання «йти їм назустріч», що провокує зниження рівня вимогливості й невиконання поставлених навчально-виховних завдань.

Зрозуміло, що серед цих стилів спілкування оптимальним є перший із них, який передбачає забезпечення захоплення учасниками навчально-виховного процесу спільною творчою діяльністю. Він сприяє розвитку творчих здібностей її учасників і, водночас, покращенню їх взаємовідносин.

За орієнтацією педагога на процес чи результат деякі науковці (**А. Маркова, Л. Мітіна**) **визначають такі стилі спілкування:**

– емоційно-імпровізаційний – коли педагог орієнтується переважно на процес навчально-виховної діяльності, недооцінюючи значущість його планування;

– емоційно-методичний – коли педагог зорієнтований на процес і результат навчально-виховної діяльності, приділяючи увагу її адекватному плануванню, але в ньому переважає інтуїтивність над рефлексивністю;

– міркувально-імпровізаційний – коли педагог орієнтується на процес і результат навчально-виховної діяльності, забезпечує її адекватне планування, демонструє оперативність, поєднання інтуїтивності й рефлексивності, однак водночас демонструє брак винахідливості у виборі методів педагогічної взаємодії;

– міркувально-методичний, коли педагог орієнтується переважно на результати навчально-виховної діяльності, не приділяючи необхідної уваги іншим аспектам педагогічної взаємодії.

Стиль спілкування педагога, його ставлення до інших учасників навчально-виховного процесу значною мірою визначають загальний тонус спільної роботи, можливість появи в них інтересу до спільної діяльності та її результатів.

На результативність педагогічної взаємодії впливає також обрана педагогом модель педагогічного спілкування. Така модель є сталою формою комунікативної поведінки педагога.

Комунікативна поведінка педагога – поєднання процесу мовлення й невербальної поведінки педагога, що забезпечує певний вплив на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування, побудову взаємовідносин його учасників та стиль навчально-виховної діяльності.

У науковій літературі визначаються різні моделі педагогічного спілкування педагога. Так, залежно від ролі, яку він виконує в комунікативному акті, М. Тален виділяє такі *моделі спілкування*:

– модель «Сократа», коли педагог, захоплюючись методом дискусії, постійно провокує їх виникнення в аудиторії;

– модель «керівника групової дискусії», коли педагог докладає активних зусиль для погамування суперечок між учасниками навчально-виховного процесу, спонукає їх до досягнення згоди й організації співробітництва;

– модель «майстра», коли педагог є для вихованців взірцем гідної особистості, поведінку якої вони прагнуть наслідувати;

– модель «генерала», коли педагог будує свої стосунки з іншими учасниками навчально-виховного процесу на основі певних наказів, котрі вони мають бездумно виконувати;

– модель «менеджера», коли педагог виявляє себе як ефективний організатор, здатний організувати колективну діяльність, водночас використовуючи індивідуальний підхід до кожного учасника, заохочуючи до його самостійності та ініціативності;

– модель «тренера», коли педагог, орієнтуючись на запланований кінцевий результат, надихає інших партнерів спілкування на його досягнення;

– модель «гіда», коли педагог вирізняється широкою ерудованістю, йому притаманна лаконічність, витримка й точність.

Вивчення педагогом специфічних ознак перелічених вище моделей педагогічного спілкування дає змогу правильно ідентифікувати власну модель спілкування. У свою чергу, це дозволяє йому адекватно оцінити сильні та слабкі сторони своєї комунікативної поведінки. Зрозуміло, що комунікативно ефективний педагог має створювати таку модель спілкування, яка допомагає будувати конструктивний діалог з дітьми, враховуючи їхні власні цілі і потреби, а також результативно досягати поставлених навчальних і виховних цілей, гнучко реагуючи на будь-які зміни в комунікативній ситуації.

Практичне заняття 3.1.

Форма проведення: практикум

Питання до обговорення

1. Структура педагогічного спілкування, його етапи.
2. Гуманістична спрямованість педагогічного спілкування.
3. Культура мовлення як складник професійної майстерності педагога.

Методичні рекомендації

Форма заняття передбачає вправління студентів у педагогічному спілкуванні гуманістичної спрямованості. Для успішного виконання завдань, які будуть пропонуватись студентам на занятті, необхідно ґрунтовно вивчити рекомендовану до заняття літературу, визначити для себе поняття «педагогічне спілкування», осмислити його структуру та необхідність дотримання правил культури мовлення у професійному спілкуванні.

Особливої уваги потребує від студента вивчення другого питання. Гуманістична спрямованість спілкування вимагає від педагога постійного внутрішнього напруження, постійних

мисленнєвих процесів і врахування індивідуальних особливостей дітей. Вихователь повинен володіти (або ж розвивати в собі) спостережливість. Безцінними посібниками з цього питання є праці педагогів-новаторів Ш. О. Амонашвілі та В. О. Сухомлинського.

Ш. А. Амонашвілі звертає увагу на наступні особистісні якості педагога, які представляються йому найголовнішими. По–перше, любити дітей такими, якими вони є. Треба однаково любити і пустуна, і слухняного, і кмітливого, і тугодума, і лінивого, і старанного. Доброта і любов до дітей не дозволять грубо поводитися з ними, обмежувати і самолюбство і гідність, не радіти успіхам кожного. По–друге, вміти розуміти дітей, тобто стати на їх позицію, приймати їх турботи і справи як серйозні і рахуватися з ними. До цих турбот і справ слід виявляти не поблажливість, а повагу. Розуміти дітей – означає не підкорити їх нашій владі, а, спираючись на їх сьогоденне життя, плекати паростки їхнього завтрашнього життя. Розуміючи порухи душі і переживання серця дитини, її почуття і устремління, педагог зможе зайнятися глибинним вихованням, коли сама дитина стає його соратником у своєму ж вихованні. По–третє, необхідно бути оптимістами, вірити у що перетворює силу виховання. Мова йде не про філантропічної оптимізм, коли, склавши руки, педагог з надією очікує, коли дитина порозумнішає, проявить здатності міркувати, щоб потім зайнятися його вихованням, приступити до розвитку його свідомості. Мова йде про діяльному оптимізм, коли педагог глибоко вникає у внутрішній світ дитини – і залежно від цього шукає шляхи виховання, навчання та розвитку. По–четверте, вчителю повинно бути притаманне все найкраще, що людям подобається в людині: і посмішка, і суворість, і стриманість, і скромність, і чуйність, і щирість, і інтелігентність, і товариськість, і любов до життя.

Щоб педагогічний процес набув особистісно-гуманістичної спрямованості (й у спілкуванні в тому числі) необхідно, на думку Ш. О. Амонашвілі дотримуватися принципової вимоги: врахування психологічних особливостей дітей тієї чи іншої вікової групи. Єдність духовного життя педагога і дитини – основа принципів виховання

В. О. Сухомлинського. «Вірте в талант і творчі сили кожного вихованця» – червоною лінією проходить через усю педагогічну діяльність видатного українського педагога. Багаторічний досвід переконав В. О. Сухомлинського в тому, що вплив однієї людини на іншу при розкритті кращих людських рис – найбільш сприятлива обстановка для виховання особистості. Почуття власної гідності, честі, гордості пробуджується за умови, коли можна вкласти частку своїх духовних сил в іншу особистість, прагне зробити її кращою. Вихователь сам повинен бути високоморальною особистістю, щоб досягти успіхів у вихованні дітей. В. О. Сухомлинський застерігав від нанесення ненавмисних ран і образ, тривог і неспокою і наполягав на повазі особистості вихованця. Але цю свою здатність наставник повинен передати і своєму учневі. Тільки поважаючи гідність іншого, людина може здобути повагу і до себе. Немає більшого зла у людських стосунках, ніж підвищену увагу до своєї персони і байдужість (або – ще гірше – зарозумілість) до оточуючих. «Як важливо, щоб діти навчилися відчувати душевний стан товариша, розпізнавати чуже горе, переживати його, як свою особисту».

Студенту необхідно визначити, що таке «гуманність», «гуманістично спрямоване спілкування», опрацювавши рекомендовану літературу, виписати визначення у робочий зошит, осмислити значення такого спілкування педагога з дітьми. Для самоперевірки необхідно виконати невелике практичне завдання – замінити усталені педагогічні вирази на гуманістично спрямовані:

1) «Молодці» (на занятті з малювання вихователь хвалить тих дітей, котрі виконали завдання акуратно і дотримались послідовності виконання роботи).

2) «Ану не крутись» (на занятті по ознайомленню з довкіллям вихователь намагається вгамувати хлопчика, який втратив інтерес до змісту заняття).

3) «Не бігай!» (на прогулянці вихователь таким чином застерігає дітей, з метою попередження травмування).

Література:

1. Добридень А. Гуманістична спрямованість та педагогічна культура сучасного вчителя / А. Добридень // Проблеми підготовки сучасного вчителя, 2011. – № 4 (Ч. 2). – С. 151–158.

3. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : початковий посібник / В. Г. Пасинок. – Харків : Харківський національний університет ім. В. М. Каразіна. – 2009. – С. 124–133.

4. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

Самостійна робота 3.1.

Питання для самостійного опрацювання

1. Класифікація моделей педагогічного спілкування за В. Кан-Каліком.

2. Педагогічний такт і тактика.

3. Умови оволодіння педагогічним тактом.

Методичні рекомендації

Вивчаючи зміст означених питань у рекомендованій літературі, студенту необхідно законспектувати основні положення:

– стислу характеристику таких моделей як «Монблан», «Китайська стіна», «Локатор», «робот», «Я сам», «Гамлет», «тетерук»;

– визначення та стислу характеристику понять «педагогічний такт» і «педагогічна тактика»;

– умови оволодіння педагогічним тактом.

Література:

1. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : початковий посібник / В. Г. Пасинок. – Харків : Харківський національний університет ім. В. М. Каразіна. – 2009. – С. 113–128.

2. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

Індивідуальне завдання 3.1.

Розробити рекомендації вихователям щодо гуманістичної спрямованості педагогічного спілкування з дітьми.

Методичні рекомендації

Для виконання індивідуального завдання студенту пропонується на основі опрацьованих теоретичних аспектів розробити рекомендації, дотримуючись яких педагог дошкільного навчального закладу зможе здійснювати педагогічне спілкування гуманістичного спрямування.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрити поняття «педагогічне спілкування», його структуру.
2. Дати характеристику стилям педагогічного спілкування.
3. Дати характеристику моделям педагогічного спілкування.
4. Розкрити сутність гуманістично спрямованого спілкування.
5. Розкрити поняття «педагогічний такт» і «педагогічна тактика».
6. Розкрити значення дотримання культури професійного спілкування.

ТЕМА 2. САМОРОЗВИТОК КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Лекція 3.2.

План

1. Вимоги до професійних якостей голосу педагога.
2. Напрями та заходи роботи з саморозвитку культури мовлення.

Опорні поняття: голос, його якості, професійні якості голосу, саморозвиток якостей голосу педагога.

Література:

1. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – Харківський націон. універс. імені В. Н. Каразіна. – 2009. – 186 с.
2. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

Стислий зміст лекції

*«Красномовство – це дар,
який дозволяє нам оволодіти
розумом і серцем
співрозмовника, здатність
тлумачити чи навіяти йому
все, що нам потрібно».*
Ж. Лайбрюєр

1. Вимоги до професійних якостей голосу педагога.

Б. Ліхачов говорив про голос педагога: «Володіючи цим найтоншим інструментом – мистецтвом слова, що звучить, педагогові легше оволодіти дитячою свідомістю». Великий інтерес являє виокремлення якостей голосу, що необхідні для продуктивної педагогічної діяльності, серед яких:

- високий рівень гучності – голосовий «запас міцності», який дозволяє педагогові в будь-якій ситуації бути почутим;
- великий динамічний діапазон – ряд градацій сили і гучності голосу, які можуть бути відтворені даними голосом;

– широкий висотний діапазон – підвищення і пониження голосу, що забезпечують різноманітну мелодику мови;

– широкий тембральний діапазон – це розмаїття тембрів, звукова палітра голосу, певний набір варіантів, що специфічно звучать;

– благозвучність – чистота звучання, відсутність неприємних призвуків (хрипоті, сипіння, гнусавості тощо);

– польотність – здатність голосу бути чутним на великій відстані при мінімальних витратах сил того, хто говорить;

– перешкодостійкість – здатність голосу протистояти зовнішнім звуковим перешкодам;

– адаптивність – здатність голосу точно підлаштовуватися до даних акустичних умов: залежно від величини і форми приміщення, де доводиться говорити педагогу, його гулкості або приглушеності, кількісного складу та просторового розташування слухачів – за допомогою відповідних варіацій тембру, висоти, гучності та інших параметрів забезпечують комфортне сприйняття мовлення;

– сугестивність – здатність голосу впливати на емоції і поведінку слухачів незалежно від сенсу вимовлені слів;

– гнучкість, рухливість (маневреність) голосу – здатність голосу з волі мовця швидко і невимушено переходити з однієї висоти на іншу, з гучного звучання на тихе, з одного тембру на інший;

– стійкість – потенційна стабільність висоти, гучності і тембру, незалежно від тривалості вимовних звуків;

– витривалість (невтомлюваність) – якість професійного (педагогічного) голосу, що характеризує його з точки зору високої працездатності голосового апарату, і що дозволяє витримувати тривале мовне навантаження без шкідливих фізіологічних наслідків із збереженням тембральних, динамічних і висотних параметрів

Кожному педагогу хотілося б, щоб його голос володів перерахованими вище якостями. Однак, для їх формування необхідна систематична, цілеспрямована робота під керівництвом досвідченого фахівця.

2. Напрями та заходи роботи з саморозвитку культури мовлення.

Фахівці (І. Зязюн, В. Кан-Калик, В. Чихаєв та інші) рекомендують майбутнім педагогам організовувати саморозвиток мовленнєвої культури за певними напрямками. Перший із них забезпечує вдосконалення в них знання питань культури мовлення, зокрема педагогічного мовлення. Розширити знання з цього питання допомагають такі заходи:

- регулярне читання художнього літератури із занесенням у свої конспекти нових змістовних ідей, думок, положень, цікавих лексичних зворотів, образних висловів тощо, які можна творчо використовувати надалі у своїх публічних виступах;

- постійне вивчення нових джерел з педагогіки, психології, методики викладання навчальних предметів, а також праць із проблеми ораторського мистецтва й педагогічного спілкування;

- аналіз мовної форми публічних виступів відомих ораторів минулого й сучасності, переказ їхніх виступів своїми словами;

- знаходячи в тексті чи в промові іншого оратора невідомі слова, фразеологізми, слід виписувати їх у свій власний словник із подальшим розтлумаченням значення цих слів за допомогою звернення до відповідних словників, довідників чи енциклопедій;

- уважне слухання виступів дикторів радіо, телебачення, театральних акторів та інших досвідчених майстрів слова з подальшим проведенням аналізу використаних ними вербальних і невербальних засобів;

- систематичне відвідування уроків досвідчених учителів, лекційних і семінарських занять висококваліфікованих викладачів вищих навчальних закладів з метою вивчення їхнього передового досвіду спілкування з аудиторією.

Під час виступу перед аудиторією деякі педагоги припускаються різних помилок. Наприклад, у наголосах у словах, вимові, використанні та узгодженості слів. Тому важливо проводити цілеспрямовану роботу з метою усунення у

своєму мовленні цих помилок. Цю роботу фахівці рекомендують здійснювати за такими етапами:

1) визначте слова й словосполучення, у яких ви робити помилки шляхом зіставлення власних виступів, зокрема записаних на магнітофонній стрічці, із промовами дикторів, артистів та інших майстрів слова, а також орфографічних словників і довідників;

2) запишіть ці слова та словосполучення в «особистий словник», причому у відповідний підрозділ, наприклад, «помилки в наголосі», «помилки у вимові» тощо;

3) вивчіть відповідні правила мови;

4) повторіть кілька разів виписані слова та словосполучення;

5) складіть кілька фраз, у яких використовуються зазначені слова чи словосполучення, кілька разів прочитайте їх уголос;

6) спочатку якомога частіше використовуйте ці слова в текстах своїх промов.

Другий напрям роботи із саморозвитку культури мовлення майбутніх педагогів зорієнтовано на збагачення їхнього словникового запасу. Серед заходів, присвячених реалізації цієї мети, можна виділити такі:

– постійно вивчайте нові слова й фразеологізми, з'ясовуючи їх значення, правильний наголос і вимову, особливу увагу приділяйте вивченню синонімів і правил узгодження з іншими словами, усю зібрану інформацію відображайте у власному словнику;

– кілька разів повторюйте вголос нові слова чи фрази;

– включайте нові слова і фрази у ділове й повсякденне мовлення.

Для збагачення культури мовлення майбутньому педагогові корисно регулярно вводити у свій активний словник нові ідіоми, прислів'я, крилаті фрази та інші лексичні форми. Важливо також зробити звичкою систематичне звернення до «особистого словника», що дає змогу його господареві частіше вводити у свій виступ нові засвоєні слова та фрази.

Третій напрям у розвитку культури мовлення майбутнього педагога передбачає поставлення мовленнєвого дихання, збагачення голосу та відпрацювання правильної дикції,

оскільки ці властивості мовлення є необхідною передумовою ефективного виступу. Для вдосконалення зазначених параметрів мовлення рекомендується виконувати спеціальні вправи.

Четвертий напрям у розвитку культури мовлення майбутніх педагогів пов'язаний із розвитком їхніх мовленнєвих якостей під час підготовки до виступу. Така підготовка передбачає під час пробних виступів цілеспрямований контроль за своєчасним усуненням усіх знайдених мовних дефектів і неточностей. Вибрані слова та фрази повинні адекватно передавати думки оратора.

Плануючи виступ перед молодіжною аудиторією, важливо продумати свої можливі реакції на вигуки окремих осіб чи інші вияви некультурної поведінки. У процесі планування педагогічного спілкування в молодіжній аудиторії слід також пам'ятати про такі поради фахівців (М. Тимченко) з його організації:

- не підкреслюйте своєї зверхності (інтелектуальної, соціальної тощо) над молодими людьми;
- не обмежуйтеся абстрактними міркуваннями, зробіть свій виступ більш живим та емоційним;
- не нав'язуйте свої погляди, ідеї, не будьте докучливим;
- не говоріть погано про молодіжних кумирів;
- не ухиляйтесь від злободенних питань, не бійтеся висловлювати свою власну точку зору, але водночас не намагайтесь захищати осіб, які дискредитували себе в очах громади;
- не зловживайте незахищеністю психіки молоді.

Розвиток мовленнєвого голосу

Голос створюється в процесі проходження повітря через гортань під час видиху людини, коли відбувається послідовне змикання й розмикання голосових зв'язок. Голосовий апарат містить три складові системи: генераторну, енергетичну й резонаторну. Перша з них, яка складається з голосових зв'язок, щілин і затворів рота, забезпечує безпосереднє створення звуків, які, у свою чергу, залежно від специфіки їхнього звучання, поділяються на тональні та шумові.

Резонаторна система забезпечує статику й динаміку мовлення, дозволяючи посилювати звук. Людина має дві групи резонаторів – верхню й нижню. Верхню групу резонаторів створюють порожнини, розташовані над голосовими зв'язками: глотка, лицеві пазухи, купол твердого піднебіння, черепна коробка. Ця група забезпечує надання звучанню голосу дзвінкості й польотності.

Нижня група резонаторів розташована під зв'язками, її головним елементом є грудна порожнина. Від цієї системи залежить сила й виразність звучання голосу, адже грудний регістр забезпечує надання звукам голосу додаткових тонів (обертонів), які надають йому певного тембрального забарвлення.

Енергетичну систему складають органи, які забезпечують механізм зовнішнього дихання. Ця система регулює швидкість потоку повітря та його кількість, що подається до відповідних фонаційних органів для утворення необхідних для певного комунікативного акту звуків.

Фахівці (О. Савостьянов, Т. Токміна, В. Чихаєв) констатують, що правильно поставлений голос має певні характерні особливості. Так, мовленнєвий голос відрізняється *достатньою силою звука*, тобто значним динамічним діапазоном, який виражається в його здатності бути почутим кожним слухачем у будь-якій аудиторії, навіть без використання технічних засобів посилення.

Важливою характерною рисою мовленнєвого голосу є *достатній рівень його посилення*. Наявність цієї властивості відображається через здатність голосу оратора досягати кожної точки аудиторії, долітати до всіх її учасників.

Суттєве значення для голосу мають його *рухливість і гнучкість*, які забезпечують здатність оратора висловлювати свої думки, максимально використовуючи інтонаційно-мелодійний малюнок усного мовлення, уміння своєчасно змінювати параметри голосу, коригуючи його відповідно до змісту промови.

Рухливість голосу передусім виявляється в здатності людини вільно змінювати його висоту. Межі між найнижчим і найвищим тонами, які доступні голосу конкретної людини,

складають його звуковисотний діапазон. Як встановлено науковцями, у добре тренованої людини такий діапазон може охоплювати дві, а то й три октави. Широкий звуковисотний діапазон допомагає ораторові уникнути монотонності, одноманітності звучання свого голосу, а це, у свою чергу, значно підвищує якість сприйняття змісту його промови. Для порівняння можна відзначити, що в побутовому мовленні людина найчастіше використовує лише 3–5 звукових тонів.

Важливим показником мовленнєвого голосу є багатство його *тембрального забарвлення*, що забезпечує його яскравість, виразність, м'якість. Як відомо, звучання голосу характеризується наявністю основного тону й певних додаткових тонів більш високої частоти. Чим більше цих додаткових тонів виявляється під час звучання голосу, тим красивіше, виразніше він звучить, тим краще сприймається на слух. Кожна особистість має свій природний тембр голосу. Однак науковцями доведено, що за допомогою спеціального тренування резонансної системи її вихідний тембр голосу можна суттєво змінити на краще.

Важливою характеристикою мовленнєвого голосу є *польотність*, яка виражається в його властивості виділятися на тлі інших звуків та шумів, не зливаючись із ними. Добре поставленому голосу притаманна також *витривалість*, яка свідчить про його малу втомлюваність, що, у свою чергу, дає змогу ораторові не втрачати основні властивості звучання усного мовлення під час тривалого виступу, витримувати значні голосові навантаження.

Добре поставлений від природи людський голос спостерігається в реальному житті достатньо рідко. Але навіть такий голос без дбайливого ставлення до нього та без спеціального тренування поступово втрачає свої позитивні властивості.

Як свідчать результати проведених досліджень, майже половина людей, чия професійна діяльність пов'язана зі значними голосовими навантаженнями, має різні захворювання голосового апарату. Серед найбільш типових причин їх появи було виділено такі: підвищене щоденне навантаження на голосові зв'язки, невміле використання голосового апарату,

недотримання правил гігієни, природна слабкість фонаційних органів тощо.

Для попередження виникнення порушень голосу рекомендується дотримуватися основних правил гігієни голосу: не кричати на роботі, після її закінчення уникати довгих розмов, даючи можливість органам, що складають голосовий апарат, відпочити й оновити свою працездатність, не зловживати холодною й гострою їжею тощо. Крім проведення різних профілактичних заходів щодо попередження фізіологічних проблем із голосом, кожній людині для збереження свого голосу корисно систематично й планомірно виконувати спеціальні вправи.

Практичне заняття 3.2.

Форма проведення: практикум

Питання до обговорення

1. Методика саморозвитку мовленнєвої культури майбутніми педагогами.
2. Практичне вправління в удосконаленні особистих якостей голосу та культури мовлення.

Методичні рекомендації

Форма заняття передбачає вправління в удосконаленні особистих якостей голосу та культури мовлення студентів. Для успішного виконання завдань, які будуть пропонуватись студентам на занятті, необхідно ґрунтовно вивчити рекомендовану до заняття літературу.

Література:

1. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : початковий посібник / В. Г. Пасинок. – Харків : Харківський національний університет ім. В. М. Каразіна. – 2009. – С. 13–128.
2. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

Самостійна робота 3.2.

Питання для самостійного опрацювання

Практичне вправління в удосконаленні особистих якостей голосу та культури мовлення.

Методичні рекомендації

Оскільки по завершенні навчання студент отримає кваліфікацію вихователя дошкільного навчального закладу, тобто педагога, він повинен володіти професійними якостями голосу якщо не досконало, то майже досконало. Для цього необхідно довго і наполегливо працювати. Завдання студента – виконувати наступні вправи не менше 2 разів на тиждень:

Вправа 1. Спробуйте заколисати уявного малюка. Рівно, спокійно, без різких звукових перепадів починайте крізь стиснені губи енергійно імітувати спів: «Ммм-ммм-ммм-ма... Ммм-ммм-ммм-ма...». Нехай звук народжується на кінчиках губ, зібраних як для свисту. Виконання цієї вправи допомагає звільнити голос від зайвого напруження, надати йому більш вільного звучання.

Вправа 2. Для формування вмінь правильно використовувати свої природні резонатори спробуйте зімітувати голосом звучання дзвонів різних розмірів. Спочатку дзвонить великий дзвін: «Бом-м-м!... бом-м-м!... бом-м-м!...» Для передачі цього дзвону робиться короткий удар на голосній «о» на будь-якій низькій ноті й забезпечується довге гудіння звука «м».

Потім починають дзвонити маленькі дзвони, створюючи веселий передзвін: «Бім-бім-біммм... бім-бім-біммм... бім-бім-біммм... Для передачі їхнього дзвону звук перекидається до верхнього регістру, причому час між звучанням дзвонів порівняно з попереднім варіантом значно зменшується. Необхідно стежити, щоб звук у цьому випадку виникав на кінчиках губ вільно, без м'язового напруження, на одній і тій же зручній для людини високій ноті.

Ще пізніше починають звучати дзвони середнього розміру: «баммм... баммм...баммм...баммм...баммм...». Звучання цих дзвонів має відбуватися на ноті середньої висоти, тобто між

висотами звучання великого й маленьких дзвонів. Важливо також контролювати, щоб тривалість звучання середніх за розміром дзвонів була меншою, ніж звучання великого дзвону, але більшою, ніж звучання малих дзвонів.

Після попереднього тренування звучання кожного з вищеописаних дзвонів спробуйте поєднати їх в єдину музичну композицію. Для перевірки дії природних резонаторів покладіть одну руку на груди, іншу – на тім'я. Під час звучання дзвонів обидва резонатори повинні звучати одночасно, причому у верхній позиції звука має відчуватися сильна вібрація в області «маски» (носові пазухи, зуби, губи).

Вправа 3. Студенту пропонується виразно прочитати наведені нижче загадки, демонструючи правильне звучання свого голосу:

Вгадайте словечко – ми будемо раді:
Два склади (подумайте, майте терпіння).
Як наголос зробим на першому складі,
То буде синонім до слова насіння.
Умова не стане для вас на заваді,
Бо в значенні зміна можлива єдина:
Як наголос зробим на другому складі,
То буде синонім до слова родина. Яке ж це слово?
(Сім'я)

Слово є календарне в мові,
Є три звуки у цьому слові.
Варто перший лиш звук змінити –
вже напій ми зможемо пити.
Зміним другий – покаже клешні
Й поповзе у води тутешні.
Зміним третій звук для забави –
Буде вже синонім канави.
Не потрапте туди в пітьмі...
Дальші зміни робіть самі
Назвіть основне слово
І похідні від нього.

(Рік, сік, рак, рів)

Це слово – упряж для тварини
(Впрягай і мчи навперегони).

Заміниш звук – і вже знаряддя
Для нападу чи оборони.
З заміною і без заміни
Це слово знали й наші предки.
Його початок нам підкаже
Десята літера абетки.
Яке це слово?

(Збруя, зброя)

Вправа 4. Зберігаючи повноту й звучність голосних, забезпечуючи активне посилення звуку, прочитайте виразно вірш «Сміятися на кутні»:

– Ану, – питає вчитель,
– Дослідники майбутні!
Що означає вираз –
Сміятися на кутні!
Гриць каже: –
Кутня – цвинтар
(Це скрізь – місця
покутні).
Сміялись там – і значить
Сміятися на кутні.
А Федь: – Про смерть
говорить
Цей вираз, досить
грубий,
Бо в черепі, звичайно,
Видніють кутні зуби.
Ану, – питає вчитель,

– Хто ще як розуміє?
Засумнівались учні,
Ніхто сказати не сміє.
Тут, – каже вчитель, –
треба
Різницю в лицях бачить,
Коли сміються люди
І коли люди плачуть.
По-різному в людини
Видніються крізь губи
При сміхові – передні,
При плачі – кутні зуби.
Самі ж гримаси схожі,
Нема чого й балакати.
Сміятися на кутні –
Це й означає плакати.

Література:

1. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : початковий посібник / В. Г. Пасинок. – Харків : Харківський національний університет ім. В. М. Каразіна. – 2009. – С. 113–128.

2. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

Індивідуальне завдання 3.2.

Скласти модель типів співрозмовників та їх основних ознак.

Методичні рекомендації

Для виконання індивідуального завдання студенту пропонується на основі опрацьованих теоретичних аспектів попередніх змістових модулів скласти модель, яка б містила у собі якнайповнішу характеристику типів співрозмовників, висвітлювала взаємозв'язки між ними.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрити вимоги до професійних якостей голосу педагога.
2. Розкрити напрями роботи з саморозвитку культури мовлення педагога.
3. Дати характеристику методиці саморозвитку якостей голосу педагога.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4.

ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ ЯК МЕТОД ПЕДАГОГІЧНОГО ВПЛИВУ

Навчальні цілі: дати знання студентам про поняття техніки мовлення, її значення для виразного читання. Розкрити елементи техніки мовлення: дихання, голос, дикція, орфоепія. Вправляти студентів у чіткості різному темпі мовлення. Розвивати навички чіткої вимови звуків та слів на спеціально підібраних текстах, скороговках. Розкрити методику роботи над диханням, дикцією, чіткістю мовлення, силою та гучністю голосу.

ТЕМА 1. ТЕХНІКА ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ТА РОЗПОВІДАННЯ

Лекція 4.1.

План

1. Поняття «техніки мовлення», її значення для виразного читання.
2. Теоретичні основи виразного читання.
3. Лексика художньої мови.

Опорні поняття: техніка мовлення, виразне читання, лексика, художня мова.

Література:

1. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – Харківський націон. універс. імені В. Н. Каразіна. – 2009. – 186 с.
2. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.
3. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 224 с.

Стислий зміст лекції

*«Не те добре, коли
кричать великим голосом,
але те є велике, коли
говорять добре».
Демосфен*

1. Поняття «техніки мовлення», її значення для виразного читання.

Техніка мовлення – це сукупність прийомів фонаційного дихання, мовленнєвого голосу й дикції, доведених до ступеня автоматизованих навичок, що дає змогу особистості успішно взаємодіяти з іншими людьми.

Мовленнєвий апарат – це сукупність органів людини, необхідних їй для виробництва говоріння.

До мовленнєвого апарату належать:

– дихальні органи, оскільки всі звуки мовлення створюються на видиху: легені, бронхи, трахею й міжреберні м'язи. Легені спираються на діафрагму – еластичний м'яз, який у розслабленому стані має вигляд купола. Коли діафрагма й міжреберні м'язи скорочуються, об'єм грудної клітини збільшується – відбувається вдих, коли розслаблюються – видих;

– пасивні органи мовлення – це нерухливі органи, які є точкою опори для активних органів, а саме: зуби, альвеоли, тверде піднебіння, порожнина носа, гортань;

– активні органи мовлення – це рухливі органи, які здійснюють основну роботу, необхідну для створення звука. До них належать язик, губи, м'яке піднебіння, маленький язичок, надгортанник, голосові зв'язки. Голосові зв'язки – це два невеликі пучки м'язів, прикріплені до хрящів гортані й розташовані на ній майже горизонтально. Маючи високу еластичність, вони можуть розсуватися на різну ширину, перебуваючи в напруженому чи розслабленому стані;

– головний мозок, який координує роботу органів мовлення й підкоряє вимовляння волі промовця.

2. Теоретичні основи виразного читання.

Виразне читання повинно допомагати розумінню думок автора, давати чітке уявлення про те, що зображується у творі, виявляти власне ставлення читця до того, про розповідається у тексті, і мета, з якою твір передається слухачеві. Крім того, мовлення читця, особливо якщо він вихователь дошкільного закладу, є зразком для наслідування. Тому виконавець повинен суворо дотримуватись орфоепічних норм, слідкувати за чіткістю та ясністю вимови.

Виразне читання будується на тих самих принципах, що і професійне мистецтво художнього слова (читання), в основі якого лежить система К. С. Станіславського.

Існує дві *форми виразного читання*: по книзі та напам'ять.

При читанні напам'ять у виконавця встановлюється більш тісний контакт з аудиторією, оскільки у цьому випадку читець–оповідач виступає мовби очевидцем або учасником подій, про які говорить. Тому така форма читання більш ефективна у роботі з дітьми дошкільного віку: вона дає вихователю більшу можливість спілкування з дітьми, слідкувати за їх реакцією, активізувати їх. Вихователю слід вивчати і передавати напам'ять невеликі оповідання та розповіді, вірші, байки, а також твори усної народної творчості.

Прогресивна педагогіки завжди приділяла велику увагу мистецтву виразного читання. Передові педагоги та методисти постійно підкреслювали важливе значення виразного читання у роботі з дітьми, вважаючи його ефективним засобом навчання та виховання.

Педагог, під час читання або розповідання дітям повинен слідкувати за своїм мовленням і за мовленням дітей, досягати змістовного, інтонаційно багатого, літературно правильного, чіткого, зрозумілого навколишнім, неспішного, некрикливого, не дуже тихого мовлення.

Оскільки якість звучання усної мови значною мірою залежить від сформованості сили, темпу й тембру голосу, ясності й чіткості вимовляння кожного звуку та слова, правильності говоріння, демонстрація оратором вищевказаних властивостей мовлення є необхідною передумовою для того,

щоб він міг адекватно транслювати слухачам зміст підготовленої промови, передавати їм емоційне та естетичне багатство свого усного мовлення. Тому мовленнєва культура особистості передбачає обов'язкове досягнення нею належної техніки мовлення, що охоплює:

- вільне володіння диханням;
- уміле керування голосом;
- наявність відпрацьованих навичок чіткої, ясної артикуляції;
- засвоєння й дотримання орфоепічних норм.

Виразне читання – мистецтво. Акт цього ж мистецтва, як твердять психологи, є творчим актом і не може бути відтворений шляхом чисто свідомих операцій. Навчити творчого акту мистецтва неможливо, та це зовсім не означає, що неможливо сприяти його утворенню, бо всякий акт мистецтва неодмінно передбачає як обов'язкову передумову ті акти, які передують йому, акти раціонального пізнання, розуміння, впізнавання, асоціації тощо.

Усна форма мови функціонує в усіх сферах суспільного життя, задовольняючи величезні потреби повсякденного спілкування. У дошкільному навчальному закладі вона виконує роль найважливішого засобу навчання та виховання. Тому, як відзначає О. Федик, «знання специфіки усної форми літературної мови, особливостей її функціонування необхідне кожному педагогові, оскільки, це – ознака високої мовної культури, що є запорукою ефективності навчального та виховного процесів».

Поєднання дикційної чіткості та орфоепічної грамотності, логічна ясність і емоційно-образна виразність визначається терміном інтонації. Інтонація виконує в усному мовленні ряд життєво важливих функцій, тому ознайомлення з її особливостями та роллю в спілкуванні надзвичайно багато важить для вдосконалення мовної майстерності. Правильне інтонування тексту забезпечує якісне сприймання інформації, розуміння навчального матеріалу, надає усній мові приємної мелодійності, краси.

К. Станіславський, який по справжньому глибоко відчував силу мови говорив: «Треба уміти не тільки самому для себе

втішатися мовою, а й дати змогу присутнім... уловити і зрозуміти те, що заслуговує на увагу. Треба непомітно вкласти слова й інтонацію у вуха слухачів... Погана мова створює непорозуміння одне за одним, їх набирається стільки, що вони затуманюють зміст».

Майстерність мовлення, безпосередність словесної дії вимагають від читця, мовця не тільки знань теорії і методики, навичок і умінь виразного читання, а й добре виробленої техніки мовлення – комплексу теоретично-практичних основ вимови (досконале володіння мовним апаратом, уміння правильно користуватися в педагогічних, навчальних – виховних цілях мовою і мовленням).

3. Лексика художньої мови.

Образному відтворенню думок, почуттів, переживань сприяють синоніми, антоніми, омоніми, неологізми, архаїзми, діалектизми, варваризми, професіоналізми, жаргонізми, арготизми.

Синоніми (грец. *synonimos* – однойменний) – це слова близькі за значенням, але різні за звучанням. Синоніми дають можливість письменникові уникнути повторення одних і тих же слів, надають мові відповідного інтонаційного забарвлення.

Омоніми (грец. *homos* – однаковий і *опута* – ім'я) – слова, які звучать однаково, але мають різне значення. Наприклад, коса – знаряддя праці, довге волосся, смуга землі, яка входить у річку, озеро або море.

Антоніми (грец. *anti* – проти і *опута* – ім'я, назва) – слова з протилежним значенням. Вживаються, коли треба протиставити контрастні явища: радість – горе, добро – зло, любов – ненависть, день – ніч.

Неологізми (грец. *neos* – новий, *logos* – слово) – це нові слова. Деякі неологізми з часом стають архаїзмами: жовтень, комсомолець, неп, лікнеп. Крім загальномовних неологізмів, є індивідуально-авторські. Індивідуально-авторські неологізми називають *оказіоналізмом* и (лат. *occasional is* – випадковий), тобто вжитий «один раз». «Неологізми, – писав Б. Томашевський, – це такі слова, які створює сам митець, сам

поет, письменник не для того, щоб дати їм загальний ужиток, ввести їх до загальноновживаної мови, в загальний словник, а для того, щоб читач відчував у процесі сприйняття самого художнього твору, як перед ним народжується нове слово. Неологізм повинен завжди сприйматися як певний винахід саме даного митця, він неповторний. Як тільки починають його повторювати, вводити до загального словника, він втрачає той стилістичний ефект, на який розраховував митець. Митець розраховує на неологізм як на слово, що створюється на очах у читача й виключно для даного контексту». Приклади індивідуально-авторських неологізмів П. Тичини: яблуневоцвітна, ніжнотонна, сонцебризний, ясносоколово, акордитись, дитинно. Неологізми з творів В. Винниченка: коліноскхильно, політбюристи, залізність, чорність.

Словотворчі звороти, які не відповідають узвичаєним нормам, називають зарозумілою мовою. «Літературознавчий слові ік-довідник» використовує термін «заум». Він з'явився на початку ХХ ст. До зарозумілої мови вдавалися футуристи.

Архаїзми (грец. *archaios* – давній) – застарілі слова, словосполучення, граматичні або синтаксичні форми. Є такі види архаїзмів:

1) власне лексичні – слова, витіснені з мови словами з іншим коренем: перст – палець, уста – губи;

2) лексико-словотворчі – відрізняються від сьогоденішніх відповідників префіксами, суфіксами: шкатула – шкатулка, вої – воїни;

3) лексико-фонетичні – відрізняються від сучасних однією або двома фонемами: злато – золото, піїт – поет;

4) лексико-семантичні вживаються з іншими, сучасними: язик (мова, народ), живот (життя).

Подано за довідником Шевченко Л. Ю., Різун В. В., Лисенко Ю. В. Сучасна українська мова. – К., 1993. – С. 34.

Архаїзми використовуються з різною метою:

1) для відтворення колориту епохи:

А не женється Візантія:
Вона боїться, щоб Чернець
Не засвітив Гал ату знову
Або гетьман Іван Підкова

Не вийшов в море на ралець.

(Т. Шевченко)

2) для надання мові піднесеної схвильованості, урочистості:

Світе вольний, несповитий.

(Т. Шевченко)

3) для іронії:

... будем

І по-своєму глаголать,

Як німець покаже

Та до того й історію

Нашу нам розкаже...

(Т. Шевченко)

4) для мовної характеристики особи, яка говорить.

Різновидом архаїзмів є *слов'янізми* – слова старослов'янської мови.

Відомі такі ознаки слов'янізмів (Шевченко Л. Ю., Різун В. В., Лисенко Ю. В.):

I. Фонетичні ознаки:

1) неповноголосі звукосполучення ра, ла, ре на місці українського оро, оло, еле: град, глава, злато, древо;

2) звукосполучення ра на початку слова на місці українського ро: раб;

3) звукосполучення жд на місці українського ж: вождь, нужда;

4) літера щ замість української ч: священик;

5) літери є, ю на початку слів замість українських о, у: єдиний, юний, юродивий, юдоль.

II. Словотворчі ознаки:

1) суфікси іменників -знь, -тель, -пня, -ство (в абстрактних іменниках), -тва, -тай: приязнь, учитель, братство, святиня, молитва, глашатай;

2) суфікси -ащ, -ущ, -м(ий) дієприкметникового походження: трудящий, грядущий, відомий, неопалимий;

3) префікси воз-, пре-, пред-, со-: воскреснути, возвістити, премудрий, предтеча, согрішити;

4) компоненти складних слів благо-, бого-, добро-, зло-,

град-: благодать, богослов, добродушний, злочин.

На старослов'янське походження слова може вказувати його церковно-релігійна семантика: святий, пророк, суєта, творець, гріх, Господь.

Видом архаїзмів є церковнослов'янізми і біблеїзми. Церковнослов'янізми і біблеїзми завжди використовувалися у найкращих зразках нашого письменництва:

«І стоїть Україна перед нашим духовним зором у вогні, як неопалима купина» (О. Довженко).

Історизми – це застарілі слова, які зникли з ужитку, бо зникли поняття, предмети, явища. Історизми, на відміну від архаїзмів, не мають синонімів у сучасній мові. Вони використовуються у творах історичної тематики. Історизмами є, наприклад, слова: кріпак, цар, князь, гетьман, булава.

Діалектизми (грец. *dialektos* – місцева говірка) – це слова і вирази місцевої говірки. Найчастіше використовуються в мові персонажів, у авторській мові – рідше. Діалектизми відтворюють місцевий колорит і є засобом індивідуалізації. За рахунок діалектизмів збагачується літературна мова.

І. Франко писав: *«Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін діалектів народного говору».*

У діалектах української мови виділяють три групи: північну, південно-східну і південно-західну. Є діалектизми фонетичні, морфологічні, лексичні, синтаксичні. Фонетичні відрізняються від літературної норми вимовою звуків. Морфологічні відрізняються від літературної норми оформленням граматичних форм: ся схилили, буду робила, ногов, я му ходити. Лексичні: сесю, гостинець (шлях), маржина (худоба), шарта (буря).

До лексичних діалектизмів відносять власне лексичні. Це діалектичні синоніми до загальнонародних слів: вуйко

(дядько), фіра (підвода), бульба, бараболя, біб, крумплі (картопля). Етнографічні – це назви місцевих предметів, які не використовуються на інших національних територіях: трембіта (духовий інструмент), колиба (курінь), крисаня (капелюх). Семантичні діалектизми – це слова, які мають значення, відмінне від загальнономовного (пирого – вареники).

Фразеологічні діалектизми, «хоче ми звести зі світа», «нас не відтяли від діла». Синтаксичні: «Сідаймо, синку, на фіру, бо колю спізнамо» (В. Стефанік – «Виводили з села»). Д. Ганич, І. Олійник виділяють діалекти племінні (належать племені «як етнічній групі людей, що входять до складу більшої етнічної спільності»), професійні (об'єднують людей певної професії чи роду занять), соціальні (належать соціальній групі). А. Ткаченко використовує термін «соціолект». До соціолекту відносить специфічну мову освітян, юристів, митців. У соціолект входять і професіоналізми, і жаргон. Є діалект місцевий або територіальний.

Діалектизмами не можна зловживати. Надмірне використання діалектизмів робить твір малозрозумілим.

Варваризми (грец. *barbarismos*) – іншомовні слова і вирази, які не стали загальноновживаними. Варваризмами є *полонізми*, *русизми*, *германізми*, *англіцизми*, *галліцизми* (з французької), *гебраїзми* (з давньоєврейської), *тюркізми*... Вони використовуються для зображення життя, побуту, звичаїв інших народів і для створення комічного ефекту. Мова, перенасичена варваризмами, називається *макаронічною*. І. Качуровський замість терміна «варваризми» вживає французьке *ентражизми*.

Професіоналізми – слова і звороти, які вживають люди певної професії. Вони використовуються як засіб індивідуалізації образів-персонажів і для відтворення життя та побуту відповідного професійного середовища. У мові сплавників лісу в річках Карпат використовуються слова бокор, бо кора ш, дараба, збиванка.

Жаргон (франц. *jargon*, галло-романське *gorgone* – базікання) – слова, що вживаються групою людей, об'єднаних спільними інтересами, родом занять. Він має специфічну

лексику і вимову, однак не має власної фонетичної і граматичної системи. Відомий жаргон дворянської аристократії, він відзначався вишуканістю у доборі слів і виразів. До жаргону звертаються люди певних професій, ним послуговується молодь.

Класифікація жаргону за сферою вживання:

Молодіжний або сленг: стипуха – стипендія, хвіст – академічна заборгованість.

Професійний: лабух – музикант, лабати – грати, конса – консерваторія, фанера – фонограма.

Табірний: баланда – юшка, стукач – донощик.

Класифікація жаргону за частинами мови:

Іменники: шпора, бомба – шпаргалка, труба – мобільний телефон, хавчик – їжа, лошарик – хлопець в окулярах.

Дієслово: клюнути, повестися – повірити, прохавати – зрозуміти, лоханутися – помилитися, колбаситися – танцювати, туманити – курити.

Прикметники: прикольний – смішний, безпонтний – нецікавий, угашений – п'яний.

Прислівники: короче – швидше говори, супер, клас – добре, прикольно – весело.

Вигуки і звуконаслідування: покеда – прощай, му-му – мовчун, ні жу-жу – мовчати, хай! – привіт, чао – прощай.

Фразеологічні звороти: фільтруй базар – думай, що говориш, шевели поршнями – іди швидше, вставити у тему – сказати щось влучно.

Арго (франц. *argot* – жаргон) – це різновид мови, яка зрозуміла лише для посвячених, засекречена мова замкнутих соціальних груп і декласованих елементів. До арго вдавалися ремісники, лірники, мандрівні крамарі, а також злодії, жебраки, волоцюги.

Близькою до арго є *тарабарська мова* (рос. *тарабарить* – теревенити). Тарабарська мова виникає на основі метатези (перестановки складів, звуків, коренів слів), щоб зробити висловлювання незрозумілими для інших. Нею користувалися бурсаки, злодії.

Просторіччя – слова і звороти, які не відповідають літературній мові. Вживаються з гумористичною або

сатиричною метою. На відміну від діалектизмів, професіоналізм і в. жаргонізмів, арготизмів просторіччя не обмежується територією, професійними або соціальними групами людей. Характерна особливість сучасного українського просторіччя – наявність русизмів типу вольниця, врач, временно, понтати, постоянно. Для просторіччя характерні фамільярні слова: пика, мармиза (обличчя), дрихнути (спати). Є просторіччя з незвичайними наголосами: портфель, доцент, було. Просторіччя використовуються для індивідуалізації образів і для створення невимушеної розмови.

Вульгаризми (лат. *vulgaris* – грубий, брутальний) – грубі, брутальні слова і звороти. У літературній мові не використовуються. Вживаються переважно у мові персонажів.

Самостійна робота 4.1.

Питання для самостійного опрацювання

1. Література як вид мистецтва.
2. Органи мовлення, робота звуковиголошувального апарату.
3. Вчення К. Станіславського про словесну дію, основний принцип його системи.

Методичні рекомендації

Техніка мовлення є необхідною передумовою словесної дії. Завдання студента – вивчити зазначені питання, опрацювавши рекомендовану літературу, занотувати основні положення з прочитаного. Вміти передати сутність вчення К. Станіславського про словесну дію, визначити основний принцип його системи.

Література:

1. Пасинок В.Г. Основи культури мовлення : початковий посібник. – Харків : Харківський національний університет ім. В.М.Каразіна. – 2009. – С. 113–128.

2. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.

3. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 224 с.

Індивідуальне завдання 4.1.

Скласти модель чинників виразного читання.

Методичні рекомендації

Для виконання індивідуального завдання студенту пропонується на основі опрацьованих теоретичних аспектів скласти модель, яка б наочно висвітила чинники виразного читання.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрити поняття «техніка мовлення».
2. Дати стисло характеристику елементам техніки мовлення.
3. Розкрити роль дихання у мовленні читця.
4. Розкрити роль голосу під час читання.
5. Розкрити роль значення дикції у процесі читання та говоріння.
6. Розкрити важливість дотримання норм орфоепії в процесі читання.

ТЕМА 2. ЕЛЕМЕНТИ ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ

Лекція 4.2.

План

1. Дихання:

- значення для мовлення;
- типи;
- особливості мовленнєвого дихання.

2. Голос:

- утворення голосу;
- природні якості і постановка голосу;
- основні властивості голосу.

3. Дикція:

- значення дикції;
- вимоги до дикції;
- недоліки дикції та шляхи їх виправлення.

Опорні поняття: дихання, правильне дихання, голос, властивості голосу, дикція, недоліки дикції, виправлення недоліків.

Література:

1. Дмитриева Е. Д. Выразительное чтение / Е. Д. Дмитриева. – М. : Просвещение, 1975. – 144 с.
2. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2011. – 224 с.

Стислий зміст лекції

*«Звук людського голосу –
Це музика для людського слуху».
Дідім Александрійський*

1. Дихання.

Техніка мовлення складається з таких елементів:

- 1) дихання – фізіологічної основи мовлення;
- 2) голосу – головного інструмента читця;

3) дикції – чіткого вимовляння звуків, слів, виразів;

4) орфоєпії – правильної літературної вимови.

Техніка мовлення забезпечується функціонуванням:

– мовленнєвого голосового апарату – органів дихання (легені, грудна клітина, діафрагма і м'язи, що забезпечують процес закачування та виштовхування повітря);

– вібраторів: голосових зв'язок, що кріпляться до задньої стінки гортані і у розслабленому вигляді нагадують римську цифру V;

– резонаторів, до яких відносять: гортань, горло, ротову та носову порожнини;

– артикулятори, які складають: губи, зуби, язик, піднебіння.

Дихання є основою техніки мовлення.

Процес природного (не керованого) дихання складається з трьох моментів, які ритмічно повторюються: вдихання, видихання і паузи (стану спокою, відпочинку м'язів). Таке дихання не потребує свідомої уваги. У керованого дихання процес зовсім інший. Вдихання, видихання і паузи підпорядковані волі читця.

Типи природного дихання: ключичний (високий, плечовий), грудний (середній, реберний), діафрагматичний (низький, черевний), комбінований (грудно–черевний). Перші три типи вважаються неправильними, останній – правильним.

Є ще одна точка зору, яка вирізняє такі типи фонематичного дихання:

– поверхневий – тип, при якому у процесі дихання повітрям заповнюються верхні частини легенів. Є важливим при тривалому монологічному мовленні (публічний виступ), коли потрібно непомітно дібрати повітря;

– грудний – тип, при якому легені заповнюються повітрям за рахунок роботи міжреберних м'язів, що збільшують об'єм грудної клітини;

– черевний (діафрагмальний) – тип, при якому легені заповнюються повітрям за рахунок роботи м'язів діафрагми і черевного пресу, що збільшують об'єм грудної клітини;

– змішаний – тип, при якому легені заповнюються повітрям за рахунок роботи міжреберних м'язів, м'язів діафрагми і черевного пресу, що збільшують об'єм грудної клітини; є

найбільш оптимальним для мовлення фахівців, що працюють у системі «людина – інша людина».

У процесі читання застосовуються всі типи дихання. Для передачі особливої радості, ласкавості, привітності використовується ключичне дихання; для передачі тривоги, схвильованості – грудний тип; діафрагматичний тип дихання використовується при висловлюванні погрози, підсиленої злості, ненависті.

2. Голос.

Голос є головним інструментом педагога. Творення голосу нерозривно пов'язане з диханням. Повітря, яке ми видихаємо з легень, проходить через бронхи (дихальне горло), а звідти в гортань. В останній розмішені голосові зв'язки, які мають властивість змикатися і розмикатися, утворюючи щілину. Під тиском повітря вони коливаються і створюють голос.

Природні якості голосу: сила (певний ступінь гучності звучання), висота (тональні можливості або діапазон), тембр (певне забарвлення, яке залежить від складу обертонів).

Є певні вимоги до голосу оратора, вони зводяться до конкретних основних голосових якостей. Цими якостями є:

- 1) сила голосу – рівень гучності й волі звучання;
- 2) діапазон – зміна висотного звучання від найнижчих до найвищих звуків, тонів; поняття «діапазон» включає в себе об'єм, сукупність всіх звуків різної висоти, доступних людському голосу. Складовою частиною цього поняття є – «регістр» – частина звукоряду, ряд сусідніх звуків, об'єднаних тембром. Існує три реєстри: високий, середній, нижній. Яскравою є мова, коли оратор володіє широким діапазоном – у трьох реєстрах.

- 3) рухомість, гнучкість – швидка зміна за силою, тембром і темпом;

- 4) польотність – здатність голосу заповнювати весь простір того приміщення, в якому він звучить, що дає можливість почути оратора в будь-якій точці приміщення;

- 5) благозвучність – приємність.

Сила, об'ємність, звучність голосу залежить не тільки і не

стільки від ступеня напруги м'язів гортані й голосових зв'язок, скільки від правильного, активного мовного дихання, від вміння користуватися резонаторами.

Висота. Здатність володіти діапазоном голосу в межах показників музичної шкали, що визначається частотою коливання головних зв'язок за секунду. Зміна висоти досягається 2 способами:

1) перехід – це зсув у висоті від однієї звукової одиниці до іншої, де звуковою одиницею є склад. Наприклад, перехід інтонації у слові «Сідай»;

2) плавне інтонаційне ковзання. У межах одного складу воно може бути одиничним та подвійним. Одиничне здійснюється підвищенням висоти тільки вгору або тільки вниз. Подвійне ж – спочатку вгору, потім вниз чи навпаки. Наприклад, якщо слово «Так» вимовляється як запитання, то це здійснюється шляхом одиничного ковзання вгору, якщо як ствердження – шляхом одиничного ковзання вниз, якщо через це слово передаємо здивування чи сарказм – шляхом подвійного ковзання вгору і вниз. Більш поширеним є одиничне інтонаційне ковзання, подвійне використовують, щоб зробити мовлення особливо виразним.

За допомогою висоти можна:

- передати почуття;
- виділити головне;
- продемонструвати ставлення до співрозмовника чи слухачів, до змісту того, про що говориш;
- підкреслити контрастність того, про що говориш.

Якщо професійна діяльність вимагає від фахівця майстерності у виступах публічно, порадою може бути тренування власного слуху з тим, щоб відчувати різні відтінки у висоті звучання та використовувати власний діапазон голосу. Наприклад, словосполучення «Іди сюди» можна вимовити з більш ніж двадцятьма інтонаційними відтінками. Недоліки інтонування:

1) монотонність – мовлення на одній незмінній висоті звуку (для усунення цього недоліку у мовленні варто користуватись діапазоном октави: сім тонів);

2) занадто високий тон. Причинами такого звучання є

запальна манера говорити, недостатність дихання, сором'язливість (для усунення цього недоліку варто щоденно читати вголос, бажано описи пейзажів. Читати, розслабивши м'язи гортані, доки природній низький тон не стане звичним та зручним);

3) занадто низький тон. Причинами такого звучання є відсутність енергії, бажання говорити, іноді зніяковілість (для усунення цього недоліку варто щоденно відпрацьовувати патетичне мовлення. Навіть якщо доведеться тренуватись у невеличкій кімнаті, важливо уявляти, що Ви звертаєтесь до великої кількості людей, що знаходяться на певній віддалі від Вас. Наприклад, Ви виголошуєте дуже важливу промову на мітингу або тренінг з текстом, де треба виділити головне);

4) недолік виразності в значущих словах – недолік, який має місце, коли у мовленні людина дуже широко використовує прикметники та дієприкметники, що заважає недостатньо виразно та прискорено вживати іменники і дієслова. Саме вони є визначальними, несуть інформацію про основне, головне у мові (для усунення цього недоліку варто працювати над інтонаційною виразністю через наголоси визначальних, основних слів);

5) повторні інтонаційні звороти – недолік, який має місце, коли доповідач добирає відповідний мелодійний малюнок для окремої фрази і потім активно його повторює щодо інших фраз, у зв'язку з чим мовлення стає невиразним і нецікавим (для усунення цього недоліку варто добирати інтонацію відповідно до змісту мовлення, вимовляти окремі речення з різними почуттями. Пам'ятати, що жвава бесіда буде мати місце тільки за умови постійної зміни інтонації).

Тембр. Характерне вроджене забарвлення голосу. Тембр залежить від форми й об'єму ротової та носової порожнини, від об'єму і форми трахеї, від щільності голосових зв'язок. Тому повністю змінити тембр голосу неможливо, але систематичне виконання відповідних вправ може значно його покращити. Як і інші компоненти техніки мови, тембр суттєво залежить від психологічного стану оратора, звучання голосу не буде чистим за умови його внутрішньої емоційної напруги. По-різному

звучить голос стомленої, пригніченої, сором'язливої чи розгніваної людини.

Гарний тембр – це відкрите, насичене, чітке звучання голосу із чистими вібраціями голосових зв'язок. Воно є результатом глибокого, контрольованого дихання, вільної вібрації зв'язок та нічим не стиснених резонаторів: гортані, ротової і носової порожнин. На якість тембру впливає і якість роботи артикуляторів.

Тембр забезпечує не тільки відповідне забарвлення голосу, але й надає можливість виразити людині дуже широку палітру власних почуттів. Відомий проповідник XVIII ст. Джордж Уайтфільд мав настільки багатий на відтінки голос, що міг, вимовивши тільки одне слово, викликати у слухачів сльози.

Недоліки тембру:

1. Задишка – недолік, що пов'язаний з неправильністю дихання та невпевненістю доповідача у собі. Для перевірки наявності цього недоліку необхідно з різною силою і тривалістю вимовити слова, що починаються на с, х, т, п, та поспостерігати, як потік видихуваного повітря впливає на якість звучання наступних звуків. Якщо недолік має місце, необхідно виконувати вправи на постановку дихання та вдосконалення тембру. Працювати над упевненістю у собі.

2. Хриплість – недолік вібрації голосових зв'язок. Причинами цього недоліку можуть бути: неготовність голосових зв'язок до роботи; хвороби гортані, зокрема її хронічний катаральний стан або перевтома.

Якщо недолік має місце, потрібно дати можливість горлу відпочити: не говорити багато і довго. Після зникнення хриплості варто регулярно виконувати відповідні вправи щодо покращення тембру.

3. Гортанність – недолік, для якого характерним є проковтування звука, його зосередження глибоко в ротовій порожнині. Зовні схожа на притишений звук. Причинами цього недоліку можуть бути: малорухливість щелепи, напруженість гортані та нижньої щелепи. Якщо недолік має місце, потрібно систематичне тренування з вироблення стійкого і рівномірного тиску потоку видихуваного повітря на голосові зв'язки (вправи на фонаційне дихання та висоту звучання голосу).

4. Гугнявість – недолік, який пов'язаний з вираженим носовим резонансом будь-яких звуків, крім [м], [н], [г]. Чинниками даного недоліку можуть бути: мала рухливість нижньої щелепи; потік видихуваного повітря до носової порожнини більший, ніж вихід через ніздрі. Внаслідок цього має місце так зване «стисле» звучання, що зумовлює надмірне напруження гортані. Якщо недолік має місце, потрібно вправлятися у розслабленні гортані, розвивати рухливість нижньої щелепи, керувати гнучкістю м'якого піднебіння.

3. Дикція.

Дикція є засобом забезпечення легкого сприймання змісту твору дітьми. Виразність і чистота дикції досягаються насамперед завдяки правильності артикуляції, тобто чіткістю постановки органів мовлення та їх рухів під час вимови звуків.

Характеристики мовної техніки, що пов'язані з роботою артикуляторів (язик, зуби, губи, м'яке і тверде піднебіння, нижня щелепа) та забезпечують чіткість у вимові звуків і слів. Для фахівців, основним професійним інструментом яких є мова, важливо знати, що для забезпечення гарної дикції варто систематично виконувати загальну артикуляційну гімнастику (вправи для губ, язика, нижньої щелепи), артикуляцію голосних, приголосних, близьких чи складних для вимови, скоромовки.

Орфоепія – це правильна вимова мовних звуків. Можна ясно і чітко вимовляти окремі звуки і слова, але якщо вимова їх не відповідає орфоепічним нормам, то мова в цілому не забезпечить легкості і швидкості розуміння змісту, який вона виражає.

Практичне заняття 4.2.

Форма проведення: практикум

Питання до обговорення

1. Дихання:

– правила дихання при виразному читанні;

– вправи для розвитку мовленнєвого дихання, їх завдання;

– методика роботи над диханням

2. Голос:

– якості розвиненого голосу;

– поняття про резонатори;

– гігієна і профілактика голосу;

– методика роботи над силою та гучністю голосу.

3. Дикція:

– чіткість вимови при різному темпі мовлення;

– вправи на вимову голосних та приголосних звуків;

– методика роботи над дикцією та чіткістю мовлення.

Методичні рекомендації

Форма заняття передбачає розвиток дихання, дикції, якостей голосу студентів. Завдання – ґрунтовно вивчити рекомендовану до заняття літературу, осмислити прочитане. Для успішного виконання завдань, які будуть пропонуватись студентам на занятті, необхідно потренуватись, виконавши вправи з підручника Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії. Посібник для вчителів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011:

– вправи на вироблення вмінь керувати роботою дихального апарату № 1, 2, 3 (сторінка 15–17);

– вправи на розвиток діапазону, сили й рухомості голосу № 1, 2, 3, 4 (сторінка 24–28);

– вправи на розвиток артикуляції голосних і приголосних № 1–6 (сторінка 34–36).

Література:

1. Климова К. Я. Основи культури і техніки мовлення / К. Я. Климова. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2007. – 240 с.

2. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : початковий посібник / В. Г. Пасинок. – Харків : Харківський національний університет ім. В. М. Каразіна. – 2009. – С. 141–168.

3. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – С. 152–181.

4. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – С. 12–40.

Самостійна робота 4.2.

Питання до самостійного вивчення

1. Орфоепія.
2. Причини порушення орфоепічних норм.

Методичні рекомендації

Завдання студента – опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати основні положення у робочий зошит у довільній формі. Вміти дати стислу характеристику орфоепії та причинам порушення орфоепічних норм.

Література:

1. Клещова О. Є. Культура української мови (за кредитно–модульною системою) : навч. посіб. [для студ. ф-ту української філології] : спец. «Українська мова і література», «Українська мова і література та англійська мова»; Держ. закл. «Луган. нац. Ун-т імені Тараса Шевченка». / О. Є. Клещова, О. М. Кравчук. – Луганськ : Вид-во ДЄ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 31–33.

2. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – С. 41–44.

3. Пентилюк М. І. Ділове спілкування та культура мовлення : навчальний посібник / М. І. Пентилюк, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – С. 42–44.

Індивідуальне завдання 4.2.

Напишіть оповідання на тему: «Моє ім'я та прізвище».

Методичні рекомендації

Виконання індивідуального завдання передбачає творчий підхід. Завдання студента – написати оповідання на вказану тему, підготувати до його читання із застосуванням елементів техніки мовлення.

Література:

1. Олійник О. Культура мовлення : навчальний посібник / О. Олійник, В. Шинкарук. – К. : Кондор, 2008. – 296 с.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрити значення дихання для мовлення.
2. Дати характеристику типам дихання.
3. Розкрити особливості мовленнєвого дихання.
4. Розкрити природні властивості голосу.
5. Розкрити значення дикції.
6. Дати характеристику основним недолікам дикції, шляхам боротьби з ними.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5. ЗАСОБИ ЛОГІКО-ЕМОЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ ЧИТАННЯ

Навчальні цілі: дати знання студентам про компоненти виразності: інтонацію, ритмічний лад та ритмічну організацію мови, про основні положення засобів логіко-емоційної виразності: паузи, мелодика мовлення, темп, висота і сила голосу, позамовні (рухові), наголос. Вправляти у застосуванні пауз, логічних наголосів, мелодики, темпу та позамовних засобів виразності під час читання. Формувати навички практичного використання засобів логіко-емоційної виразності читання: членування тексту на мовні такти.

ТЕМА 1. КОМПОНЕНТИ ВИРАЗНОСТІ

Лекція 5.1.

План

1. Поняття «засоби логіко-емоційної виразності читання».
2. Інтонація як мовне явище на слуховому рівні сприймання.
3. Підтекст і його роль.

Опорні поняття: засоби логіко-емоційної виразності, інтонація, підтекст.

Література:

1. Дмитриева Е. Д. Выразительное чтение / Е. Д. Дмитриева. – М. : Просвещение, 1975. – 144 с.
2. Капська А. Й. Виразне читання / А. Й. Капська. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.
3. Климова К. Я. Основы культуры и техники мовлення / К. Я. Климова. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2007. – 240 с.
4. Олійник Г. А. Виразне читання. Основы теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 224 с.

Стислий зміст лекції

*«Найбільша цінність оратора –
не тільки сказати те, що потрібно,
але і не сказати того, чого не треба».*

Цицерон

1. Поняття «засоби логіко-емоційної виразності читання».

Під поняттям «засоби логіко-емоційної виразності читання» треба розуміти сукупність органічно пов'язаних між собою компонентів виразності, без осмислення і врахування яких неможливо передати логічного та емоційного (внутрішнього, психологічного) змісту мовлення.

До таких компонентів належать:

1. Паузи, їх функціональні різновиди і тривалість.
2. Логічні наголоси (тактові і головні) з урахуванням емоційної функції наголошених слів.
3. Мелодика та її основні ходи (зміни).
4. Темп і його варіювання (видозміни).
5. Поза, жести, міміка.

Мовлення охоплює процес безпосередньої дії мови як усної, так і писемної. Педагог впливає на розумову діяльність учнів, на сферу їх почуттів і переживань не тільки виразним читанням готових текстів, а й змістом власного мовлення (бесідою, переказом, інформацією тощо). Як у першому, так і в другому виді мовлення засоби логіко-емоційної виразності (ЗЛЕВЧ) відіграють особливу роль, але дещо в іншому плані своїх завдань. У безпосередньому читанні тексту ЗЛЕВЧ пов'язані з інтонаційною структурою речень уже сформованих, створених, у які вкладено певний зміст (логічний, психологічний). Тут вони розкривають і передають даний зміст. У безпосередній дії мови власної, спонтанної ЗЛЕВЧ пов'язані з інтонаційною структурою речень, що формуються спонтанно, на ходу, отже, на ходу підбираються паузи, їх тривалість, логічні наголоси, мелодика, темп, і в такому разі ЗЛЕВЧ формують зміст і водночас передають його. Таким розумінням діяльності ЗЛЕВЧ зумовлюється необхідність

розгляду спочатку суті інтонації як комплексного мовного явища.

2. Інтонація як мовне явище на слуховому рівні сприймання.

Кожне осмислення думки, власної або чужої, може бути правильно виражене і так само сприйняте слухачами лише в тому разі, коли читець (мовець) правильно використовує всі компоненти мови (системи її звуків, складобудови, словесного наголосу) та інтонації (органічної єдності пауз, логічної та емоційної функції наголосів, мелодики, темпу, ритму й голосового тембру). Справді, як би не були досконало попередньо складені виступ, бесіда, оповідання тощо, але якщо не буде знайдено для них відповідної інтонації, то робота виявиться марною. «Інтонація є загальним засобом актуалізації мовлення, засобом зв'язку з ситуацією спілкування і контекстом висловлення». У ній – серце і розум живого мовлення. З інтонаційним багатством мовлення пов'язані всі положення теорії виразного читання. Вони підпорядковані кінцевій меті – інтонації автора, адекватній його розповіді. Жодне живе мовлення без інтонації неможливе.

Слово «інтонація» (від лат. *intono* – голосно вимовляю) – це термін важливого компоненту мови давнього походження. Проте єдиного, сталого, закріпленого у словниках та підручниках тлумачення цього терміна немає й досі. Найкращим, на наш погляд, є визначення у «Словнику лінгвістичних термінів» Є. В. Кротевича і Н. С. Родзевич: «Інтонація (лат. *intono* – голосно вимовляю) – ритміко-мелодичний лад мови, що відбиває інтелектуальну та емоційно-вольову сторону мови в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання, а також тембру голосу». Перевага цього визначення в тому, що в ньому яскравіше відбиті загальна суть, формальна і логічна особливості інтонації. Виходячи з цього визначення інтонації, ми й зупинимось на загальній його характеристиці.

Щоб зрозуміти всю складність інтонації, треба глибоко вникнути у складові взаємозв'язки її фізичних характеристик,

сприйманих якостей, мовних значень і змісту висловлення. Інтонація сама собою не існує, а взаємодіє з логіко-емоційним змістом і лексико-граматичною будовою речення, на основі яких вона функціонує. Отже, розглядати її слід у нерозривній єдності з певним висловленням, певною системою зв'язку мовних одиниць відповідно до логіко-емоційного змісту комунікації. Якщо інтонацію мовлення сприймати на слух, то зв'язуючи роль її формальної організації з логіко-емоційною виконує передусім ритмічний лад. Він виступає ніби індикатором звукової організації мови, вираженої завдяки звучанню наголошених і ненаголошених складів, слів, та модифікації фізичних показників (тональних, динамічних і темпоральних). У розмовній прозовій мові він «створюється відносно закономірним чергуванням однотипних або різних мовних одиниць певним розміщенням слів і словосполучень у реченні».

Інтонація займає важливе місце у структурі мови та виконує різні **функції**:

- за допомогою інтонації здійснюється членування мовлення на інтонаційно–сміслові відрізки (синтагми);

- інтонація оформлює різноманітні синтаксичні конструкції і типи речень;

- інтонація приймає участь у вираженні думки, почуття та волевиявлення людини.

Багатство виразних можливостей інтонації не спірне, воно не одноразово відмічалось дослідниками. Наприклад, В. М. Всеволодський-Гернгросс нарахував 16 інтонацій:

– Запитальна.	– Запрошувальна.
– Оклична.	– Перестерігаюча.
– Інтонація подиву.	– Повелівальна.
– Гукальна.	– Співставляюча.
– Стверджувальна.	– Інтонація перерви або зв'язку.
– Переконлива (повчальна).	– Перераховуюча.
– Позитивна.	– Оповідна.
– Інтонація прохання.	– Індиферентна.

Виразне читання – мистецтво. Акт цього ж мистецтва, як твердять психологи, є творчим актом і не може бути

відтворений шляхом чисто свідомих операцій. Навчити творчого акту мистецтва неможливо, та це зовсім не означає, що неможливо сприяти його утворенню, бо всякий акт мистецтва неодмінно передбачає як обов'язкову передумову ті акти, які передують йому, акти раціонального пізнання, розуміння, впізнавання, асоціації тощо.

Усна форма мови функціонує в усіх сферах суспільного життя, задовольняючи величезні потреби повсякденного спілкування. В дошкільному закладі вона виконує роль найважливішого засобу навчання та виховання. Тому, як відзначає О. Федик, «знання специфіки усної форми літературної мови, особливостей її функціонування необхідне кожному педагогові, оскільки, це – ознака високої мовної культури, що є запорукою ефективності навчального та виховного процесів».

Поєднання дикційної чіткості та орфоепічної грамотності, логічна ясність і емоційно – образна виразність визначається терміном інтонації. Інтонація виконує в усному мовленні ряд життєво важливих функцій, тому ознайомлення з її особливостями та роллю в спілкуванні надзвичайно багато важить для вдосконалення мовної майстерності. Правильне інтонування тексту забезпечує якісне сприймання інформації, розуміння навчального матеріалу, надає усній мові приємної мелодійності, краси.

К. Станіславський, який по справжньому глибоко відчував силу мови говорив: «Треба уміти не тільки самому для себе втішатися мовою, а й дати змогу присутнім... уловити і зрозуміти те, що заслуговує на увагу. Треба непомітно вкласти слова й інтонацію у вуха слухачів... Погана мова створює непорозуміння одне за одним, їх набирається стільки, що вони затуманюють зміст».

Майстерність мовлення, безпосередність словесної дії вимагають від читця, мовця не тільки знань теорії і методики, навичок і умінь виразного читання, а й добре виробленої техніки мовлення – комплексу теоретично-практичних основ вимови (досконале володіння мовним апаратом, уміння правильно користуватися в педагогічних, навчальне – виховних цілях мовою і мовленням).

3. Підтекст і його роль.

Текст художнього твору являє собою складну багаторівневу цілісну структуру, створену із мовного матеріалу і наповнену таким обсягом різнотипної інформації, який, на думку вчених, не може передати текст будь-якого іншого стилю. Це зумовлено, з одного боку, тим, що мовні одиниці всіх рівнів, перебуваючи у тісному зв'язку і взаємодії, творять детерміновану автором «внутрішню композиційно-смыслову єдність», кожен елемент якої і вся система в цілому набувають особливого семантичного навантаження, а з іншого – властивістю самої мови породжувати «проективні» форми: «Мова ніби надбудовує над лінією мовлення додатковий багатовимірний простір, у постійному контакті з яким мовлення розширює свої дисменсійні потенції». У процесі мовотворчості реалізується не тільки активний потенціал мовних одиниць, а й народжуються нові естетичні значення, тобто відбувається «образно-естетична трансформація засобів загальнонародної мови та створення надслівних змістових єдностей». Тому текст художнього твору може нести не тільки інформацію про факти, події, процеси об'єктивної реальності, факти і образи, створені уявою митця, не тільки передавати ставлення до них персонажів і автора, а й містити приховану інформацію, яка впливає з усього тексту і не має спеціального мовного вираження. Цю глибинну інформацію, що сприймається адресатом (читачем, слухачем) на основі співвіднесення вербально вираженого змісту з контекстом і мовленнєвою ситуацією, називають підтекстом.

Отже, незважаючи на розходження у визначенні цього явища, більшість вчених все ж сходиться на думці, що підтекст не має спеціального мовного вираження й існує як компонент вербально оформленого змісту. В його основі, на думку І. Гальперина, «лежить здатність людини до паралельного сприйняття дійсності відразу в кількох площинах...». Підтекст не належить до текстових категорій, а є формою їх реалізації. Він виникає внаслідок використання багатозначних слів, тропів (метафори, порівняння, перифрази, іронії, алегорії та ін.), фігур (різні види повтору, умовчання, парцеляція, еліпс, інверсія та

ін.), виводиться із структурних особливостей речень, своєрідності їх сполучуваності, символіки мовних фактів, графічних засобів (різних шрифтових виділень тексту, розділових знаків тощо), інтонації, з усієї текстової організації, з її композиційно-стилістичної фактури.

Практичне заняття 5.1.

Форма проведення: практикум

Питання до обговорення

1. Ритмічний лад та ритмічна організація мови, модифікація тону
2. Значення засобів логіко-емоційної виразності читання для професійної підготовки педагога.
3. Практичне вправлення у застосуванні компонентів виразності.

Методичні рекомендації

Якщо інтонацію мовлення сприймати на слух, то зв'язуючу роль формальної організації з логіко-емоційною виконує, передусім, ритмічний лад. Розуміння ритмічної організації мови – це перший крок до розуміння багатства і краси рідної мови, до мистецтва виразного читання. Завдання студента – вивчити теоретичні аспекти зазначених питань, законспектувати основні положення:

- поняття ритмічного ладу;
- сутність модифікації тону;
- емоційне читання тексту;
- значення засобів логіко-емоційної виразності.

Наступним кроком має стати виконання вправ на застосування інтонації на прикладі фрази «*Я... та ти що...*»:

1. **Я** вимовляйте високо, всі інші слова з переходом до низького голосу й навпаки.
2. **Я** вимовляйте голосно, всі інші слова з переходом до тихого голосу і навпаки.

3. **Я** вимовляйте коротко, всі інші слова з поступовим розтягуванням і навпаки.

4. Вимовляйте слова в будь-яких змінах, але дзвінко або глухо, хрипло, хворобливо, втомлено, ліниво, сонно або гордо, бадьоро, злякано, радісно тощо.

5. Вимовляйте фразу в будь-яких змінах і комбінаціях, уявляючи певні ситуації, обставини: на відстані від співрозмовника, в ситуаціях, коли не можна голосно говорити, в приміщенні цеху, де значний шум верстатів.

Після кожного висловлювання намагайтесь визначити характер самого висловлювання. Підготуватись до виконання подібних завдань в аудиторії.

Література:

1. Капська А. Й. Виразне читання / А. Й. Капська. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.

2. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – С. 60–68.

Самостійна робота 5.1.

Питання до самостійного вивчення

Компоненти виразності:

1. Зміна інтонацій у залежності від поставленого завдання (наміру читця).

2. Місце засобів логіко-емоційної виразності читання в загальній системі виразного читання.

Методичні рекомендації

Для повного вивчення теми студенту необхідно опрацювати теоретичні аспекти зазначених питань, законспектувати основні положення у довільній формі. Вправляйтесь у зміні інтонації в залежності від поставленого завдання (для цього необхідно читати якомога більше літературних творів різних жанрів).

Література:

1. Первоцвіт : Книга для читання в дошкільних навчальних закладах / Уклад. Л. О. Глущенко. – Х. : Видавництво «Ранок», 2010. – 176 с.
2. Світанок : Книга для читання в дошкільних навчальних закладах / Уклад. Л. О. Глущенко. – Х. : Видавництво «Ранок», 2010. – 176 с.
3. У світі художнього слова : навчально-методичний посібник–хрестоматія для дошкільних закладів / Упор. О. П. Макаренко, Т. В. Романюк. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 264 с.
4. Художнє слово в житті дитини : Посібник–хрестоматія : Старший дошкільний вік / Автор-упор. О. В. Трофимова. – Х. : Видавництво «Ранок», 2011. – 368 с.
5. Художнє слово в житті дитини : Посібник–хрестоматія : Молодший дошкільний вік / Автор-упор. С. О. Павлюк. – Х. : Видавництво «Ранок», 2012. – 320 с.

Індивідуальне завдання 5.1.

Скласти анотацію статті Є. Гринько: «Художественно речевая деятельность как средство формирования культуры речи детей дошкольного возраста».

Методичні рекомендації

Щоб виконати індивідуальне завдання студенту необхідно познайомитись зі змістом статті (роздрукований варіант є в додатках), осмислити його, визначити головну думку, аудиторію, на яку ця стаття розрахована. Перед тим, як скласти анотацію, студенту буде корисним познайомитись з анотаціями до різних видань: підручник, художній твір, навчально-методичний посібник, програма розвитку і навчання, стаття у періодичному виданні. На основі отриманого досвіду розпочати складання анотації на вказану статтю.

Література:

1. Гринько Е. Художественно речевая деятельность как средство формирования культуры речи детей дошкольного возраста / Е. Гринько. – Режим доступу до статті: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/1378>.

Запитання для самоперевірки

1. Дати визначення поняття «засоби логіко-емоційної виразності».
2. Дати характеристику інтонації як мовному явищу.
3. Розкрити сутність підтексту і його ролі.
4. Дати характеристику ритмічності ладу, модифікації тону.
5. Розкрити значення засобів логіко-емоційної виразності читання.

ТЕМА 2. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАСОБІВ ЛОГІКО-ЕМОЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ ЧИТАННЯ

Лекція 5.2.

План

1. Мовні такти, їх значення для процесу читання та зв'язку всіх компонентів виразності.
2. Паузи, їх роль у виразному читанні. Види пауз.
3. Логічні наголоси та їх значення та функціональні особливості. Емоційна функція наголошених слів.
4. Мелодика та темп мовлення.
5. Позамовні (рухові) засоби виразності.

Опорні поняття: мовний такт, пауза, логічний наголос, методика та темп мовлення, міміка, жести.

Література:

1. Капська А. Й. Виразне читання / А. Й. Капська. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.
2. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – С. 69–136.

Стислий зміст лекції

*«Читати – це ще нічого не означає;
що читати і як розуміти прочитане –
ось у чому головна справа»
К. Д. Ушинський*

1. Мовні такти, їх значення для процесу читання та зв'язку всіх компонентів виразності.

Важливість мовного такту для процесу читання, мовлення в тому, що він тісно пов'язує між собою всі компоненти ЗЛЕВЧ і таким чином виразно передає зміст тексту. Справді, зміст безпосереднього мовлення, читання слухачі сприймають не окремими словами, як це видно на письмі, а групами слів, які тісно пов'язані між собою за змістом. Для кращого сприйняття змісту речення і цілого твору кожний мовний такт, який би він

складний не був, відділяється від іншого зупинкою (паузою). Що ж до вимови мовного такту, то в межах його цілісності треба володіти тоном, висотою, силою голосу і особливо правильно і чітко вимовляти закінчення слів і початковий склад наступних, щоб не вийшло беззмістовного набору слів, типу: *завмеродутіхи (завмер од утіхи), авсежутугу (а все ж у тугу)*.

Розглянуті приклади і пояснення до них дають змогу зробити такий висновок: *мовним тактом називається слово чи група слів, що вимовляються від паузи до паузи і становлять окреме однослівне чи багатослівне поняття загального змісту речення*.

Розуміння суті мовного такту допомагає читцеві не тільки правильно розкривати і передавати зміст тексту, а й усувати поширену серед педагогів таку ваду читання, як квапливість. Крім цього, звичка дотримуватися зупинок між мовними тактами виховує витримку і створює сприятливі умови для вдумливого читання, а в складних поширених реченнях і великих періодах зупинка сприяє техніці виголошення тексту. На місцях зупинок читець має можливості поповнити чи відновити запас повітря в легенях, зробити вдих.

Отже, щодо виразності творення власного спонтанного мовлення, розкриття і відтворення змісту писемного мовлення (тексту) читцеві, мовцю необхідно досконало знати процес членування тексту на мовні такти і саму їх сутність, а також добре ними оперувати під час безпосереднього читання, мовлення.

Оскільки членування тексту на мовні такти здійснюється за допомогою пауз (синтаксичних і логічних), слід розглянути сутність пауз.

2. Паузи, їх роль у виразному читанні. Види пауз.

Пауза (лат. *paysa*) – зупинка між мовними тактами, окремими словами і складами слів. Відповідно до змісту, почуттів і мети висловлювання, обставин, місця і часу, в яких здійснюється це висловлення прийнято поділяти паузи на:

- а) синтаксичні;
- б) логічні;
- в) психологічні;

г) ритмічні (віршові);

д) фізіологічні.

Синтаксична – пауза, викликана синтаксичною структурою речення, передана за допомогою пунктуації, залежить від характеру розділового знаку.

«. ! ?» завжди відповідають паузам, оскільки означають межу між висловлюваннями.

«; – :» теж обов'язкова пауза.

З «.,» бувають різні випадки, вона потребує уваги. Бувають випадки, коли за вимогами пунктуації кома потрібна, а пауза – ні (Кома при звертанні в середині та в кінці речення) – це традиція вимови) вставні слова, короткі порівняльні звороти, повторювальні слова.

Отже, синтаксичний аспект виразності – неповний, немочний, недостатній.

Логічна пауза це зупинка, яка зумовлена конкретним змістом.

Важливу роль відіграють і паузи логічні (у власній мові і при читанні напам'ять твору) вони виражають особисте ставлення мовця до висловлюваного.

(Добре, / зачини двері – Добре зачини двері.).

Два випадки обов'язкової паузи:

1) Між поширеними групами підмета і присудка.

Реве та стогне / Дніпр широкий.

2) Перед сполучниками і (й), та.

*Ось налетить вітер / і почне безжально зривати
осінню красу зажуреного клена.*

Психологічна пауза – зупинка на початку, в середині або в кінці фрази, яка виправдовується психологічно і зосереджує, затримує увагу слухачів на важливих моментах змісту тексту і викликає певний настрій – переживання, аналогічні авторові, його героям і самому читцеві.

Вони можуть збігатися з паузами логічними, ритмічними, але в таких випадках вони тільки продовжують їх тривалість (мінімум //).

«Логічна пауза служить розумові, психологічна почуттю»

(К.Станіславський).

Завдання психологічної паузи як засобу впливу на слухача зводяться, по–перше, до того, щоб зосередити увагу слухачів на важливості змісту слів, що йтимуть після неї, викликати певні переживання, і, по–друге зосередити увагу слухачів на важливості змісту вже сказаних слів і дати можливості слухачам їх сприйняти, пережити.

Розрізняють різновиди психологічної паузи:

1. *Пауза настороженості.* Вона супроводжується, стимулюється вигуками: «Ах!», «Тсс!», «Стій!» ..., які передають подив, зачудування, вагання, страх. (Тсс! Хтось крадеться до нас).

2. *Пауза емоційного підсилення.* Робиться між повторюваними словами і служить своєрідним перемикачем на посилення емоційного заряду цих слів. Наприклад: Їде, // їде! – хором підхопила малеча (радість). Геть. Ш Згинь – простогнала Уляна (гнів).

3. *Пауза пригадування.* Показником паузи є ... Слова після паузи характеризують згадане. (І куди ж вона поділася? ... Здається я віддав її Володі).

4. *Пауза замовчування.* Стимулює її навмисне чи викликане кимось (чимось) мовчання того, хто говорить: чи то з метою приховати щось; чи то не перечити комусь, чи то якоюсь раптовою несподіванкою. Показником такої паузи є трикрапка.

5. *Пауза емоційного порівняння.* Стимулюють її слова (автора чи персонажа), які характеризують пряме емоційне прикрашене порівняння. Пауза робиться перед порівнянням, щоб підкреслити його значущість.

6. *Пауза жалю.* Стимулюють її невисловлені автором чуття жалю, журби, прикrostі, болю тощо, викликані якоюсь несподіванкою. Показником є трикрапка.

7. *Пауза роздумів.* Стимулює її схвилюваність роздумів персонажа, викликана певною ситуацією. Робиться вона після слів, що характеризуються роздуми, і для того, щоб підкреслити їх значущість. Показником є трикрапка.

8. *Пауза залякування.* Стимулюють її слова, якими хтось когось залякує. Робиться пауза після таких слів з метою надати важливості залякуванню з точки зору того, хто залякує, або його важливим результатом.

9. *Пауза стримування емоційних реакцій.* Стимулює її ситуація, яка визначає факт стримування персонажем певних емоційних реакцій (плачу, сміху, болю тощо). Показником є трикрапка.

10. *Пауза спонукання.* Виправдовується вона лише намірами читця, який ставить собі за мету зосередити увагу слухачів на важливості змісту розкритих уже картин життя чи явищ природи; Дати можливість естетично пережити і оцінити сприйняте. Робиться пауза після емоційно насичених і важливих у смисловому відношенні слів, уривка тексту, які завершують картину, перед новою, іншого змісту картиною.

11. *Пауза напруження.* Це найпоширеніший традиційний різновид психологічної паузи. Робиться вона в несподіваному для слухача місці з метою зосередження його уваги на важливості змісту слова чи слів, що йтимуть після паузи. Пауза підказується лише намірами читця, тому й виступати може в будь-якому місці фрази.

Отже, психологічні паузи:

а) є засобом передачі психологічного змісту тексту і власного мовлення;

б) концентрують увагу читця в процесі підготовки і при читанні тексту, а також увагу слухачів;

в) спонукають до осмислення внутрішнього змісту тексту з позицій автора.

4. *Віршова (ритмічна) пауза* – зупинка в кінці віршового рядка лише при переносі з нього думки в наступний рядок (нема розділового знаку). В інших випадках збігається із синтаксичною, логічною. Вона передає ритмічно організовану мову вірша. (Вірші Т. Шевченка).

5. *Фізіологічна пауза* – зупинка, зумовлена не переживанням, а фізичним станом персонажа (втома, задишка, природне заїкання), що характеризується переривчастістю мови. На письмі ці паузи передаються дефісом, трикрапкою.

Проте пам'ятаємо, що фізіологічна пауза передає фізичний стан персонажа у певній ситуації, але не повинна характеризувати фізичний стан самого читця.

Тривалість пауз. Для правильного вираження певної думки має значення не тільки наявність пауз, їх характер, а й тривалість.

Тривалість логічної, ритмічної, психологічної, фізіологічної пауз диктується їх змістом, почуттям, обставинами.

Синтаксична пауза має певний ґрунт – розділовий знак.

Проте враховуються конкретні ситуації за тривалістю:

а) короткі / 1 сек.;

б) середні / 2 сек.;

в) довгі / 3 сек.

3. Логічні наголоси та їх значення та функціональні особливості. Емоційна функція наголошених слів.

Для яскравого, виразного читання тексту чи висловлювання власної думки не досить застосування пауз. У цьому відповідну роль повинні відігравати і логічні наголоси.

Наголос – це посилення голосу на одному зі складів слова. Такий склад називають наголошеним. Решта складів у слові є ненаголошеними.

Різновиди наголосу:

1. *Словесний* (виділення одного зі складів слова): пізнання, одинадцять, документ, донька, дочка, псевдонім, всередині, літопис.

2. *Логічний* (виділення важливого за змістом слова або словосполучення в реченні): Улітку (а не взимку) ми відпочивали в горах. Улітку ми відпочивали (а не працювали) в горах. Улітку ми відпочивали в горах (а не на морі). Улітку ми (а не хтось інший) відпочивали в горах. Як бачимо, змінюючи логічний наголос, ми надаємо висловленню різних смислових відтінків.

Зверніть увагу! Зі зміною місця логічного наголосу може змінюватися зміст повідомлення: Ти краще вивчи вірш. Ти краще вивчи вірш.

3. *Фразовий* (виділення кінцевого слова фрази, що підкреслює завершеність висловлення): Редагування тексту слід закінчити сьогодні.

Примітка. Як різновид логічного розрізняють ще й емпатичний наголос, який додає виділеному слову емоційного забарвлення. Виражається подовженням наголошеного голосного чи приголосного: Роз-з-у-у-умний же ти\ Сха-мені-і-іться ж

В українській мові наголос:

– *динамічний* (наголошений склад звучить сильніше і триваліше);

– *вільний* (різномісний, тобто постійно не закріплений за певним складом, як, скажімо, у польській, угорській, французькій, чеській мовах);

– *рухомий* (при словозміні може переходити з одного складу на інший: книжка – книжки, трава – трави).

Часто наголос виконує смислорозрізнявальну функцію.

Функціональні особливості логічного наголосу

За функціональними особливостями треба розрізняти логічний наголос тактовий і головний.

Тактовим логічним називається такий наголос, який діє в межах одного мовного такту і виділяє в ньому лише одне слово, що підпорядковує собі всі інші і є виразником змісту всього речення. Скільки у фразі мовних тактів, стільки й наголошених слів.

Головним логічним називається наголос, який діє у межах усієї фрази, усіх мовних тактів і в єдності зі спадною методикою виділяє одне слово серед уже виділених і ним завершує зміст даної фрази. У реченні будь-якого типу діє тільки один головний наголос.

4. Мелодика та темп мовлення.

Одним із найважливіших компонентів виразності читання, мовлення є мелодика, тобто певні зміни нашого голосу в межах підвищення й пониження, а також сили і тривалості звучання в процесі мовлення.

Якщо паузи вказують на зупинки, зумовлені змістом фрази, а логічні наголоси – безпосередньо на зміст і почуття, то мелодика відтворює цей зміст і почуття. У цьому головне її значення.

З найбільшою виразністю мелодичні ходи (зміни) мовлення відбиваються на логічно виділених словах у мовних тактах. Кожний мовний такт у фразі має свій логічний наголос – важливе для змісту слово. Мелодика ж прикрашає те слово найрізноманітнішими відтінками наших почуттів: звеличенням чи пониженням, схваленням чи осудженням, любов'ю чи ненавистю, радістю чи смутком, повагою чи зневагою і т.п. Таким чином, мовний такт – це окремий мелодично оформлений малюнок. І чим більше у фразі мовних тактів, тим багатша і складніша мелодика.

Основні мелодичні ходи: на слуховому рівні сприймання характеризуються **підвищенням, монотонном** (однотоном) і **пониженням** голосу.

Донесення повноцінності змісту твору до слухачів потребує вмілого використання ще одного компонента виразності – темпу.

Темп (*tempus* – час) – ми розуміємо як швидкість, певний рух. У мовленні – це швидкість, яка вимірюється кількістю виголошених за секунду складів.

Темп уповільнюється або пришвидшується за рахунок видовження чи пришвидшення вимови. Темп обумовлюється жанром твору, його змістом.

Наприклад, епічні твори, зокрема народні думи читаються у повільному темпі. Драматичні поеми з їх напруженістю дії читаються швидше.

У поняття **темп** входить:

– швидкість мовлення в цілому залежить від особистості того, хто говорить, і змісту мови, оптимальна швидкість мовлення складає 120-150 слів за хвилину. Як показує досвід, чим важливіший зміст розмови, тим повільніший її перебіг. Виняток становлять бесіди, що викликають напружений стан співрозмовників (за таких умов мова прискорена);

– довгота звучання окремих фраз залежить від здатності того, хто говорить, розтягувати чи стискувати склади залежно від їх значення і почуттів, що демонструються. Наприклад, у російськомовному словосполученні «ночь напролет» тривалість звучання другого слова більша, ніж першого, незважаючи на те, що за кількістю фонем воно довше;

– інтервали та паузи завжди необхідні за умов правильного застосування. Вони поліпшують дихання оратора у ситуаціях тривалого монологічного мовлення, дають можливість зібратися з думками, дібрати потрібні слова, необхідні для виділення головної кульмінаційної думки.

Недоліки темпу:

а) мова прискорена (чинники: розгубленість, невпевненість у собі, бажання якнайшвидше завершити розмову);

б) схвильована мова (викликана похвалою, захопленням доповідача темою свого виступу); слід пам'ятати, що прискореність і виразність мовлення – характеристики, протилежні за змістом одна одній, а тому, якщо людина намагається одночасно говорити прискорено та виразно, вказані характеристики мовлення здатні взаєморуйнуватись;

в) повільна мова (зумовлена типом темпераменту: (флегматик), байдужістю до теми розмови чи співрозмовників, відсутністю знань);

г) невпевнена мова (характерна для тих, хто не зовсім розуміє, про що говорити, чи не впевнений у правильності сказаного. У такій ситуації доповідач використовує не зовсім доцільні прийоми: дуже сповільнюють темп, часто вживаючи «– Е...», замовкають на тривалий час, очікуючи, коли прийдуть необхідні слова.

Практичне заняття 5.2.

Форма проведення: практикум

Питання до обговорення

1. Вправління у застосуванні різних видів пауз та логічних наголосів під час читання.

2. Вправління у використанні позамовних засобів виразності.

3. Практичне використання засобів логіко–емоційної виразності читання.

Методичні рекомендації

Дуже важливо, щоб педагог, який виконує роль читця, вмів глибоко вникати у зміст кожного прочитаного дітям речення і

розкривати його суть за допомогою різних способів читання, зокрема пауз, наголосів, позамовних засобів виразності. Завдання студента опрацювати зміст лекції, літературні джерела, підготуватись до виконання практичних завдань в аудиторії:

– читання творів для дітей дошкільного віку із застосуванням різних видів пауз логічної, психологічної (паузи настороженості, емоційного підсилення, пауза пригадування, пошуку відповіді, замовчування, емоційного порівняння, пауза жалю, роздумів, стримування емоційних реакцій, залякування, спонукання, напруження) паузи; функціональних особливостей логічного наголосу; позамовних засобів виразності.

Література:

1. Капська А. Й. Виразне читання / А. Й. Капська. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.
2. Климова К. Я. Основи культури і техніки мовлення / К. Я. Климова. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2007. – 240 с.
3. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – С. 60–68.

Самостійна робота 5.2.

Питання для самостійного опрацювання

Словесна дія і спілкування зі слухачем.

Методичні рекомендації

Для словесної дії замало знати загальні положення засобів виразності читання. Ще потрібно знати як їх практично використати стосовно тексту і слухачів. Це пояснюється таким чином. Текст твору вимагає не тільки практичного використання ЗЛЕВЧ і позамовних засобів виразності для правильного розкриття і відтворення його змісту як такого, але і як прийому практичного використання цих же засобів виразності з метою якнайкращого сприйняття змісту тексту слухачами. Такий прийом підказується спілкуванням зі слухачами, а спілкування – і жанром твору, і особливостями

викладу матеріалу, і змістом. Отже, читцю, поруч із знаннями положень ЗЛЕВЧ і позамовних (рухових) засобів виразності та їх значенням з огляду підготовки і безпосереднього читання твору перед аудиторією, треба знати також роль спілкування зі слухачами. Завдання студенту – розібратись у тому, що розуміється під поняттям «спілкування зі слухачами».

Література:

1. Капська А. Й. Виразне читання / А. Й. Капська. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.
2. Климова К. Я. Основи культури і техніки мовлення / К. Я. Климова. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2007. – 240 с.
3. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – С. 137–142.

Індивідуальне завдання 5.2.

Скласти казку, вірш або оповідання для дітей.

Методичні рекомендації

Володіючи знаннями про мовні такти, мелодику та темп мовлення, логічні наголоси, різні види пауз, позамовні засоби виразності, підтекст твору студенту пропонується скласти літературний твір (жанр за вибором). Написавши літературний твір, дайте прочитати його своєму товаришу вголос, а потім проаналізуйте, чи передав ваш товариш той підтекст, який ви в нього заклали. Якщо товариш не повністю його передав під час читання – проаналізуйте ймовірні причини.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрити сутність мовних тактів, їх значення для процесу читання.
2. Дати характеристику існуючим видам пауз.
3. Розкрити функціональні особливості логічних наголосів.
4. Пояснити значення мелодики та темпу мовлення.
5. Розкрити значення позамовних засобів виразності.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6. ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Навчальні цілі: дати студентам знання про етапи підготовки твору для читання, формування навички складати мовленнєву партитуру. Розкрити особливості читання творів різних жанрів: розповідання казок, читання віршів, байок. Вправляти студентів у виразному читанні творів різних жанрів.

ТЕМА 1. ПІДГОТОВКА ТВОРУ ДЛЯ ЧИТАННЯ ТА АНАЛІЗУ ЙОГО З ДІТЬМИ

Лекція 6.1.

План

1. Етапи аналізу тексту.
2. Етапи наскрізної словесної дії та послідовного аналізу твору.
3. Визначення загальної мети читання.

Опорні поняття: аналіз, етапи аналізу, наскрізна словесна дія, послідовність, загальна мета читання.

Література:

1. Капська А. Й. Виразне читання / А. Й. Капська. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.
2. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – С. 178–197.

Стислий зміст лекції

*«Не на користь книжки читати,
коли тільки вершки з них хватати»
Народна мудрість*

1. Етапи аналізу тексту.

У процесі читання педагог повинен дбати не тільки про пізнання дітьми навколишнього світу через аналіз тексту, а й про виховання глибоких і стійких почуттів, а також високу культуру емоційного, чуттєвого сприймання. За допомогою художнього твору педагог може мобілізувати на розв'язання цих завдань психіку дітей і водночас активізувати й розкривати їх інтелект. Проте вдається це лише за тієї умови, якщо педагог сам глибоко відчуває силу художнього твору і використовує її на занятті так, щоб емоційний заряд не минув дитячих сердець.

Ця робота потребує від педагога застосування відповідних знань теорії і практики виразного читання як найефективнішого засобу естетичного впливу, як естетичного виховання через літературу. Успіх педагога залежить насамперед від обов'язкової і правильної підготовки до кожного читання, яка має включати в себе *попередню роботу над твором* (опрацювання тексту відповідно до сприймань та аналізу його з дітьми), також визначення загальної *мети заняття*, організацію і проведення його відповідно до сучасних вимог педагогіки.

Забезпечити правильність читання твору, а це значить і правильність сприймання його змісту дітьми, може тільки серйозний попередній аналіз тексту. Педагог заздалегідь повинен знати, як він читатиме твір, як аналізуватиме його з дітьми. Тому підготовка до цього процесу потребує двох етапів аналізу тексту: *літературознавчого і дійового*. Вони забезпечують:

1. Визначення ідейно-виховної, пізнавальної та художньо-естетичної вартості твору.

2. Окреслення завдань читця та аналізу твору з дітьми.

Перший етап – літературознавчий аналіз твору.

Відомості про автора. Вникнення в контекст. Будь-який художній твір відбиває естетично пережиті письменником картини життя, факти чи явища природи. Тому й підготовку твору до читання та аналізу його з дітьми й слід розпочинати з відомостей про автора: ознайомитись зі світоглядом, біографічними даними, з часом, на який припадає його життя і творчість, з його ставленням до дійсності того часу тощо. Такі дані полегшують роботу читця над твором.

Художні твори для дітей дошкільного віку невеликі, й на перший погляд, можуть здатися такими легкими, що начебто немає потреби заздалегідь готуватися до їх читання. Проте навіть найпростіший твір без попереднього опрацювання може становити під час практичного вивчення на занятті труднощі, викликати неузгодження, які зведуть нанівець усю роботу, спричинять неглибоке розуміння дітьми його суті, образів, художньої краси. Далеко не завжди для читця стає зрозумілою авторська оцінка відображеної дійсності після першого, часом неуважного прочитання тексту. А треба ще визначити ідейну суть і спрямованість, виховне і освітнє значення твору, а це означає: проаналізувати образи, усвідомити й оцінити всі компоненти твору, визначити власне ставлення до змальованих образів, явищ, подій.

Отже, слід не раз уважно прочитати твір, глибоко вникнути у зміст, причому розуміння тексту не зводити тільки до усвідомлення значень окремих слів чи висловів.

Ідейно-естетичне багатство твору залежить від того, наскільки письменник зумів наповнити кожен образ вагомим змістом, вкласти в нього певну силу емоційного заряду. Тим часом, образи, як відомо, створюються за допомогою слова. Тому, щоб з'ясувати ідейно-естетичну функцію слова, треба брати його не ізольовано, а в контексті, тобто в поєднанні з іншими відповідно до загального змісту фрази. Письменники часто для виявлення певної думки беруть слова чи словосполучення не в прямому, а в переносному значенні. Обмежившись лише поясненням конкретного значення кожного слова, не розкривши метафоричності контексту, не зможемо донести до дітей глибокий зміст строфи.

Розгляд теми, жанрових особливостей вирішення її, форми викладу. Аналіз тексту можна проводити в різній послідовності: від окремого до загального і навпаки. Послідовність залежить до певної міри від величини самого твору. Проте читцю потрібно самотійно продумати твір, щоб мати свою думку про нього. Роботу над текстом творів, рекомендованих для читання в ДНЗ, доцільно починати з розгляду теми, оскільки вона вказує на те, про що написаний твір, на проблеми, які ставить при цьому автор і сприяє виявленню і усвідомленню ідеї.

Аналізуючи твір, необхідно спинитися на його жанрових особливостях. Твір може бути епічний, ліричний, сатиричного, гумористичного характеру. Від розгляду цих особливостей великою мірою залежить манера читання твору – колорит виконання, тобто комплекс забарвлень, необхідних для безпосереднього читання, зокрема ступінь характерності тембральних забарвлень, інтонаційних ознак дійових осіб тощо. Якщо ми маємо справу з оповіддю, то «характерність мови дійових осіб знижується за рахунок зростання характерності мови оповідача, яка дуже помітно проглядає крізь мову персонажів», якщо ж з розповіддю, то «зростає рельєфність показу індивідуальних рис мови дійових осіб, характеристика ж мови автора, якого немає в складі оповідання, змінюється більш тонкою її індивідуалізацією: емоційною (іронія, сум...), мелодичною тощо».

Розгляд композиції й сюжету твору. З'ясування суті рефрену. Важливе значення у попередній роботі над текстом має розгляд композиції (побудови) та сюжету твору, тобто розвитку дії, завдяки якій письменник відтворює типові явища життя. Важливість розгляду композиції та сюжету зумовлюється тим, що аналіз взаємозв'язку композиційних компонентів (образів, картин, подій, ситуацій тощо) та виявлення й усвідомлення основних елементів ланцюга подій сюжету (експозиції, зв'язки розвитку дії і особливо кульмінації – моменту найвищого напруження події) допомагають, по-перше, вникнути в ідейно-естетичний зміст твору, і по-друге, знайти способи усної передачі ідейного змісту.

Аналіз образів твору. Особливе значення для читця має аналіз образів твору з трьох точок зору на них: втілення ідеї, конкретно-чуттєве уявлення, основне джерело емоційного впливу на слухачів. Завдання читця полягає в тому, щоб озвучити цей зміст, виразити почуття та ідеали автора і донести їх до дітей. Таким чином, йому необхідно розкрити й оцінити не тільки ідейну суть твору через художні образи, а й естетичні якості самих образів, силу їх емоційного впливу.

Точка зору на образ як на втілення ідеї. Тут читець головним завданням ставить визначити, сприйняти й оцінити авторське вирішення образів, їх роль у розкритті ідеї твору,

тобто головної думки про зображувані в ньому життєві явища й події, висвітленню яких автор і підпорядковує всі картини й образи. Для цього слід проаналізувати й усвідомити авторські засоби творення образів і прийоми типізації:

1. Дії і вчинки.
2. Портретне зображення.
3. Мову.
4. Пряму авторську характеристику.

Аналіз дій і вчинків персонажів укаже на характер самих персонажів, на їх ставлення до людей, тварин, до праці тощо.

У Слави самі собою бризнули сльози з очей. Все навколо нього пройнялося туманом. І малюк, стиснувши кулачки, щосили кинувся туди, де невиразно коливалися в тумані хлопці...

– Він же... він... живий!. (В. Кава).

Сміливий, рішучий вчинок хлопчика Слави вказує на його велику любов до тварин.

Аналіз портретного зображення може вказати на деякі особливості вдачі персонажа, його індивідуальні риси, умови життя тощо.

«Янко був худий і засмаглий, з великим роздутим животом і запалими щоками; схоже на кудею, майже біле волосся спадало йому на ясні, широко відкриті очі, що завжди дивилися на світ так, ніби вдивлялися в якусь незмірну далечінь».
(Г. Сенкевич).

Характеристика зовнішності хлопчика свідчать не тільки про злиденність його життя, а й про світлий розум.

Аналіз мови персонажів може вказати на їх життєві погляди, рівень культури, професію, вік, на мрії прагнення, які часто у творі передаються через внутрішній монолог, на характер і психологію, зокрема на позитивні чи негативні риси, на інтонацію вимови.

- А я краще в'язати вмію!..*
- А я захочу – краще перекинусь!..*
- Подумаєш, я кращі вірші знаю!..*
- Та я на будь-яку гору бігом збіжу!..*

(Д. Ткач)

Зміст такої розмови персонажів безпосередньо характеризує їх самих – розкриває негативну рису характеру – вихваляння.

Аналіз прямої авторської характеристики може показати й підсилити окремі риси характеру персонажа та інші його особливості. Сукупність таких елементів характеристики вкаже на ідейне спрямування і на роль образів у розкритті змісту твору.

Точка зору на образ як на конкретне чуттєве уявлення. Під час аналізу авторської характеристики образів читець ставить перед собою завдання створити зримий образ героїв твору (позитивних і негативних), уявити їх у всій зовнішній і внутрішній красі (в конкретних діях, вчинках, почуттях і переживаннях).

Точка зору на образ як на основне джерело емоційного впливу. Аналіз образу як основного джерела емоційного впливу на читача ставить завдання добре осмислити естетичне значення позитивних і негативних образів-персонажів.

Аналіз естетичних якостей твору. Досить важливим для читця є аналіз естетичних якостей твору, тобто тих специфічних рис, що відрізняють художній твір від твору публіцистичного чи наукового. Письменник підбирає для своїх творів факти, події з життя, які не просто йому добре відомі, а й емоційно пережиті.

Розкриття підтексту. Найвідповідальнішою ділянкою першого етапу роботи над текстом є розкриття підтексту, тобто внутрішнього змісту слова. Тільки глибоко усвідомивши зміст кожної фрази, кожного слова, ми зможемо правильно знайти всі засоби виразного читання: потрібну інтонацію, правильне застосування її елементів (логічних і психологічних пауз, логічних та емоційних функцій наголосу, мелодики, темпу), а відтак і донести зміст до слухачів. Ігнорувати роботу над конкретним змістом слова означає нехтувати двома важливими чинниками читання. Нерідко це призводить до неправильного розуміння і тлумачення твору.

Визначення головної мети читання та аналізу тексту з дітьми. Після всебічного ознайомлення з твором, тобто після естетичної оцінки всіх його компонентів, усіх думок, картин,

художніх деталей і визначення ідейного спрямування твору, авторського і власного ставлення до зображуваного, визначаємо головну мету читання та аналізу тексту з дітьми.

Головна мета читання повинна виходити з основних завдань твору, його виховного й освітнього значення.

2. Етапи наскрізної словесної дії та послідовного аналізу твору.

Другий етап – *дійовий аналіз твору* – не менш важливий, ніж перший, і впливає з нього. Особливий смисл дійового аналізу твору за словами Є. Язовицького, «полягає в тому, що він являє собою такий метод роботи над текстом, який, не руйнуючи емоційного сприймання, сприяє розвиткові живого уявлення і художнього смаку дітей».

Дійовим аналізом твору прийнято називати той процес роботи над текстом, який розкриває і виявляє:

1. *Наскрізну словесну дію твору* – безпосереднє відтворення читцем тексту з відповідним використанням міміки і, до певної міри, жесту, згідно з поставленими творчими перспективними завданнями, що пронизують увесь твір від початку до кінця.

2. *Основні етапи розвитку наскрізної словесної дії:*

– розчленувати твір на частини, причому так, щоб між ними був постійний внутрішній зв'язок;

– до кожної частини знайти заголовок;

– визначити перспективне творче завдання до кожної частини, тобто завдання, що стосується читання та аналізу твору з дітьми;

– зробити відповідні позначки для читання або, як прийнято називати, – розписати мовну партитуру.

3. Визначення загальної мети читання.

Підготувавши, таким чином, текст твору, продумаємо і визначимо загальну мету заняття, яка повинна бути синтетичною – виходити зі змісту попереднього заняття і враховувати наступний. Визначається вона в аспекті трьох важливих компонентів:

1. Що донести до свідомості дітей? Головну думку твору і його красу в цілому: певну кількість нових слів, понять, фактів, явищ і подій тощо.

2. Чого вчити? Розрізняти різні жанри і так далі.

3. Що розвивати й виховувати? Психічні процеси, працелюбство, моральні й естетичні якості, розуміння ідеї твору, художніх образів – дійових осіб, природи, речей і слова як засобу виразності, культуру мовлення й почуттів. Вчити любити літературу і читання.

Практичне заняття 6.1.

Форма проведення: практикум

Питання до обговорення

1. Практичне вправління у підготовці твору для читання та аналізу його з дітьми.

1.1. Етапи аналізу тексту.

1.2. Етапи наскрізної словесної дії та послідовного аналізу твору.

Методичні рекомендації

На занятті студенти вправлятимуться у практичному аналізі та читанні художнього твору. Для успішного виконання практичних завдань з підготовки тексту до читання, студенту необхідно опрацювати матеріали лекції, та рекомендовану літературу. Спробувати на пропонованому у Додатку 4 художньому творі пройти всі етапи аналізу твору та підготовки його до читання.

Література:

1. Капська А. Й. Виразне читання / А. Й. Капська. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.

2. Климова К. Я. Основи культури і техніки мовлення / К. Я. Климова. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2007. – 240 с.

3. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – С. 60–68.

Самостійна робота 6.1.

Питання для самостійного опрацювання

Практичне вправлення у підготовці твору для читання та аналізу його з дітьми.

Методичні рекомендації

Професія вихователя дошкільного навчального закладу вимагає від педагога високої педагогічної майстерності, яку вихователь застосовуватиме під час читання творів художньої літератури. Для цього необхідно відпрацьовувати техніку мовлення та використання засобів логіко-емоційної виразності. Завдання студента – підготувати літературні твори різних жанрів до читання та аналізу його з дітьми (твори обрати самостійно).

Література:

1. Первоцвіт : Книга для читання в дошкільних навчальних закладах / Уклад. Л. О. Глущенко. – Х. : Видавництво «Ранок», 2010. – 176 с.

2. Світанок : Книга для читання в дошкільних навчальних закладах / Уклад. Л. О. Глущенко. – Х. : Видавництво «Ранок», 2010. – 176 с.

3. У світі художнього слова : навчально–методичний посібник–хрестоматія для дошкільних закладів / Упор. О. П. Макаренко, Т. В. Романюк. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 264 с.

4. Художнє слово в житті дитини : Посібник–хрестоматія : Старший дошкільний вік / Автор–упор. О. В. Трофимова. – Х. : Видавництво «Ранок», 2011. – 368 с.

5. Художнє слово в житті дитини : Посібник–хрестоматія : Молодший дошкільний вік / Автор–упор. С. О. Павлюк. – Х. : Видавництво «Ранок», 2012. – 320 с.

Індивідуальне завдання 6.1.

Дайте письмове пояснення приказкам:

Язик мій ворог.

Їж пиріг з грибами й тримай язик за зубами.

Язиком мели, а рукам волі не давай.
Малий язык, та всім тілом володіє.
Шила і мила, прасувала і катала, пряла і вибілювала, та
все язиком.

Не поспішай язиком, поспішай ділом.
На язиці мед, а під ним – лід.
Не ножа бійся, а языка.

Методичні рекомендації

Приказки несуть у собі глибокий зміст народної мудрості. Дайте письмове пояснення приказкам, розкривши їх підтекст. При виконання завдання уявіть собі, що ви пояснюєте значення приказки дитині дошкільного віку, а, отже, необхідно розкрити значення дотримуючись принципів доступності та послідовності.

Наприклад, приказка «Язык до Києва доведе» говорить про те, що коли людина цікавиться чимось, наполегливо прагне чогось досягти, то вона обов'язково досягне мети, навіть якщо вона здається недосяжною.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрити етапи аналізу тексту.
2. Дати характеристику етапу наскрізної словесної дії та послідовного аналізу твору.
3. Пояснити значення визначення мети читання.

ТЕМА 2. ОСОБЛИВОСТІ ЧИТАННЯ ТВОРІВ РІЗНИХ ЖАНРІВ

Лекція 6.2.

План

1. Розповідання казок.
2. Читання віршів.
3. Читання байки

Опорні поняття: жанр, казка, вірш, байка.

Література:

1. Дмитриева Е. Д. Выразительное чтение / Е. Д. Дмитриева. – М. : Просвещение, 1975. – 144 с.
2. Капська А. Й. Виразне читання / А. Й. Капська. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.
3. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – С. 60–68.

Стислий зміст лекції

*«Всі казки виявляються
правдою, якщо їх правильно
прочитати».
Лада Лузіна*

1. Розповідання казок.

Виразне читання – мистецтво синтетичне і складне. Синтетичність і складність його залежать від дійсності, що лягла в основу твору, а також від змісту і форми її змалювання. Це значить, і від жанру твору, оскільки художня дійсність знаходить своє відображення в різних жанрах.

До збірок для читання дітям дошкільного віку входять різні жанри: оповідання, казки, вірші, байки, малі фольклорні жанри (приказки, прислів'я, загадки).

Кожний літературний твір має свої особливості, що визначають специфіку читання. Тим більше ця особливість

прослідковується між окремими жанрами. Тому, закономірно, існує і певна різниця в читанні творів різних жанрів.

Літературознавча наука звертається до традиційного поділу творів на епічні, ліричні й драматичні. Методика виразного читання потребує більш конкретного поділу цих родів – поділу на жанри.

Кожний письменник, визначивши тему свого твору, шукає форми втілення авторського задуму. Свого часу М. Горький назвав літературу людинознавством, підкреслюючи цим, що незалежно від жанру літератури об'єктом її зображення є людина. І письменник свідомо вибирає такий жанр твору, який допоможе найповніше розкрити характери персонажів, розкрити характери персонажів, розкрити і усвідомити суть конфлікту. Будь-який твір може служити прикладом того, яку немаловажну роль відіграє в роботі читця жанр твору, як уміло користується ним автор для своєрідного зображення життя героїв і вираження їх думок.

Жанрова специфіка творів відіграє суттєву роль у визначенні загального характеру інтонації.

З погляду жанрових особливостей казка – досить характерний твір, оскільки вона є одночасно і народною творчістю і літературним жанром.

Казка – це усна розповідь про якусь незвичайну подію. Їй притаманна внутрішня установка на вимисел. Вона належить до епічного твору, оскільки має одну із головних ознак – сюжетність. Проте своєрідність казки зумовлюється наявністю видумки, фантазії, хоча в своїй основі вона має елементи реалізму в зображенні тієї епохи і того народу, коли і ким була створена.

Казка завжди існувала в усній формі, і тому належить до усного жанру, постійно видозмінюється, варіюється, хоча в основі має однакові казкові образи і певне ідейно-естетичне спрямування. Зародилась казка у глибоку давнину, коли ще не було писемності.

Розповідання казки має свою специфіку, яка обумовлюється як змістом, так і художньою формою казки.

Казка – це художній твір видуманого змісту, частіше прозаїчний за формою, із цікавим повчальним сюжетом.

2. Читання віршів.

Читання **віршів** ґрунтується на тому, що й читання прози. Це відповідність інтонації авторському задумові, правдивість відтворення живим словом змісту твору через художні образи, особливо через почуття й переживання самого автора. Проте в самому процесі читання прози і віршів існує істотна різниця. Вона виявляється в різній системі організації художньої мови. Вірш записується рядками не на цілу ширину сторінки, як у прозі, а стовпчиком, поділяючись часто на строфи. За формою вірш може складатися з однієї або кількох строф, навіть з одного або кількох рядків. Мова вірша ритмічно організована, емоційніша та експресивніша, ніж мова прози, і тому характеризується своєрідністю інтонації і особливим темпом, пов'язаним з більшою кількістю пауз, ніж це буває у прозі, а також близькістю до музичного звучання. Зрозуміло, що читець повинен добре орієнтуватися в певних особливостях, оскільки він вказує і на специфіку читання.

Першорядне завдання читця вірша полягає в тому, щоб збагнути всю важливість його ритму, вміти вільно ним володіти як художнім засобом. Ритм надає мові більшої експресивності, милозвучності, емоційності й виразності. Завдяки ритму кожне слово у вірші має велике смислове і емоційне навантаження, звучить значно виразніше, ніж у прозі. Позбавимо вірша ритмічності, і ми не побачимо його сили виразності, краси й завершеності, а то й поетичності змісту.

Ритмічно організована віршова мова поділяється на відрізки, так звані віршові рядки, або ритмічні одиниці. Залежно від того, як вони будуються у вірші, розрізняємо такі системи віршування: силабічну, силабо-тонічну і тонічну.

Силабічний (від гр. *syllabe* – склад) – це такий вірш, у якому ритмічний лад опирається на однакову кількість складів у віршових рядках з вільним розміщенням наголосів.

Бо нас лихо на світ на сміх породило.

Поливали сльози... Чом не затопили,

Не винесли в море, не розлили в полі?..

Не питали б люде — що в мене болить?

(Т. Шевченко)

Силабічним віршам нерідко властива наявність *цезури* (лат. *caesura* від *caedo* – відрубую), тобто поділ рядків такого вірша за допомогою віршової паузи на два піввірші. Вона поділяє віршовий рядок за допомогою паузи на два піввірші і є опорою для ритму. Кожний такий вірш має свою синтаксичну завершеність. Для підсилення ритмічності віршів, зокрема так званих леонівських (за ім'ям латинського поета XII ст. Лео), у віршові рядки вводилася внутрішня рима. Причому з розподілом цезурами і римами віршових рядків на дві, а то й три частини:

*Чиста птица / Голубица // Таков прав имъет:
Буде мьсто / Где нечисто, // Тамо не почиет,
Но где травы / и дубравы // и сънь есть от зноя –
То прилично, / То обычно // Мьсто ей покоя...*

(Г. Кониський)

Рядки силабічного вірша, звісно, не поділяються на стопи або такти. Проте це не означає, що їх можна читати як прозу. Для непорушності структури і звучання вірша необхідно акцентувати цілісність піввіршів, рядків із підсиленою вимовою наголошених слів, які втілюють у собі емоційний заряд тексту, і особливо наголошених складів на головних логічних наголосах.

Пі; їси; ієна вимова таких слів і тактів, дотримання відповідної тривалості пауз у кінці клаузул підкреслить загальний пафос вірша, його звучання.

Силабо–тонічний (від гр. *syllabe* – склад і *tonos* – наголос) – це такий вірш, у якому рядки мають визначену кількість складів і певне розміщення наголосів. Це найрозповсюдженіша система віршування в нашій поезії. Одиницею ритму в ній виступає стопа, тобто група складів, з яких один наголошується, а інші ні. Стопи бувають двоскладові і трискладові. Кількість стоп у рядку визначають його розмір або метр. Розрізняють п'ять основних стоп силабо-тонічного вірша:

1. **Хорей** (—'◡) – двоскладова стопа з наголосом на першому складі:

Ой–струн /ка я/лин–ка/в нас!

Скіль–ки/ся–є/тут при–/крас! (М. Рильський)

Схема: —' ∪ / —' ∪ / —' ∪ / —'
—' ∪ / —' ∪ / —' ∪ / —'

2. **Ямб** (∪ —') — двоскладова стопа з наголосом на другому складі:

Мо— я/зем— ля/прек— рас—/на, на—/че ма—/ти.

Ме— ні/для не/іжи—/'ти і/ спі— ва—/ ти.

Схема: ∪ —' / ∪ —' / ∪ —' / ∪ —' / ∪ —' / ∪
∪ —' / ∪ —' / ∪ —' / ∪ —' / ∪ —' / ∪

3. **Дактиль** (—' ∪ ∪) — трискладова стопа з наголосом на першому складі:

Ну, про— ки/дай— те—ся,/ді— ти,

ра—нок до/книж—ки по/раї (П. Грабовський)

Схема: —' ∪ ∪ / —' ∪ ∪ / —' ∪
—' ∪ ∪ / —' ∪ ∪ / —'

4. **Амфібрахій** (∪ —' ∪) — трискладова стопа з наголосом на другому складі:

Лю—біть Ук—/ра—ї—ну,/як сон—це/лю—біть,

як ві—тер,/і тра— ви,/і во/ди. (В. Сосюра)

Схема: ∪ —' ∪ ∪ / ∪ —' ∪ ∪ / ∪ —' ∪ ∪
∪ —' ∪ ∪ / ∪ —' ∪ ∪ / ∪ —' ∪

5. **Анапест** (∪ ∪ —') — трискладова стопа з наголосом на третьому складі:

Об— лі— тав/'жу— ра— вель

сто мо— рів—, / сто зе— мель. (П. Воронько)

Схема:
∪ ∪ —' ∪ / ∪ ∪ —'
∪ ∪ —' ∪ / ∪ ∪ —'

Крім цих п'яти, основних стоп, у силабо—тонічному вірші виділяють ще допоміжні стопи: пірихій і спондей. **Пірихій** — стопа, що складається з двох ненаголошених складів. **Спондей** — стопа, що складається з двох наголошених складів. Самі собою вони не можуть створити вірша, а тільки входять в окремі рядки його як замітники ямба чи хорея.

Отже, правильне відчуття ритму читцем у процесі читання є засобом підсиленої виразності мови вірша, її емоційної напруженості, дає естетичну насолоду слухачам. І навпаки, порушивши ритм у процесі читання, читець позбавиться такого засобу впливу.

З ритмом тісно пов'язана віршова пауза, яка обов'язково робиться в кінці кожного рядка. Проте її не можна зводити до механічного поділу віршових рядків. Вона повинна служити і розкриттю змісту твору, передачі різних відтінків почуття

Читець повинен брати до уваги і строфу. З нею також тісно пов'язане звучання вірша.

Строфа (від гр. *stophe* – поворот, зміни) об'єднує групу віршових рядків, пов'язаних між собою певною системою рим та інтонацією, має ритмічний і музичний характер, і надає завершеності мелодії вірша.

Таким чином, строфа створює логічно-емоційну завершеність тих віршових рядків, що входять до її складу. Тому при читанні треба дотримуватися такої завершеності строф. Після кожної з них доцільно робити тривалі паузи. Це сприятиме чіткому сприйманню слухачами їх змісту, а через них і змісту віршованого твору.

Тонічний (від гр. *tonos* – наголос) – це такий вірш, у якому кількість наголосів у рядках переважно однакова, але рядки не поділяються на стопи, не мають визначеної кількості складів. Система такого вірша не вміщує правильного чергування наголошених і ненаголошених складів, але й не відмовляється від використання можливостей попередніх систем (силабічної і силабо-тонічної), чим і збільшує кількість можливих ритмічних варіацій.

3. Читання байки

Байка – невеликий, здебільшого віршований алегоричний повчально-гумористичний або сатиричний розповідний твір, у якому недоліки суспільства і людські вади відтворюються в образах тварин, рослин, речей або ж зводяться до умовних людських стосунків.

Байка близька до казки. З неї вона й бере свій початок. Тому дійові особи в ній часто нічим не відрізняються від казкових: наділені тими ж сталими рисами характеру, часто поділяються на позитивних і негативних.

На відміну від казки та інших жанрів, байка складається з двох частин: розповіді й моралі (повчання), яка подається в афористичній формі й містить головну думку твору. Виступати

мораль може на початку твору («Лебідь, Щука і Рак» Л. Глібова) або в кінці («Чиж та Голуб» Л. Глібова). Трапляються байки, в яких немає авторської моралі («Коник стрибунець», «Вовк і Кіт» Л. Глібова). В таких випадках вона впливає безпосередньо з розповіді.

Слід відзначити й те, що серед інших жанрів байка в більшій мірі дає можливість читцеві розкрити ідейний зміст. Тому потребує особливої роботи над текстом, незалежно від того, чи вона з мораллю чи без моралі. І в першому, і в другому випадках читець повинен яскраво бачити своє творче завдання, прагнути якомога ближче донести до слухачів ідейну спрямованість, справити на них відповідний естетичний вплив.

Те, що ідея байки часто виявляється сформульованою самим автором, аж ніяк не звільняє виконавця від необхідності підкорити своє виконання розповідної частини розкриттю і донесенню тієї ідеї. Мораль байки підведе підсумок, а розповідна частина повинна цей підсумок підготувати, зробити його максимально переконливим, наочним.

Щоб полегшити попередню роботу над текстом байки, варто взяти до уваги пораду Г. В. Артоболевського – розчленувати її за композиційною побудовою: експозиція, зав'язка дії, розвиток дії, розв'язка. «Від того, – пише Г. В. Артоболевський, – наскільки чітко уявляє собі читець зміст байки і її поділ на частини, залежить композиційна чіткість виконання. Частини твору, що виконуються, – це ніби сходи, і перехід від однієї до другої супроводжується змінами тону, відтінюється паузами, переломом темпу й ритму мови та іншими засобами, вибір і застосування яких впливає з конкретного змісту твору». Щоб не порушити під час читання байки специфіки її як жанру, слід, по-перше, не забувати, що байка – це так званий вільний вірш, тобто з різною кількістю стоп у віршованих рядках і астрофічною будовою, і потребує дотримання в кінці кожного віршованого рядка відповідних пауз; по-друге, основний тон виконання повинен бути природний, переконливий і не сумний, оскільки зображення в байці подається у формі розповіді, з наявністю розгорнутого діалога. Крім цього, байці властиві елементи комізму. Отже, читець повинен виступати перед слухачами як співбесідник,

який емоційно розповідає їм про цікавий повчальний випадок. По-третє, обов'язково треба враховувати мову автора і мову алегоричних образів. Правильність читання авторської мови залежить від того, наскільки читець визначить ставлення автора до зображуваних ним подій, їх оцінку, його думки, почуття, наміри у зв'язку з цими подіями. Так, розповідаючи про Чижику, з яким трапилося нещастя («Чиж та Голуб» Л. Глібова), автор ставиться зі співчуттям до нього: називає його сердегою («Сердега в клітці рветься, б'ється...»).

У байці «Лебідь, Щука і Рак» Л. Глібова – навпаки: непогодженість між собою дій персонажів і, як результат, даремні їх старання викликають усмішку:

*От троє разом запряглись,
смикнули – катма ходу...
Що за морока! Що робить?
А й невелика, бачся, штука, –
так Лебідь рветься підлетить,
Рак упирається, а Щука тягне в воду.
Хто винен з них, хто ні – судить не нам,
та тільки хура й досі там.*

Такі почуття, настрої автора повинні знайти своє вираження у відповідних інтонаціях та їх відтінках.

Мова персонажів передається з обов'язковим урахуванням їх індивідуальних особливостей, зовнішності, характеру, дій, поведінки, вчинків, оскільки під тваринами, рослинами чи речами ми розуміємо людей з різними рисами – не тільки психологічними, а й соціальними, професіональними, віковими тощо. Отже, головним у читанні мови персонажів є передача характерних рис людей, а не тварин. «Характер передачі мови алегоричних персонажів, – пише Є. Язовицький, – залежить не від тих чи інших звірячих масок, а від конкретних людей, що за ними ховаються, від тієї соціально-побутової обстановки, в якій вони діють, і від цілого ряду інших обставин: цільової настанови, завдань виховання, а найголовніше – від ідеї твору». Тому будь-яке намагання перевтілюватись в образ персонажа може призвести до руйнування основного спрямування твору.

Показувати персонажів (проте не грати їх) можна тільки в тих випадках, коли в їх поведінці виявляються поведки, звички

безпосередньо їм властиві. Це може послужити засобом емоційного впливу на слухачів.

Відповідні вимоги ставляться й до читання моралі байки. Оскільки вона завжди виступає як узагальнення розповіді, як висновок з певними повчанням, напучуванням, то тривалість читання її диктується правильністю визначення завдань наскрізної дії. Читець чітко розуміє своє творче завдання і відповідно діє словами: висміює, таврує брехуна, боягуза, егоїста, підлабузника, ледаря тощо протягом усього твору, а потім робить з цього певні висновки. Тому читати мораль потрібно не нав'язливо, ненавмисно, а глибоко реалістично, відверто, щиро. Перед і після неї треба робити довгі паузи, щоб зосередити увагу і стимулювати до усвідомлення почутого.

Практичне заняття 6.2.

Форма проведення: практичне

Питання до обговорення

1. Практичне вправління у розповіданні казок.
2. Практичне вправління у читанні віршів.
3. Практичне вправління у читанні байки.

Методичні рекомендації

Останнє заняття присвячено практичному вправлянню у розповіданні казок, читанні віршів та байок. Завдання студента – потренуватись у читанні вказаних жанрів художньої літератури. Для ефективного виконання завдання необхідно вивчити зміст Додатку 6, та підготувати три твори (казка, вірш, байка) до виразного читання згідно поданих у додатку етапів:

1. Проаналізувати твір.
2. Визначити мету читання.
3. Виконати розмітку тексту (підготувати партитуру).
4. Потренуватись у читанні.

Література:

1. Первоцвіт : Книга для читання в дошкільних навчальних закладах / Уклад. Л. О. Глущенко. – Х. : Видавництво «Ранок», 2010. – 176 с.

2. Світанок :Книга для читання в дошкільних навчальних закладах / Уклад. Л. О. Глущенко. – Х. : Видавництво «Ранок», 2010. – 176 с.

3. У світі художнього слова : навчально–методичний посібник–хрестоматія для дошкільних закладів / Упор. О. П. Макаренко, Т. В. Романюк. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 264 с.

4. Художнє слово в житті дитини : Посібник–хрестоматія : Старший дошкільний вік / Автор–упор. О. В. Трофимова. – Х. : Видавництво «Ранок», 2011. – 368 с.

5. Художнє слово в житті дитини : Посібник–хрестоматія : Молодший дошкільний вік /Автор–упор. С. О. Павлюк. – Х. : Видавництво «Ранок», 2012. – 320 с.

Самостійна робота 6.2.

Питання до самостійного вивчення

1. Специфіка читання оповідання від першої та третьої особи.
2. Практичне вправлення в читанні оповідання.

Методичні рекомендації

Розповідання казок, читання віршів та байок – ще не повний перелік жанрів та видів читання. Не меншої уваги заслуговує і читання оповідань. Завдання студента – розібратись у специфіці читання, яка зумовлена двома формами змалювання автором художньої дійсності: розповіддю і оповіддю. Для кращого запам'ятовування форм прочитане рекомендується законспектувати.

Для вироблення навички майстерного читання необхідно постійно вправлятись у читанні всіх жанрів, в тому числі і оповідань.

Література:

1. Дмитриева Е. Д. Выразительное чтение / Е. Д. Дмитриева. – М. : Просвещение, 1975. – 144 с.

2. Капська А. Й. Виразне читання / А. Й. Капська. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.

3. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – С. 60–68.

Індивідуальне завдання 6.2.

Випишіть визначення основних термінів, що стосуються культури мовлення і виразного читання.

Методичні рекомендації

Для саморозвитку студентам рекомендується створити записничок–тезаурус з культури мовлення та виразного читання, у якому будуть записані головні терміни та їх визначення.

Література:

1. Бабич Н. Д. Культура фахового мовлення : навчальний посібник / Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – 572 с.

2. Введенская Л. А. Культура речи : серия «Учебники, учебные пособия» / Л. А. Введенская. – Ростов н/Д. : Феникс, 2001. – 448 с.

3. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. – М. : Высшая школа, 1988. – 380 с.

4. Горбушина Л. А. Выразительное чтение и рассказывание детям дошкольного возраста : учеб. пособие для учащихся пед.уч–щ по спец. «Дошкольное воспитание» / Л. А. Горбушина, А. П. Николаичева. – М. : Просвещение, 1985. – 175 с.

5. Дмитриева Е. Д. Выразительное чтение / Е. Д. Дмитриева. – М. : Просвещение, 1975. – 144 с.

6. Зверева Е. Н. Основы культуры речи. Теоретический курс / Е. Н. Зверева. – М. : Изд. Центр ЕАОИ, 2008. – 219 с.

7. Капська А. Й. Виразне читання / А. Й. Капська. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.

8. Климова К. Я. Основы культуры і техніки мовлення / К. Я. Климова. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2007. – 240 с.

9. Культура фахового мовлення : навч. посібник / За ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005. – 572 с.
10. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 224 с.
11. Олійник О. Культура мовлення : навчальний посібник / О. Олійник, В. Шинкарук. – К. : Кондор, 2008. – 296 с.
12. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – Харківський націон. універс. імені В. Н. Каразіна. – 2009. – 186 с.
13. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.
14. Пентиліук М. І. Ділове спілкування та культура мовлення : навчальний посібник / М. І. Пентиліук, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 224 с.

4. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

4.1. За змістовий модуль

Поточний контроль		Контроль самостійної роботи		Індивідуальне завдання		Усього
Т 1	Т 2	Т 1	Т 2	Т 1	Т 2	
5	5	5	5	5		25

4.2. За навчальний курс

Поточне тестування та самостійна робота										Середнє арифметичне за змістовими модулями	Залік	Разом		
Кредит 1		Кредит 2		Кредит 3										
Змістовий модуль №1		Змістовий модуль № 2		Змістовий модуль № 3		Змістовий модуль №4		Змістовий модуль №5					Змістовий модуль №6	
Т 1.1	Т 1.2	Т 2.1	Т 2.2	Т 3.1	Т 3.2	Т 4.1	Т 4.2	Т 5.1	Т 5.2	Т 6.1	Т 6.2			
25		25		25		25		25		25		50	50	100

Т 1.1, Т 1.2 ... Т 6.2 – теми змістових модулів.

5. ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ

Проміжок за накопичувальною бальною шкалою	Оцінка за розширеною шкалою
90 та вище	відмінно
65–89	добре
50–64	задовільно
35–49	незадовільно
1–34	неприйнятно

6. ШКАЛА НАРАХУВАННЯ БАЛІВ

1. Оцінювання роботи на семінарських заняттях та самостійної роботи:

1.1. Підготовка фіксованого виступу – 1-5 балів.

1.2. Участь у обговоренні питань плану семінарських занять – 1-5 балів.

1.3. Використання додаткових літературних джерел – 1-5 балів.

1.4. Підготовка реферату – 1-5 балів.

1.5. Самостійне опрацювання окремих питань – 1-5 балів.

1.6. Перевірка зошита (конспектів) – 1-3 бали.

2. Якісна оцінка роботи студента:

2.1. Глибоке розкриття всіх питань – 5 балів.

2.2. Повна, коротка відповідь – 4 бали.

2.3. Коротка відповідь з кількома помилками – 3 бали.

2.4. Неповна відповідь – 2 бал.

2.5. Неповна відповідь зі значною кількістю недоліків – 1 бал.

2.7. Незадовільна відповідь – 0 балів.

2.8. Підсумковий тест – 40 балів.

2.9. Виконання практичного завдання на заліку – 10 балів.

3. Штрафні бали:

3.1. За відсутність на лекціях – мінус 2 бали.

3.2. За відсутність на семінарських заняттях – мінус 2 бали.

3.3. Неготовність до семінарського заняття – мінус 3 бали.

ПЕРЕВІРКА ЗНАНЬ ЗА КУРСОМ

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ

(за кожен правильну відповідь нараховується 1 бал)

1. Дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування – це:

- а) культура мови;
- б) культура мовлення;
- в) культура особистості.

2. Яке з визначень культури мовлення є найбільш повним?

а) володіння нормами літературної мови: орфоепічними, лексичними, граматичними, орфографічними, пунктуаційними, стилістичними;

б) набір і організація мовних засобів, які у певній ситуації спілкування при дотриманні сучасних мовних норм та етики спілкування дозволяють забезпечити найбільший ефект у досягненні поставлених комунікативних завдань;

в) мова у дії.

3. У структурі культури мовлення науковці виділяють такі компоненти:

- а) пізнавальний, етичний, комунікативний;
- б) нормативний, пошуковий, комунікативний;
- в) нормативний, комунікативний, етичний.

4. З III тисячоліття до нашої ери і по VI ст. нової ери (період, що охоплює три з половиною тисячі років) слов'янські племена, які розмовляли на близькоспоріднених діалектах мови, яку науковці-лінгвісти називають:

- а) праслов'янською, або спільнослов'янською;
- б) східнослов'янською;
- в) західнослов'янською.

5. Після розпаду слов'янських племен утворилися мовні групи:

- а) східнослов'янська, західнослов'янська;
- б) східнослов'янська, південнослов'янська;
- в) західнослов'янська, східнослов'янська, південнослов'янська.

6. До якої групи належить українська мова після розпаду слов'янських племен?

- а) західнослов'янської;
- б) східнослов'янської;
- в) південнослов'янської.

7. Українську мову сформували діалекти східних слов'ян:

- а) києво-поліський, галицько-подільський;
- б) полоцько-смоленський, муромо-рязанський;
- в) новгородсько-тверський, муромо-рязанський.

8. В сучасній українській літературній мові, її писемному різновиді розрізняють такі функціональні стилі:

- а) уснорозмовний; ораторський, усної народної творчості;
- б) художньої літератури, офіційно-діловий, науковий, публіцистичний;
- в) ораторський, науковий, публіцистичний.

9. Культура мовлення визначається такими комунікативними ознаками:

- а) доречність, логічність, нормативність, чистота;
- б) доречність, логічність, нормативність, чистота, точність;
- в) доречність, логічність, нормативність, чистота, точність, виразність, багатство й різноманіття.

10. Мовна дійсність конкретної епохи, строга відповідність правилам, за допомогою яких сформульовано сучасні норми є критерієм ознаки мовлення:

- а) доречності;
- б) чистоти;
- в) правильності.

11. Мовлення, в якому вжиті слова повністю відповідають їх мовним значенням – значенням, що усталились у мові в даний період її розвитку, називається:

- а) точним;
- б) логічним;
- в) нормативним.

12. Чим рідше в певному тексті (мовленнєвому просторі) повторюються одні й ті ж знаки, комбінації знаків, тим мовлення:

- а) логічніше;
- б) багатше;

в) доречніше.

13. Чистим вважається мовлення:

- а) в якому немає не літературних елементів;
- б) в якому використовуються діалектизми;
- в) насичене аргонізмами.

14. Виділяють наступні види мови:

- а) зовнішня, внутрішня, усна;
- б) зовнішня, внутрішня;
- в) писемна, внутрішня, усна.

15. Серед найважливіших функцій спілкування виділяють наступні:

- а) пізнавально-комунікативну, організаційну, аксіологічну;
- б) пізнавально-комунікативну, організаційну, аксіологічну, обмін ролями, самоствердження;
- в) пізнавально-комунікативну, організаційну, аксіологічну, обмін ролями, самоствердження, співпереживання.

16. До компонентів, які створюють високий рівень культури спілкування належать:

- а) механізми спілкування, знання норм та психології спілкування, розуміння одне одного, вміння застосувати ці знання;
- б) знання норм та психології спілкування, розуміння одне одного, вміння застосувати ці знання;
- в) механізми спілкування, знання норм та психології спілкування, розуміння одне одного.

17. З процесом сприйняття й пізнання іншої людини з метою визначення індивідуальних особливостей людини, особливостей її поведінки, пов'язана:

- а) ідентифікація;
- б) стереотипізація;
- в) перцепція.

18. Основними механізмами міжособистісного пізнання у процесі спілкування є:

- а) ідентифікація, стереотипізація, емпатія, рефлексія;
- б) ідентифікація, стереотипізація;
- в) емпатія, рефлексія.

19. Здатність подобатися іншим у процесі спілкування називається:
- а) афіліація;
 - б) атракція;
 - в) альтруїзм.
20. Відображення певних почуттів та емоцій відправника інформації є:
- а) експресивна функція висловлювання у спілкуванні;
 - б) апелятивна функція висловлювання у спілкуванні;
 - в) репрезентативна функція висловлювання у спілкуванні.
21. За різними ознаками виділяють такі види зворотного зв'язку:
- а) навмисний;
 - б) оцінний;
 - в) навмисний, оцінний.
22. Взаємодію між людьми, безпосередню організацію їх спільної діяльності забезпечує аспект спілкування:
- а) перцептивний;
 - б) інтерактивний;
 - в) етичний.
23. Здійснення запланованого впливу на свідомість інших учасників спілкування, спроба переконати їх у правильності певних думок, ідей чи позицій є моделлю спілкування:
- а) інформаційною;
 - б) переконувальною;
 - в) експресивною.
24. Н. Панфілова виділяє такі види слухання:
- а) критичне (спрямоване), емпатичне, нерефлексивне, активне рефлексивне;
 - б) нерефлексивне, рефлексивне;
 - в) емпатичне, нерефлексивне, рефлексивне.
25. Питання, що уточнюють думку співрозмовника («Повтори, що ти сказав») є проявом:
- а) емпатичного слухання;
 - б) рефлексивного слухання;
 - в) нерефлексивного слухання.

26. Система поглядів, що визначає цінність людини, як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв всіх здібностей – це:

- а) егоїзм;
- б) гуманізм;
- в) альтруїзм.

27. Взаємодія суб'єктів педагогічного процесу, спрямованого на суттєві зміни властивостей, станів і поведінки її учасників – це:

- а) побутове спілкування;
- б) педагогічне спілкування;
- в) емоційне спілкування.

28. Стимулювання активності дітей у навчально-виховній роботі, їх орієнтацію на певні дії та вчинки виконує функція:

- а) контактна;
- б) координаційна;
- в) спонукальна.

29. Основні функції педагогічного спілкування:

а) контактну, спонукальну, координаційну, пізнавальну, експресивну;

б) встановлення стосунків, організації впливу, управлінську;

в) контактну, спонукальну, координаційну, пізнавальну, експресивну, встановлення стосунків, організації впливу, управлінську

30. Спілкування, зорієнтоване насамперед на створення оптимальних умов для гармонійного розвитку кожної дитини, врахування її індивідуальних інтересів і прагнень є проявом:

- а) опосередкованого спілкування;
- б) особистісно орієнтованого спілкування;
- в) функціонально-рольового спілкування.

31. Структура педагогічного спілкування включає такі етапи:

а) встановлення емоційного контакту, безпосередньої комунікації;

б) встановлення емоційного контакту, безпосередньої комунікації, аналізу спілкування;

в) прогностичний, встановлення емоційного контакту, безпосередньої комунікації, аналізу спілкування.

32. Техніка мовлення – це:

а) сукупність прийомів фонаційного дихання, мовленнєвого голосу й дикції, доведених до ступеня автоматизованих навичок, що дає змогу особистості успішно взаємодіяти з іншими людьми;

б) сукупність органів людини, необхідних їй для виробництва говоріння;

в) здатність гарно говорити.

33. Основою техніки мовлення є:

а) голос;

б) дихання;

в) дикція.

34. До елементів техніки мовлення належать:

а) дихання, голос, дикція, орфоепія;

б) дихання, голос, дикція;

в) орфоепія, дикція, дихання.

35. Сукупність органічно пов'язаних між собою компонентів виразності, без осмислення і врахування яких неможливо передати логічного та емоційного (внутрішнього, психологічного) змісту мовлення – це:

а) засоби емоційного впливу;

б) засоби логіко-емоційної виразності;

в) позамовні засоби виразності.

36. До засобів логіко-емоційної виразності належать:

а) паузи, логічні наголоси, мелодика, темп;

б) паузи, логічні наголоси, мелодика, темп, жести, міміка, поза;

в) паузи, логічні наголоси, мелодика, жести, міміка, поза.

37. Слово чи група слів, що вимовляються від паузи до паузи і становлять окреме однослівне чи багатослівне поняття загального змісту речення – це:

а) мовний такт;

б) мелодика тексту;

в) інтонаційна виразність.

38. Виокремлюють наступні види пауз:

а) синтаксична, логічна, психологічна;

б) синтаксична, логічна, психологічна, ритмічна;

в) синтаксична, логічна, психологічна, ритмічна, фізіологічна.

39. Жанр художньої літератури, в якому недоліки суспільства і людські вади відтворюються в образах тварин, рослин, речей або ж зводяться до умовних людських стосунків називається:

- а) вірш;
- б) казка;
- в) байка.

40. Художній твір видуманого змісту, частіше прозаїчний за формою, із цікавим повчальним сюжетом – це:

- а) вірш;
- б) казка;
- в) байка.

41. Практичне завдання (оцінюється у 10 балів):
підготувати твір до виразного читання, прочитати.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Структура культури мовлення.
2. Дайте визначення культури мовлення.
3. Схарактеризуйте літературну мову, як найвищу форму існування національної мови.
4. Назвіть концепції культури мовлення в різних лінгвістичних центрах.
5. Назвіть види словників, як джерела знань. Охарактеризуйте їх призначення.
6. Назвіть критерії культури мовлення.
7. Розкрийте особливості літературних норм.
8. Назвіть основні якості мовлення, охарактеризуйте їх.
9. Назвіть засоби спілкування.
10. Розкрийте структуру мовленнєвого спілкування.
11. Назвіть принципи мовленнєвої комунікації.
12. Поясніть суть поняття «культура слухання».
13. Дайте характеристику моделям спілкування.
14. Розкрийте особливості мовлення при звучанні: інтонація, її типи, акустичні компоненти, пауза, її типи.
15. Охарактеризуйте педагогічне спілкування як поліфункціональне явище.
16. Розкрийте особливості педагогічного спілкування.
17. Які функції педагогічного спілкування?
18. Охарактеризуйте стилі та моделі педагогічного спілкування.
19. Культура телефонного діалогу.
20. Що таке техніка мовлення? Назвіть її складові.
21. Розкрийте значення дихання під час читання, особливості його використання
22. Розкрийте значення володіння голосом, використання його можливостей.
23. Дикція. Її значення при читанні, вимоги.
24. Що таке орфоепія? Як вона застосовується при читанні?
25. Що таке літературна вимова, її значення при читанні?
26. Розкрийте процес підготовки до виразного читання.
27. Розкрийте основні вимоги до аналізу твору.

28. Навіщо складати план аналізу твору? Складіть план аналізу до твору за вашим вибором.

29. Що таке інтонація? Назвіть її компоненти.

30. Назвіть функції голосу.

31. Що таке наголос? Які його види ви знаєте? Охарактеризуйте їх.

32. Що таке пауза? Які її види ви знаєте? Охарактеризуйте їх.

33. Що таке темп у читанні?

34. Що таке сила голосу? Як її використовувати?

35. Охарактеризуйте виразність мовлення і структурно-інтонаційну організацію тексту.

36. Розкрийте особливості виконання прозових творів, читання казки, віршів.

37. Розкрийте поняття «засоби емоційно-образної виразності».

38. Розкрийте особливості розповіді вихователя.

39. У чому особливість розповіді вихователя по пам'яті?

40. Охарактеризуйте розповідь за уявою.

41. Що таке імпровізована розповідь? У чому її особливості?

42. Що таке розповідь-пояснення до творів мистецтва?

43. Розкрийте особливості читання віршів.

44. Назвіть спільне й відмінне у читанні віршів та творів інших жанрів.

45. Розкрийте специфіку виразного читання байки.

46. Що таке віршова пауза? Охарактеризуйте її застосування.

47. Що таке логічний наголос? Назвіть оптимальні шляхи і способи його визначення.

48. Що таке мовленнєва партитура? Навіщо вона потрібна?

49. Яке значення має глибина осмислення змісту художнього твору?

50. Які засоби передачі характеру персонажу ви знаєте? Охарактеризуйте їх.

ГЛОСАРІЙ

Амфібрахій – трискладова стопа з наголосом на другому складі.

Анапест – трискладова стопа з наголосом на третьому складі.

Антоніми (грец. *anti* – проти і опута – ім'я, назва) – слова з протилежним значенням.

Арго (франц. *argot* – жаргон) – це різновид мови, яка зрозуміла лише для посвячених, засекречена мова замкнутих соціальних груп і декласованих елементів.

Архаїзми (грец. *archaios* – давній) – застарілі слова, словосполучення, граматичні або синтаксичні форми.

Байка – невеликий, здебільшого віршований алегоричний повчально-гумористичний або сатиричний розповідний твір, у якому недоліки суспільства і людські вади відтворюються в образах тварин, рослин, речей або ж зводяться до умовних людських стосунків.

Бесіда – це така форма спілкування, яка застосовується з метою обміну думками, інформацією, почуттями тощо. Бесіда використовується, перш за все, як інструмент спільного пошуку оптимального вирішення різноманітних проблем.

Варваризми (грец. *barbarismos*) – іншомовні слова і вирази, які не стали загальноновживаними.

Висота голосу – здатність володіти діапазоном голосу в межах показників музичної шкали, що визначається частотою коливання головних зв'язок за секунду.

Віршова (ритмічна) пауза – зупинка в кінці віршового рядка лише при переносі з нього думки в наступний рядок (нема розділового знаку).

Вульгаризми (лат. *vulgaris* – грубий, брутальний) – грубі, брутальні слова і звороти.

Гортанність – недолік голосу, для якого характерним є проковтування звуку, його зосередження глибоко в ротовій порожнині.

Гугнявість – недолік голосу, який пов'язаний з вираженням носовим резонансом будь-яких звуків, крім [м], [н], [ґ].

Гуманізм – це система ідей і поглядів на людину як на найбільшу соціальну цінність, створення умов для її повноцінного життя і фізичного та духовного розвитку.

Гуманістичне спілкування – це в найбільшій мірі особистісне спілкування, що дозволяє задовольнити таку потребу людини, як потребу в розумінні, співчутті, співпереживанні.

Дактиль – трискладова стопа з наголосом на першому складі.

Дикція – характеристики мовної техніки, що пов'язані з роботою артикуляторів (язик, зуби, губи, м'яке і тверде піднебіння, нижня щелепа) та забезпечують чіткість у вимові звуків і слів.

Діалектизми (грец. *dialektos* – місцева говірка) – це слова і вирази місцевої говірки.

Діапазон – зміна висотного звучання від найнижчих до найвищих звуків, тонів; поняття «діапазон» включає в себе об'єм, сукупність всіх звуків різної висоти, доступних людському голосу.

Епітет – художнє означення, що образно змальовує особу, предмет, дію чи явище, або виражає емоційне ставлення до них.

Жаргон (франц. *jargon*, галло-романське *gorgone* – базікання) – слова, що вживаються групою людей, об'єднаних спільними інтересами, родом занять.

Засоби логіко-емоційної виразності читання – сукупність органічно пов'язаних між собою компонентів виразності, без осмислення і врахування яких неможливо передати логічного та емоційного (внутрішнього, психологічного) змісту мовлення.

Інтонація (лат. *intono* – голосно вимовляю) – ритміко-мелодичний лад мови, що відбиває інтелектуальну та емоційно-вольову сторону мови в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання, а також тембру голосу.

Історизми – це застарілі слова, які зникли з ужитку, бо зникли поняття, предмети, явища.

Казка – це усна розповідь про якусь незвичайну подію. Їй притаманна внутрішня установка на вимисел.

Комунікабельність – наявність у людини психічної готовності до організаторсько–комунікативної діяльності, прагнення до комунікації з іншими людьми, а також здатності відчувати задоволення від процесу спілкування.

Комунікативна поведінка педагога – поєднання процесу мовлення й невербальної поведінки педагога, що забезпечує певний вплив на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування, побудову взаємовідносин його учасників та стиль навчально-виховної діяльності.

Культура мови – це дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування.

Культура мовлення – це такий набір і така організація мовних засобів, які у певній ситуації спілкування при дотриманні сучасних мовних норм та етики спілкування дозволяють забезпечити найбільший ефект у досягненні поставлених комунікативних завдань.

Логічна пауза – це зупинка, яка зумовлена конкретним змістом.

Метафора – перенесення на предмет або явище назви іншого предмета, який має ознаки, що властиві й позначуваному предметові.

Мова – це система знаків, об'єктивне, історично сформоване явище духовного життя суспільства.

Мовленнєвий апарат – це сукупність органів людини, необхідних їй для виробництва говоріння.

Мовлення – використання людиною мовних багатств у життєвих ситуаціях, результат процесу формулювання і передачі думки засобами мови.

Наголос – це посилення голосу на одному зі складів слова. Такий склад називають наголошеним. Решта складів у слові є ненаголошеними.

Неологізми (грец. *neos* – новий, *logos* – слово) – це нові слова.

Омоніми (грец. *homos* – однаковий і *oputa* – ім'я) – слова, які звучать однаково, але мають різне значення.

Орфоепія – це правильна вимова мовних звуків.

Пауза (лат. *paysa*) – зупинка між мовними тактами, окремими словами і складами слів.

Педагогічний діалог – дія в педагогічному процесі, яка створює можливість для кожного її учасника самовиразитися в спілкуванні.

Педагогічне спілкування – це взаємодія суб'єктів педагогічного процесу, спрямована на суттєві зміни властивостей, станів і поведінки її учасників.

Пірихій – стопа, що складається з двох ненаголошених складів.

Польотність голосу – здатність голосу заповнювати весь простір того приміщення, в якому він звучить, що дає можливість почути оратора в будь-якій точці приміщення

Просторіччя – слова і звороти, які не відповідають літературній мові.

Професіоналізми – слова і звороти, які вживають люди певної професії.

Психологічна пауза – зупинка на початку, в середині або в кінці фрази, яка виправдовується психологічно і зосереджує, затримує увагу слухачів на важливих моментах змісту тексту і викликає певний настрій – переживання, аналогічні авторові, його героям і самому читцеві.

Рухомість, гнучкість голосу – швидка зміна за силою, тембром і темпом.

Силабічний (від гр. *syllabe* – склад) – це такий вірш, у якому ритмічний лад опирається на однакову кількість складів у віршових рядках з вільним розміщенням наголосів

Силабо–тонічний (від гр. *syllabe* – склад і *tonos* – наголос) – це такий вірш, у якому рядки мають визначену кількість складів і певне розміщення наголосів. Це найрозповсюдженіша система віршування в нашій поезії.

Сила голосу – рівень гучності й волі звучання.

Синоніми (грец. *synonimos* – однойменний) – це слова близькі за значенням, але різні за звучанням.

Синтаксична пауза – пауза, викликана синтаксичною структурою речення, передана за допомогою пунктуації, залежить від характеру розділового знаку.

Слов'янізми – слова старослов'янської мови; різновид архаїзмів.

Спондей – стопа, що складається з двох наголошених складів.

Стиль педагогічного спілкування – стала система способів та прийомів, які застосовує педагог під час навчально–виховної взаємодії.

Строфа (від гр. *stophe* – поворот, зміни) об'єднує групу віршових рядків, пов'язаних між собою певною системою рим та інтонацією, має ритмічний і музичний характер, і надає завершеності мелодії вірша.

Тембр – характерне вроджене забарвлення голосу.

Темп (*tempus* – час) – ми розуміємо як швидкість, певний рух. У мовленні – це швидкість, яка вимірюється кількістю виголошених за секунду складів.

Техніка мовлення – це сукупність прийомів фонаційного дихання, мовленнєвого голосу й дикції, доведених до ступеня автоматизованих навичок, що дає змогу особистості успішно взаємодіяти з іншими людьми.

Тонічний (від гр. *tonos* – наголос) – це такий вірш, у якому кількість наголосів у рядках переважно однакова, але рядки не поділяються на стопи, не мають визначеної кількості складів.

Фізіологічна пауза – зупинка, зумовлена не переживанням, а фізичним станом персонажа (втома, задишка, природне заїкання), що характеризується переривчастістю мови.

Функціональний стиль мови – це сукупність мовних засобів, зумовлених потребами сфери, в якій вони використовуються, метою висловлювання та особливостями змісту інформації.

Хорей – двоскладова стопа з наголосом на першому складі.

Хриплість – недолік вібрації голосових зв'язок.

Чистота мовлення – це повна відповідність нормам літературної мови.

Ямб – двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Авторитарний стиль, 75
Адаптивність, 86
Адекватність мовлення, 24
Адресат, 34
Акт мовленнєвий, 37
Аспекти вияву культури мовлення, 24, 26
Аудіювання, 38

Б

Багатство словника, 23
Багатство мовлення, 24
Байка, 156, 157, 158
Благосзвучність, 86

В

Види мови, 33
Види мовлення, 33
Види мовленнєвої діяльності, 38
Види комунікації, 50
Виразне читання, 99
Висота голому, 112
Витривалість, 86, 91
Виразність, 24, 38, 100, 115
Висока культура мови, 21, 24, 38, 123
Високий рівень культури спілкування, 62, 64, 65
Вірші, 153
Внутрішня мова, 33

Г

Гнучкість, 85, 90
Голос, 89, 90, 92, 109, 111
Граматичні норми, 41
Гуманістичні орієнтації, 65

Д

Демократичний стиль, 76
Дикція, 100, 110, 115
Дисонанс стильовий, експресивний, 23
Дихання, 98, 109, 110
Діалогічне мовлення, 33, 36, 64, 73
Діапазон, 85, 86, 111
Діафрагма, 98
Доречність, 24
Доцільність (комунікативна), 40
Друковане мовлення, 36

Е

Експресивна модель спілкування, 52
Елементи комунікативного акту, 51
Емоційна основа, 65
Емпатія, 50
Естетичність мовлення, 24
Етикет мовний, 62, 63
Етичний компонент, 24, 26

І

Ідентифікація, 49
Інтерактивний аспект спілкування, 51
Інтерація, 51
Інтонія, 100, 121, 122
Інформаційна модель спілкування, 52

З

Завдання культури мови, 20
Зовнішня мова, 33
ЗЛЕВЧ, 120, 129

К

Казка, 182
Компоненти культури мовлення, 24
Комунікабельність, 74
Комунікативна функція, 20

Комунікативний аспект спілкування, 50
Комунікативний компонент, 24
Комунікативний підхід, 26
Комунікативні ознаки, 24, 39
Комунікація, 50
Критерії культури мовлення, 24, 39
Культура мови, 23
Культура мовлення, 21, 23, 24, 25, 26, 39
Культура мовленнєвої діяльності, 38
Культура спілкування, 60, 61, 64

Л

Лексика художньої мови, 101
Лексичні норми, 41
Ліберальний стиль, 77
Літературна мова, 20, 21, 38, 40
Літературна норма, 20, 33, 39
Літературне мовлення, 36
Літературний прийом, 40
Логіко-емоційна виразність, 120
Логічність, 24

М

Мелодика, 120, 135
Мова, 33, 34, 35, 124
Мовні засоби, 20, 26, 27, 38
Мовні одиниці, 23
Мовленнєвий апарат, 98
Мовлення, 35, 120
Моделі спілкування, 49, 52, 79
Монологічне мовлення, 33, 36, 63

Н

Наголос, 120, 134, 135
Народна мова, 20, 25
Науковий стиль, 27, 28
Національна мова, 19
Низька культура мови, 22

Норма мовна, 26, 34, 39, 40
Нормативність мови, 20, 24, 25, 26, 61
Нормативний компонент, 24, 39

О

Ознаки комунікативні, 24
Ознаки мовлення, 21, 62
Основа мови, 22
Ораторський стиль, 27, 53
Орфографічні норми, 41
Орфоепічні норми, 41, 115
Офіційно-діловий стиль, 27

П

Пауза, 120, 130, 131, 132, 133
Педагогічне спілкування, 70, 71, 75, 77, 78
Переконувальна модель спілкування, 52
Перцепція, 49
Перешкодостійкість, 86
Писемне мовлення, 33, 34, 35, 36
Підтекст, 124
Полілогічне мовлення, 36
Поліфункціональність мовлення, 24, 34
Польотність, 86, 91
Помилка, 40
Порушення правил слововживання, 22
Правильність мовлення, 24, 38, 39
Практичні засади культуримовлення, 25
Публіцистичний стиль, 27, 28
Пунктуаційні норми, 41

Р

Рефлексія, 50
Ритуальна модель спілкування, 52
Рідна мова, 20
Різноманіття мовлення, 24
Розмовно-побутове мовлення, 53
Рукописне мовлення, 36

С

Саморозвиток культури мовлення, 87
Сила голосу, 23, 111
Спілкування, 20, 35, 38, 46, 47, 48
Стереотипізація, 49
Стилістика мови, 20
Стилістика мовлення, 20
Стилістичні норми, 41
Стійкість, 86
Структура культури мовлення, 24
Структура мовлення, 35
Структура спілкування, 48
Сугестивна модель спілкування, 52, 86
Суржик, 20, 22, 23

Т

Тембр, 113, 114, 121
Темп, 120, 121, 135, 136
Теоретичні засади культури мовлення, 25
Техніка мовлення, 98, 101, 109
Точність, 24, 38

У

Українська мова, 19, 26
Усне мовлення, 33, 34, 35, 36, 52, 123
Усної народної творчості (стиль), 27, 53
Уснорозмовний стиль, 27, 52

Ф

Фонетико-інтонаційна виразність, 23
Форми існування мови, 33
Функціональний стиль мови, 27
Функціональні стилі, 27
Функції спілкування, 47, 48
Функція мови, 20, 34

Х

Художні засоби, 53

Художній стиль (художньої літератури), 27

Ч

Частини культури мови, 20

Чистота, 24, 86, 115

Читання, 38, 87, 99, 123, 147, 153, 156

Чіткість, 38, 100

Я

Якості голосу, 111

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Альберт М., 51
Амонашвілі Ш., 81
Арістотель, 26
Артоболевський Г., 157
Ахманова О, 9

Б

Бабич Н., 29
Безенкова Т., 24
Бєльчикова Ю., 9
Бутенко Н., 71,72

В

Васильєва А., 9
Веселитський В., 9
Виготський Л., 33,55
Волкова Н., 71,72,75
Всеволодський-Гернгросс В.,122

Г

Гальперин І., 124
Ганич Д., 105
Головін Б., 9,26
Гриньова В., 48,75

З

Заліпська І., 31
Заніна Л., 48
Зверєва О., 55,56
Зимня І., 5
Золотухіна С., 48,75
Зязюн І., 12,71,72,75,87

І

Ілляш М., 9

К

Кан-Калик В., 5,11,12,77,87

Карпенко Л., 50

Костомаров В., 9

Крамущенко Л., 72

Л

Ладиженська Т., 5

Леонтьєв О., 5, 9

Лисенко Ю., 103

Ліхачов Б., 85

М

Макаренко А., 4,

Маркова А., 11,78

Мескон М., 51

Миронова О., 24

Михальська А., 9

Мітіна Л., 11,78

О

Олійник Г., 116

Олійник І., 105

Олійник О., 23

П

Панфілова А., 49, 51,52

Пасинок В., 55,56

Петровський А., 50

Пешковський А., 35

Р

Різун В., 103

С

Савостьнов О., 90

Семиченко В., 71,72

Сердюк О., 51

Сосюра В., 20
Станіславський К., 12,99,100,123
Сухомлинський В., 4,81,82

Т

Тален М., 79
Тарасевич Н., 71,72
Тимченко М., 89
Ткаченко А., 105
Токмін С., 24,90
Токміна Т., 24
Томашевський Б., 101

Ф

Федик О., 100,123

Х

Хедоурі Ф., 51
Хміль Ф., 48, 49

Ч

Чихаєв В., 12,87,90

Ш

Шевченко Л., 103
Ширяєв Є., 26

Я

Язовийський Є., 147
Якобсон Р., 55

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити : Посібник / За заг. ред. О. Сербенської. – Львів : Світ, 1994. – 152 с.
2. Бабич Н. Д. Культура фахового мовлення : навчальний посібник / Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – 572 с.
3. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 280 с.
4. Введенская Л. А. Культура речи : серия «Учебники, учебные пособия» / Л. А. Введенская. – Ростов н/Д. : Феникс, 2001. – 448 с.
5. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, С. І. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 230 с.
6. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. – М. : Высшая школа, 1988. – 380 с.
7. Горбушина Л. А. Выразительное чтение и рассказывание детям дошкольного возраста : учеб. пособие для учащихся пед.уч-щ по спец. «Дошкольное воспитание» / Л. А. Горбушина, А. П. Николаичева. – М. : Просвещение, 1985. – 175 с.
8. Гринчишин Д. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин та ін. – Львів : Фенікс, 1996. – 276 с.
9. Гринько Е. Художественно речевая деятельность как средство формирования культуры речи детей дошкольного возраста / Е. Гринько. – Режим доступу до статті: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/1378>
10. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення / Т. Б. Гриценко. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 472 с.
11. Дмитриева Е. Д. Выразительное чтение / Е. Д. Дмитриева. – М. : Просвещение, 1975. – 144 с.
12. Добридень А. Гуманістична спрямованість та педагогічна культура сучасного вчителя / А. Добридень // Проблеми підготовки сучасного вчителя, 2011. – № 4 (Ч. 2). – С. 151–158.
13. Довідник з культури мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Вища школа, 2005. – 400 с.

14. Залипская И. Я. Проблема взаимосвязи доминантных коммуникативных качеств речи (на материале украиноязычных СМИ) / И. Я. Залипская // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 1 (19). – С. 85–88. – Режим доступа до статті : www.gramota.net/materials/2/2013/1/22.html
15. Зверева Е. Н. Основы культуры речи. Теоретический курс / Е. Н. Зверева. – М. : Изд. Центр ЕАОИ, 2008. – 219 с.
16. Капська А. Й. Виразне читання / А. Й. Капська. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.
17. Клещова О. Є. Культура української мови (за кредитно-модульною системою) : навч. посіб. [для студ. ф-ту української філології] : спец. «Українська мова і література», «Українська мова і література та англійська мова»; Держ. Закл. «Луган. Нац. Ун-т імені Тараса Шевченка». / О. Є. Клещова, О. М. Кравчук. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 219 с.
18. Климова К. Я. Основы культуры і техніки мовлення / К. Я. Климова. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2007. – 240 с.
19. Кочан М. І. Культура рідної мови: Збірник вправ і завдань / М. І. Кочан, А. С. Токарська. – Львів : Світ, 1996. – 198 с.
20. Культура української мови : Довідник / За ред.. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 394 с.
21. Культура фахового мовлення : навч. посібник / За ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005. – 572 с.
22. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
23. Олійник Г. А. Виразне читання. Основы теорії : посібник для вчителів / Г. А. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 224 с.
24. Олійник О. Культура мовлення : навчальний посібник / О. Олійник, В. Шинкарук. – К. : Кондор, 2008. – 296 с.
25. Орфографічний словник української мови. – К. : Довіра, 1994. – 451 с.

26. Основи наукового мовлення : Навч. - метод. посіб. / Уклад. Т. В. Симоненко. – Черкаси : ЧНУ імені Б.Хмельницького, 2005 – 80 с.
27. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посібник / В. Г. Пасинок. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 186 с.
28. Пентилюк М. І. Ділове спілкування та культура мовлення : навчальний посібник / М. І. Пентилюк, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 224 с.
29. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : Пробний підручник для гімназій / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 432 с.
30. Сентюрина Н. И. Живое слово ребенка в выразительном чтении и устной речи (теория и практика) / Н. И. Сентюрина. – Харьков, 1992. – 284 с.
31. Словник-довідник з української мови / Д. Гричишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К. : Знання, 2004. – 367 с.
32. Словник іншомовних слів / За ред. О. С.Мельничука. – К. : Головна редакція УРЕ, 1985. – 219 с.
33. Словник труднощів української мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Вища школа, 1989. – 234 с.
34. Стернин И. А. Практическая риторика / И. А. Стернин. – 2-е изд, исправ. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 272 с.
35. Стовпець В. Г. Риторика / В. Г. Стовпець. – Одеса : ОНМУ, 2004. – 253 с.
36. Токмина Т. А. Речевая культура будущего специалиста : учебн. пособ. / Т. А. Токмина, С. Ю. Токмин, О. Б. Миронова. – Томск : Тверской госуд. техн. ун-т, 2003. – 139 с.
37. Учителю о педагогической технике / Под ред. Л. И. Рувинского. – М. : Педагогика, 1987. – 160 с.
38. Формановская Н. И. Культура общения и речевой этикет / Н. И. Формановская. – М. : Икар, 2004. – 236 с.
39. Хміль Ф. І. Ділове спілкування : навч. посіб. / Ф. І. Хміль. – К. : Академвидав, 2004. – 280 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Концепції культури мови у різних лінгвістичних центрах

Невід'ємним складником теорії літературних мов виступає культура мови, або мовна культура. Сам термін «мовна культура» безпосередньо пов'язаний з розвитком теорії літературних мов, яка розроблялася, зокрема, в чеському мовознавстві у 30-ті роки нашого століття.

У Празькому лінгвістичному гуртку досить плідно було застосовано функціональний підхід до вивчення літературної мови і сформульовано теоретичні засади культури чеської мови. Празькі вчені висунули своє розуміння суті літературної мови, обґрунтували теорію мовної норми і кодифікації, розробили теорію мовних стилів, застосували функціональний підхід до стилю.

У вступі до доповіді, виголошеної на IV лінгвістичному з'їзді в Копенгагені 1936 року, Б. Гавранек поставив питання, чи є взагалі мовна норма, нормування літературної мови і мовна культура предметом лінгвістичного вивчення, чи належить їй дослідження до наукових лінгвістичних завдань? У згаданій доповіді він ствердно відповів на це запитання. Празькі мовознавці, окресливши коло проблем мовної культури, наголосили на свідомому «перетворенні мови як простого засобу, простого представника об'єктивного світу, в самостійний об'єкт нашої уваги, наших роздумів, наших емоцій» (Navranek, 1935, 2).

Поняття мовної культури передусім розглядалося як удосконалення літературної мови, в ширшому плані – як культура вираження й передачі думок. Заслугою лінгвістики 30-х років був вироблений погляд на мовну культуру як на мовну діяльність, як свідому цілеспрямовану турботу про літературну мову; одночасно враховувалася й мета цієї діяльності, тобто сама культивована мова, а також мовна культура тих, хто користується літературною мовою, тобто носіїв мови. Ця багатоаспектність поняття і багатозначність

терміна спричинилися до спроб диференціювати в понятійному і термінологічному відношеннях широке поняття мовної культури. Зокрема, розрізняють рівень мови і рівень мовлення, а також стан мови і мовну діяльність. Відповідно кваліфікують поняття мовної і мовленнєвої культури, диференціюючи стан мови, її системи і норми з урахуванням властивих їй комунікативних завдань, а також стан і рівень комунікації у певний конкретний час і в даному суспільстві. Інший аспект – культура мови як культивування (удосконалення) мови і мовних висловлювань.

Отже, у працях чеських і словацьких мовознавців (НЗЛ, 1988) виділяється чотири кола явищ, які входять у різному обсязі в поняття мовної культури: а) явища, що стосуються мови, – йдеться про мовну культуру у власному значенні цього слова; б) явища, що стосуються мовлення, – інколи цей аспект диференціюється і термінологічно, і тоді йдеться про культуру мовлення. Причому в обох сферах (у сфері мови і мовлення) однаково розрізняються 1) культура як стан, рівень (мови і мовлення), 2) культура як діяльність, тобто культивування (удосконалення) мови і мовлення.

Ці проблеми стали предметом узагальнення в теоретичних працях із розвитку слов'янських літературних мов. В українському і російському мовознавстві останніх десятиліть активно обговорювався статус культури мови як окремої галузі знань. Вона оформилась в системі лінгвістичних дисциплін як власне практичний курс у 50–60-ті роки ХХ століття.

У русистиці відомі такі концепції культури мови (за російською термінологією – «культуры речи»):

1) вчення про правильність мовлення, чи ортологія, яке належить О. Ахмановій, Ю. Бельчикову, В. Веселитському;

2) теорія «комунікативної доцільності» В. Костомарова і А. Леонтьєва, продовженням якої стала теорія «гарного мовлення» Б. Головіна;

3) концепція Л. Скворцова, у якій обґрунтовується необхідність оволодіння на першому етапі нормами літературної мови, на другому – мовленнєвою майстерністю, власне культурою мовлення;

4) концепція М. Ілляша, який культуру мовлення вбачає у володінні літературними нормами, упорядкованій сукупності нормативних мовленнєвих засобів, проте у теорії аналізує також комунікативні якості мовлення (чим близький до Б. Головіна);

5) прагматико-функціональний принцип висвітлення мовленнєво-культурних проблем А. Васильєвої;

6) діалогічна концепція культури мовлення А. Михальської.

Абсолютизація одного з аспектів культури мови приводить дослідників до створення окремих дисциплін чи «вчень», які претендують на визначальне місце в рамках мовної культури. Так, у російському мовознавстві виникла «ортологія». Це вчення про «правильне» мовлення будувалося, за задумом його творців, як галузь мовознавства, основною категорією якого є категорія варіантності, яка осмислюється й оцінюється з погляду тенденцій мовного розвитку (Ахманова, Бельчиков, Веселитський, 1960; Ахманова, Бельчиков, Веселитський, 1965). Ортологічний підхід не одержав у подальшому розвитку, проте зумовив посилення уваги до категорії варіантності (в межах нормативності).

Обґрунтовуючи теоретичні засади культури мови, дослідники виходять із поняття комунікативної доцільності (Костомаров, 1966; Костомаров, 1968; Костомаров, Леонтьєв, 1966), нормативності літературної мови (Скворцов, 1978; Скворцов, 1980; Ілляш, 1984), комунікативних якостей мови (Головін, 1988; Васильєва, 1990), комунікативних намірів (Васильєва, 1990), комунікативної стратегії (Михальська, 1990) тощо. Незважаючи на розбіжності метамовного і термінологічного плану, можна зауважити, що теоретичні основи мовної культури об'єднують функціональний аспект мови і розуміння мови як суспільного явища.

В україністиці проблеми культури мови були в центрі наукових студій багатьох учених та культурних діячів: Олени Пчілки (Пчілка, 1881), Івана Франка (Сербенська, 1990), Лесі Українки (Іваненко, 1991), Івана Верхратського (Парасин, 1991), Володимира Гнатюка (Струганець, 1993), Івана Огієнка (Огієнко, 1991), Олени Курило (Білецька, 1993), Миколи

Гладкого (Гладкий, 1927), М. Сулими (Сулима, 1927, Сулима, 19281; Сулима, 19282; Сулима, 19283), Всеволода Ганцова (Ганцов, 1925), Олекси Синявського (Синявський, 19311), Павла Тичини (Тичина, 1967), Максима Рильського (Рильський, 1971; Рильський, 1973), Олекси Кундзіча (Кундзіч, 1973), Микити Шумила (Шумило, 1989; Шумило, 1990). Науковці зверталися до таких аспектів мовної культури, як зв'язок культури мови із загальною культурою людини, духовністю суспільства (Олена Пчілка, І. Франко, І. Огієнко, М. Сулима, В. Ганцов, М. Шумило), проблема іншомовних запозичень і новотворів (Олена Пчілка, Леся Українка, І. Верхратський, І. Огієнко, М. Гладкий, П. Тичина, М. Рильський), культура мови перекладу (Олена Пчілка, В. Гнатюк, М. Рильський, О. Кундзіч), зв'язок культури мови з лексикографією (О. Курило, М. Рильський) та ін. Їхня літературна і наукова творчість, редакторська робота, мовні рецензії та консультації у газетах і часописах сприяли усталенню загальнолітературних норм, практичному розв'язанню проблем добору засобів вираження із народно-розмовної мови.

Починаючи з 60-х років, з часу виокремлення культури мови в самостійну дисципліну, українські вчені розробляють теоретичні проблеми культури мови, що мають впливати на практичну мовну діяльність: поняття культури мови (Коваль, 1961; Коваль, 1964; Жовтобрюх, 1967; Пилинський, 1968; Пилинський, 19761; Коваль, 1977; Єрмоленко, 1977; Жовтобрюх, 1988; Бабич, 1990; КУМ, 1990), мовної норми (Пилинський, 1968; Пилинський, 1969; Пилинський, 19761; Пилинський, 19762; Єрмоленко, 1977; Жовтобрюх, 1984; СТУМ, 1989; КУМ, 1990), зв'язок культури мови із загальною культурою людини (Сухомлинський, 1968; Русанівський, 19891; Русанівський, 19892; КУМ, 1990; Панько, 1992), проблеми функціонування української мови у суспільстві (Єрмоленко, 1989; Русанівський, 19892; Русанівський, 1990), проблеми виховання мовної особистості, мовної освіти (Сухомлинський, 1968; Сухомлинський, 1989; Мельничайко В., 1991; Єрмоленко, Мацько, 1994; Біляєв, 1995; Мельничайко В., 1995). Переважає практичний, інструктивно-регулятивний

аспект мовних порад (Чак, 1965; Антоненко—Давидович, 1970; Русанівський, Єрмоленко, 1978; Коваль, 1986; Чак, 1989; Антисуржик, 1994).

З 1967 року Інститут мовознавства імені О. Потебні АН УРСР почав видавати спеціальний республіканський міжвідомчий збірник «Питання мовної культури» (тепер виходить під назвою «Культура слова»), в якому зосереджено основну масу публікацій, присвячених культурі української мови. Стосуються досліджуваної проблеми окремі статті у журналах «Мовознавство», «Українська мова і література в школі» (з 1994 року — «Дивослово»). На сторінках останнього знаходимо публікації на тему мовної культури у формі консультацій.

Актуальні питання культури мови були в центрі уваги учасників республіканських наукових конференцій «Мова і духовність нації» (Львів, 1989), «Мова і культура нації» (Львів, 1990), «Стан, проблеми і перспективи розвитку української мови в Україні» (Київ, 1995), розширеного пленуму Наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» АН УРСР (Дрогобич, 1990).

У зазначений час вийшов ряд колективних монографій, сформованих навколо проблем функціонування усного літературного мовлення (ЗРУУЛМ, 1965; УУЛМ, 1967; УПЛМ, 1970). Дослідженню складної взаємодії соціальних феноменів мови й культури взагалі присвячені окремі розділи монографій «Розцвітай же, слово)!: Розвиток сучасної української мови» (1983), «Мова і культура» (1986), «Мова. Людина. Суспільство» (1987). В офіційних рамках бездержавності української мови культура мови як наука опосередковано відбивала критичний стан функціонування національної мови і привертала увагу до виховання мовної особистості, культивування літературної мови, піднесення її суспільного престижу.

Сприяє усталенню літературної мови, орієнтує мовців на вибір правильного слововживання, засвоєння норм сучасної української літературної мови лексикографічна і довідкова література (СТУМ, 1989; КУМ, 1990; Головащук, 1995; Головащук, 1995; ОСУМ, 1994, Пономарів, 1999).

**Проблема взаимосвязи доминантных коммуникативных
качеств речи
(На материале украиноязычных СМИ)**

За матеріалами: Залипская И. Я. Проблема взаимосвязи доминантных коммуникативных качеств речи : на материале украиноязычных СМИ / И. Я. Залипская // Филологические науки. Вопросы теории и практики», 2013. – № 1 (19). – С. 85–88.

В самостоятельную лингвистическую дисциплину с широкой проблематикой исследований культура речи выделилась в 60-е годы XX века. Культура речи – это соблюдение норм литературного языка, а также использование его выразительных средств в соответствии с целью и ситуацией общения. Культура речи дает оценку качества языка в целом или оценку отдельных его уровней и форм проявления. В начале XXI века в терминологическом аппарате отрасли упрочились два основных категориальных понятия – норма литературного языка и коммуникативные качества речи. Если проблематику нормы, нормирования ученые изучают активно и термин «литературная норма» имеет устойчивую дефиницию, то понятие «коммуникативные качества речи» функционирует без четкого терминологического определения. Коммуникативные качества языка – это характеристики его содержания и формы, а также суммарная оценка уровня совершенства владения литературным языком. Такие характеристики Б. Н. Головин, М. И. Ильяш называют коммуникативными качествами речи; А. Н. Васильева – критериями речи; составители справочника «Культура русской речи: энциклопедический словарь-справочник» используют два термина-синонима – коммуникативные качества речи и критерии речи; Л. А. Булаховский – критерии усовершенствования языка; С. Я. Ермоленко, Л. И. Мацко, Н. Д. Бабич – коммуникативные признаки речи;

Л. В. Струганец – коммуникативные качества языка;
Ф. С. Бацевич – коммуникативно-риторические качества речи.

Однако в современном языкознании актуальной остается проблема дифференциации коммуникативных качеств, а также изучения их реализации в различных сферах общения. Цель нашего исследования – проанализировать взаимосвязь доминантных коммуникативных качеств в малоизученном сегменте медийного пространства – языке прямого радио- и телеэфира.

Степень совершенства языка прямого эфира напрямую зависит от реализации комплекса коммуникативных качеств. В работах по культуре речи ученые выделили большой перечень коммуникативных качеств.

По нашим подсчетам, он достигает более пятидесяти позиций. К доминантным все же относятся: правильность, точность, логичность, чистота, образность, богатство, разнообразие, содержательность, экспрессивность, доступность, информативность. Констатируем, что граница между этими характеристиками нечеткая.

Они имеют общие и отличительные черты. Поэтому для разграничения признаков предлагаем использовать систему лингвальных идентификаторов – совокупность определяющих языковых особенностей каждого коммуникативного качества.

Центральное коммуникативное качество речи – правильность. Основным лингвальным идентификатором правильности является соблюдение норм на всех уровнях языковой иерархии, то есть совершенное владение орфоэпическими, акцентуационными, лексическими, словообразовательными, морфологическими, синтаксическими, стилистическими, орфографическими и пунктуационными нормами украинского литературного языка. С правильностью тесно связаны точность и чистота языка.

Точность речи – это выражение мнения адекватно предмету или явлению действительности, т.е. непротиворечивость между реальным предметом и его названием. Точность ученые рассматривают в двух аспектах.

Б. Н. Головин разграничивает точность предметную (адекватность слова и обозначаемого им предмета) и точность

понятийную (адекватность содержания языка и выраженных в нем понятий). К лингвальным идентификаторам точности относятся: оптимальный выбор слов из синонимического ряда, четкое разграничение полисемии, различение омонимии, знание семантики хронологически маркированной лексики (неологизмов, историзмов, архаизмов), понимание значений узкоспециализированных слов (терминов, профессионализмов) из разных областей знаний. Фактически названные лингвальные идентификаторы реализуют лексическую норму. Поэтому прослеживаем непосредственную связь правильности и точности речи.

Лингвальным параметром чистоты речи служит отсутствие внелитературных элементов: тавтологии, плеоназмов, штампов, канцеляризмов, просторечной лексики, жаргонизмов, слов-паразитов, диалектизмов, избыточного количества иноязычных слов. Такой перечень нарушений лексических норм также подчеркивает корреляцию правильности и чистоты.

Далее рассмотрим реализацию правильности, точности и чистоты в языке прямого радио- и телеэфира украинских СМИ через нормативность разных уровней языковой иерархии. По нашим наблюдениям, в языке масс-медиа зафиксированы следующие наиболее частотные отклонения от указанных норм:

- на орфоэпическом уровне – неправильное произношение шипящих звуков: ([шч'е] (вместо ще) раз телефони (РТР, 28.04.2007, 11:04), і [шч'о] (вместо що) одягли (РТР, 28.04.2007, 12:26); звуков [г] – [ґ]: Газпром (вместо Газпром) (Т-1+1, 23.01.2009, 19:33), це гарантує (вместо гарантує) новий-старий проект (Т-1+1, 17.02.2009, 20:12);

- на акцентуационном уровне – неправильное произношение существительных (гуртожіток (вместо гурто́житок) (15.02.2009, 20:00; 29.09.2009, 19:46-47; 12.11.2009, 19:57 – Т-1+1), кілометрів (вместо кіломе́трів) (13.01.2009, 19:56; 02.09.2009, 19:36 – Т-1+1), разом (вместо ра́зом) (03.11.2009, 20:03; 12.11.2009, 19:39 – Т-1+1); числительных (чотірна́дцять (вместо чотирна́дцять) (Т-1+1, 13.02.2008, 19:56), (оді́надцятого (вместо одина́дцятого) (НЦР, 16.01.2010, 18:02);

– на грамматическом уровне:

- неправильная падежная форма управляемого существительного: постанова Кабміна (вместо Кабміну) (Т-5К, 17.03.2009, 23:08), тривають зйомки фільма (вместо фільму) (Т-1+1, 04.06.2008, 20:04), ваш візит до Брюсселю (вместо Брюсселя) вважається чи не найуспішніший (Т-1+1, 29.03.2009, 19:54), беремо кошика (вместо кошик) і стоїмо далі (Т-1+1, 29.04.2011, 20:03);

- неправильные предложно-падежные конструкции: по прильоті (вместо після прильоту) (Т-1+1, 29.06.2008, 20:06), пройшли згідно плану (вместо згідно з планом) (Т-1+1, 02.07.2009, 19:40), трохи пізніше в одинадцятій (вместо об одинадцятій) годині (Т-1+1, 17.01.2010, 20:07).

Реализация правильности и чистоты речи представлена на лексическом уровне; в частности, ведущие:

- путают значения слов вірний – правильний: ви слухаєте «Наше радіо» і вірно (вместо правильно) робите (НШР, 25.12.2009, 17:55); це абсолютно вірно (вместо правильно) (Т-М1, 11.06.2008, 09:49); ти вірно (вместо правильно) відповів (Т-М1, 11.06.2008, 09:57); Андрес обрав вірну (вместо правильну) позицію (Т-СТБ, 23.10.2009, 21:54);

- не различают семантики паронимов компанія – кампанія: приймальна компанія (вместо кампанія) в нас вже розпочалася (РТР, 28.04.2007, 12:14); як обрати правильно туристичну кампанію (вместо компанію) (Т-М1, 23.07.2008, 09:24); оскільки Вадим Карасьов уже заторкнув тему президентської компанії (вместо кампанії) (Т-ПН, 31.08.2009, 19:17);

- не различают семантики омонимов: за інформацією видання' (вместо видання) (Т-5К, 06.08.2009, 10:40); це французьке видання' (вместо видання) (о книзі) (Т-1+1, 18.11.2009, 19:34); бракує точніших відомостей (вместо відомостей) (Т-1+1, 11.09.2008, 20:01);

- употребляют внелитературные элементы: назад у шкаф, короче (Т-М1, 26.08.2009, 16:16); в мене є питання по существу (Т-НК, 27.08.2010, 08:54); все, пока (Т-НК, 03.09.2010, 08:59); її не можна годувати персиками і прочою байдюю (Т-НК, 27.08.2010, 07:56); і тупо вишибає дверку (Т-НК, 27.08.2010, 07:57); всі шмотки перегризе (Т-НК, 27.08.2010, 07:56); а тобі

не стрьомно підписувати якісь контракти (Т-НК, 01.09.2010, 08:57); з пацаном гуляти (Т-М1, 26.08.2009, 15:45); що вони зустрілися на вулиці з чуваками (Т-М1, 26.08.2009, 16:19).

Таким образом, правильность частично связана с точностью и чистотой речи. Ученые даже выдвигают сомнения относительно целесообразности выделения чистоты как коммуникативного качества.

Правильность как базовое коммуникативное качество проецируется на все остальные характеристики языка, в частности на логичность. Логичность речи отражает структуру мысли (текста), позволяет видеть ее развитие благодаря удачному сочетанию слов в предложениях по определенным законам, которые позволяют адресату понять смысл и цель сообщения. Параметры логичности речи легче проследить на синтаксическом уровне, поэтому к основным лингвальным идентификаторам этого коммуникативного качества относятся: правильный порядок слов в предложении, соответствие содержания передаваемой мысли; смысловое согласование частей текста. Образцово логичными, прежде всего, являются тексты информационных телепрограмм, в частности новостей, а также односторонняя коммуникация с радиослушателями. Текст, подготовленный заранее, способствует четкой организации сообщения, которое реализуется в форме последовательной, однородной связи предложений и как более сложное сочетание предложений. Комбинированная связь в построении сообщения информационных программ не является частотной, поскольку она требует большого языкового мастерства журналиста. Лишнее слово или изменение порядка слов может привести к неправильному пониманию текста слушателями. Однако фиксируем образцовые тексты: Ну, і саме про вроду місцевих дівчат. Білявки за крок до «червоної» книги. Учені самі нажахані результатами свого дослідження. Через 200 років натуральні блондинки зникнуть із лиця Землі. Уже за останніх півстоліття їх поменшало на дві третини, але давайте про хороше. Завтра у світловолосих Міжнародний день блондинок (Т-1+1, 30.05.2009, 19:53). Итак, наблюдаем взаимозависимость логичности и правильности речи.

Богатство речи достигается семантически и стилистически отличными единицами или однозначными единицами, которые разнятся грамматическими признакам, т.е. не повторяются. На наш взгляд, всегда в паре с богатством идет разнообразие языка, лингвальным идентификатором которого является использование семантической и грамматической синонимии. Анализ журналистской речевой деятельности в информационных телепередачах обнаружил наиболее частотные ряды синонимов. Преобладают синонимы для обозначения индивидуумов, например: мама – нянька; дайвер – водолаз; дитина – малюк – хлопчик – малый; жителі – мешканці; вікарій – пастор – священник – духівник; вояк – військовий – боєць – солдат; курортники – відпочивальники; льотчик – пілот; кінематографіст – кіношник. Наиболее высокий уровень реализации богатства и разнообразия речи можно проследить в целостном тексте, когда в одном информационном сообщении журналисты удачно используют синонимы. В Словаре синонимов украинского языка [9] к слову комар не зафиксировано ни одного слова-синонима, однако в телеэфире функционируют контекстуальные синонимы к этой лексеме, в частности комаха, кровопивця, упир. Например: Київське водосховище і мокра погода спричинили комариний baby-бум. Комахи буквально обліплюють перехожих у вечірній час. Якщо раніше проти кровопивць був потрійний удар – одеколон з такою ж назвою, то зараз засобів багато, але дієвих мало. Як врятуватися від маленьких упирів, довідувалася Христина Тимчук (Т-1+1, 01.06.2009, 20:05-06). Итак, доминантным лингвальным идентификатором богатства и разнообразия речи является активный словарь информационного сообщения.

Следующая пара коммуникативных качеств с общими лингвальными идентификаторами – образность и экспрессивность. Образность речи, как отмечает Л. В. Струганец, ориентирована на возникновение дополнительных ассоциативных связей, которые появляются из-за употребления слов и словосочетаний в непривычном для них окружении. Экспрессивность речи выражает чувства, настроения, переживания личности относительно

высказывания. Лингвальным экспликатом образности и эмоциональности является использование разнообразных стилистических тропов и фигур для скрытого и явного влияния на аудиторию. По нашему мнению, стремление охватить максимальную аудиторию заставляет журналистов строить сообщения, подбирая яркое языковое оформление. Журналисты активно пользуются эпитетами с негативной коннотацией: нефотогенічних автовок (Т-1+1, 26.02.2009, 19:55), фальшиві автоінспектори (Т-1+1, 16.06.2009, 19:49-50), диявольські перегони (Т-1+1, 29.06.2009, 19:57-58), штучну красу (Т-НК, 30.06.2009, 19:12); метафорами, обозначающими политические реалии: депутат відкупився малою кров'ю (Т-1+1, 23.02.2009, 19:51); Ющенко вимагає від парламентарів негайно викликати Тимошенко на килим (Т-СТБ, 15.06.2009, 22:08); Уряд не зраджує своїй звичці в усьому бачити прогрес (Т-1+1, 16.06.2009, 20:00); На горі чистка пір'я (Т-1+1, 13.07.2009, 19:32-33); Поправку написали, утім, вона провалилася (Т-НК, 30.06.2009, 19:04). Приведенные примеры свидетельствуют о продуктивности предикативных метафор. В конструкциях такого типа особенно отчетливо представлено противопоставление власти и оппозиции, депутатов и рядовых граждан.

Метонимия привлекает внимание слушателей своей изящной формой: За годину Київ запалає (огненное шоу в Киеве) (Т-1+1, 06.06.2009, 19:34-35); Мексика (жители Мексики) приголомшена (Т-1+1, 06.06.2009, 19:43); Кіровоград (жители Кироваграда) тихо курить на балконі (Т-1+1, 16.06.2009, 20:06-07); Україна (население Украины) тане (Т-1+1, 30.06.2009, 20:10). Следует отметить, что в языке прямого телеэфира частотно используются метонимические номинации с собственными названиями. Такой тип конструкций придает тексту динамичность.

Образность и экспрессивность усиливаются благодаря перифразам: Феміда у лахмітті. В країні можуть зупинитися суди. Через брак коштів держава майже не фінансує храми правосуддя. Грошей вистачає лише на Конституційний, Верховний, Вищий господарський та адміністративні суди. В інших нема за що навіть кореспонденцію відправити, тож

репетувати «суддю на мило», якщо вашу справу відкладено в довгу шухляду, вже не актуально. Мантиї бідні (Т-1+1, 30.06.2009, 19:52:45-53:07). В тексте для обозначения лексемы суд употреблен перифраз храми правосуддя. Отсутствует прямая номинация по отношению к понятию судьи. Слуги Феміди – наиболее частотный перифраз, передающий лексему судді. В приведенном информационном сообщении наблюдаем и синонимические перифразы: единичные субстантивы Феміда и мантиї.

Культура выражения чувственной сферы человека является важным фактором общезыковой культуры. Использование стилистических фигур и тропов демонстрирует единство образности и экспрессивности. Несмотря на дифференцированные параметры богатства речи и образности, прослеживаем между ними и общие лингвальные особенности, ведь информационный текст, насыщенный тропами, демонстрирует также и его богатство.

Анализ теоретических исследований в области культуры речи свидетельствует о наличии сформированного перечня доминантных коммуникативных качеств. К ним относятся: правильность, точность, логичность, чистота, образность, богатство, разнообразие, содержательность, экспрессивность, доступность, уместность. Однако анализ реализации коммуникативных качеств речи в СМИ демонстрирует неразрывную связь таких доминантных качеств речи: правильность – точность – чистота, богатство – разнообразие, образность – экспрессивность. Это детерминировано, прежде всего, тем, что правильность выступает основой для всех других признаков, а также общностью ряда лингвальных идентификаторов. Проблема реализации коммуникативных признаков в различных сферах коммуникации социума требует перманентных научных исследований.

Культура слухання

(Текст розділу «Культура слухання» з підручника Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : Навч. посібник / В. Г. Пасинок. К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – С. 67–70).

Майстерність спілкування особистості виявляється в оволодінні не лише основами красномовства, але й умінням слухати. Причому важливо не тільки слухати інформацію, але й відчувати її. Адже слухання – це фізичний процес, який визначає вплив звукових хвиль на барабанну перетинку й відбувається без вияву спеціальних розумових зусиль. А відчування інформації – це складний процес сприйняття інформації, який водночас передбачає її первісне осмислення, структурування й запам'ятовування.

За даними наукових досліджень, під час передачі інформації іншим учасникам вербальної комунікації через різні причини (невдале переведення сутності інформації в зміст повідомлення комунікатором, недостатньо уважне слухання цього повідомлення й неправильне його розуміння реципієнтами тощо) втрачається більша її частина. А наслідком цього є те, що в середньому в людини після вербального контакту засвоюється лише одна чверть від загального обсягу запланованої для передачі інформації, тобто більша частина її змісту втрачається.

Для покращення такої ситуації фахівці (Л. Аверченко, А. Панфілова, Н. Семечкін) рекомендують людині усвідомлено концентрувати свою увагу на словах оратора. Цьому сприяють такі заходи:

- забезпечення фізичної та психологічної підготовки людини до сприйняття інформації (сісти у відповідну позу, сконцентрувати увагу на ораторові тощо);
- вживання в роль слухача (не намагатися під час сприйняття інформації будувати власні контраргументи й чекати паузи тільки для того, щоб озвучити власну позицію);
- невідволікання на сторонні речі, виявлення прагнення об'єктивно й свідомо сприймати зміст самої промови,

абстрагувавшись від неприємних аспектів у зовнішності чи стилі мовлення оратора.

У праці Н. Панфілової виділено такі *види слухання*: критичне (спрямоване), емпатичне, нерелективне, активне релективне. Так, в основу першого виду слухання покладено критичний аналіз будь-якого повідомлення. У цьому разі під час сприйняття інформації людина звичайно:

- з'ясовує для себе, наскільки важливими, релевантними є висвітлені факти, чи підкріплені вони вагомими аргументами;
- оцінює, чи дійсно зроблені висновки впливають із попередніх міркувань;
- визначає, чи існують інші дані, котрі можуть спростувати отримані висновки.

Оскільки такий вид слухання нерідко містить настанову на критичне сприйняття будь-якого повідомлення, це призводить до того, що індивідуум концентрує свою увагу не на корисній для себе інформації, а на тій, із якою він принципово не погоджується. Тому *критичне* слухання навряд чи буде ефективним для сприйняття нової інформації на заняттях в освітніх закладах чи в лекторіях. Однак такий вид слухання є цілком доцільним для обговорення нових проектів або цікавого професійного досвіду.

Емпатичне слухання передбачає, що людина під час сприйняття інформації не стільки прислуховується до слів оратора, скільки намагається емоційно сприйняти його ставлення до того матеріалу, який він викладає. Таке слухання може виявлятися в різних формах. Так, *емпатичне реагування* передбачає, що за допомогою уважного спостереження особа відчуває емоції, схожі з відповідними емоційними реакціями оратора. *Прийняття іншої точки зору* вимагає уявного вживання в образ іншої людини, «примірки» на себе її соціальної ролі, моделювання тих думок, які б виникли в неї стосовно певного питання. *Емпатичне реагування* виявляється шляхом розуміння й схвалення її думок.

Для успішного емпатичного слухання необхідно дотримуватися таких вимог:

1) абстрагувавшись від власних переживань, слід налаштуватися на сприйняття емоційних реакцій партнера по комунікативному акту;

2) у своїх діях, поведінці важливо не лише адекватно відобразити переживання й почуття співрозмовника, а й продемонструвати, що вони поділяються і приймаються;

3) не допускати, щоб віддзеркалення почуттів іншої людини супроводжувалося спробою інтерпретувати її дії чи вчинки своїми домислами щодо причини їх появи;

4) необхідно витримувати паузу, щоб дати можливість учасникові комунікативного акту обміркувати надану йому відповідь, а також переосмислити власні переживання.

Емпатичне слухання вимагає від людини докладання активних зусиль для того, щоб якомога краще зрозуміти свого партнера, а також наявність спеціальних навичок для цього. Використання цього виду слухання має відповідати комунікативній ситуації. Наприклад, такий вид слухання є абсолютно необхідним учителеві для організації успішного спілкування з дітьми. Але для сприйняття студентами змісту лекцій із природничих дисциплін, навпаки, емпатичне слухання буде недоречним. Слід також зазначити, що емпатичне слухання має стимулювати позитивні зміни в партнері спілкування. Якщо ж воно викликає в нього лише негативні емоції, то в такому разі від цього виду слухання краще відмовитися.

Нерефлексивне (умовно-пасивне) слухання передбачає, що людина уважно слухає партнера по комунікації, підкріплюючи це окремими репліками й відповідними жестами, але майже не втручається в його промову. Наприклад, коли людина перебуває в стані сильного емоційного збудження, їй треба просто виговоритися, щоб полегшити свій стан. У цьому разі оптимальним варіантом є саме нерефлексивне слухання її іншою особою.

Як відзначають фахівці, успішній реалізації нерефлексивного слухання сприяє застосування таких комунікативних прийомів:

– підтакування («так», «ну», кивання головою);

- «луна-реакція» (повторення останнього слова співрозмовника);
- дзеркало (повторення останньої фрази співрозмовника зі зміною порядку слів);
- парафраза (короткий переказ висловлених партнером думок іншими словами);
- стимулювання («Ну і...», «А що було далі?» тощо);
- вираження відповідних емоцій («ах», «ух», «чудово», «прикро» чи відповідні вирази обличчя);
- питання, що уточнюють думку співрозмовника («Повтори, що ти сказав.»).

Оскільки в афектному стані людина не зовсім контролює свою поведінку, не відповідні для такої ситуації реакції партнера можуть тільки погіршити її емоційний стан. Тому під час нерелективного слухання психологи не рекомендують уживати такі прийоми й демонструвати такі реакції:

- перебивати людину, намагаючись продовжити її думку;
- висловлювати свої висновки щодо причин подій чи їх оцінки, давати поради, що треба робити далі;
- виражати неповагу до дій людини («дурість», «нісенітниця», «дурниця» тощо);
- розпитувати, поставивши цілу низку питань;
- виражати зневагу до людини (не звертати на неї та її слова уваги);
- заспокоювати, говорити, що все владається.

Нерелективне слухання людиною її партнера допомагає покращити емоційний стан останнього, а також зміцнити взаємовідносини цих людей. Але водночас будь-якій особі не треба допускати також зловживання з боку іншої людини її терпінням та бажанням допомогти, перетворившись для неї у своєрідну «жилетку для сліз».

Вид слухання, у якому першочергова увага приділяється інформаційному наповненню повідомлення, у науковій літературі отримав назву *активного рефлективного* слухання. Такий вид слухання передбачає, що людина в процесі сприйняття інформації активно аналізує її, опрацьовує, а потім висловлює своє ставлення до неї у вигляді відповідних питань чи реплік.

Під час такого слухання людина контролює, що відбувається в її свідомості, перевіряє й уточнює розуміння інформації, а це, у свою чергу, дає змогу більш виважено ставитися до кожного висловлювання, а як наслідок – підвищити взаєморозуміння партнерів по комунікативному акту. Активне рефлексивне слухання підкріплюється ззовні такими прийомами:

- парафраза;
- ставлення питань типу: «Чи правильно я Вас зрозумів, що...?», «Ви мали на увазі...?».

Застосування таких прийомів у комунікативному процесі допомагає не лише забезпечити ефективний зворотний зв'язок між людьми, але й побудувати взаємовідносини на партнерській, рівноправній основі. Цей вид слухання вважається науковцями найбільш конструктивним.

Спілкування в колективі**1. Загальні вимоги до культури усного мовлення:**

Усне спілкування в колективі передбачає вільне володіння українською літературною мовою, дотримання правил мовної етики. Саме в такому спілкуванні виявляється рівень нашого володіння не лише найнеобхіднішими нормами, а й усіма багатствами літературної мови. Адже говорити правильно – це ще не все: існують норми, пов'язані з поняттями «Краще – гірше», «точніше», «доречніше», «доцільніше», а не просто «правильно – неправильно». Це так звані комунікативні норми нашого мовлення.

На цій основі й визначаються *найзагальніші вимоги до усного спілкування*:

- якість (недвозначність) у вираженні думки;
- логічність, смислова точність, а звідси – небагатослівність (лаконізм) мовлення;
- відповідність між змістом висловлювання й засобами його вираження;
- відповідність між мовними засобами й обставинами мовлення (мовленнєвою ситуацією);
- одностильність уживання одиниць мовлення (відповідність мовних засобів стилю висловлення);
- побудова природних узвичаєних словосполучень і речень;
- вдалий порядок слів у реченнях;
- багатство й різноманітність мовних засобів;
- самотність (нешаблонність) в оцінках, порівняннях, зіставленнях, у побудові висловлювання;
- ефективність мовлення;
- доречність і доцільність мовлення;
- милозвучність мовлення;
- красномовство (виразність дикції, відповідний темп мовлення, сила голосу) залежно від ситуації мовлення.

2. Норми усного мовлення.

Для кожного мовця важливим є чуття мови, тобто здатність відчувати належність того чи іншого слова до певного стилю,

відчувати доречність чи недоречність уживання слова залежно від ситуації. Воно виробляється у людини поступово й зростає з її досвідом. Однак різна мовна практика (вік, професія, освіта) дає неоднакові результати. І хоча мовне чуття відбиває існуючий поділ на стилі мови, все ж воно недостатнє: мало інтуїтивно відчувати правильність чи неправильність у мовленні – треба точно знати правила вживання мовних засобів і користуватися ними свідомо.

Усне ділове мовлення – це розмовно-літературне мовлення, що спирається на норми літературної мови. Дотримання цих норм вимагає знання *мовних особливостей* усного ділового спілкування:

- наголос (ніщо так не розкриває рівень нашої мовної культури перед сторонніми, як наголошення слів. Порушення в наголосі «ріжуть» слух співрозмовника або слухача);

- вимова (у вимові звукосполучень є свої особливості. Найчастіше помилки виникають під впливом написань. Ми намагаємось вимовляти так, як пишемо. А треба пам'ятати, що в живому мовленні звуки впливають один на одного й зазнають при цьому змін);

- милозвучність мовлення (українська мова мелодійна, милозвучна. Ця її якість забезпечується мелодійним чергуванням голосних і приголосних звуків, а також можливістю вживати деякі слова у різних звукових формах, не змінюючи їх значення);

- лексичні та граматичні особливості (на усне ділове мовлення впливає словниковий запас кожної людини. Він змінюється протягом усього її життя: залежно від обставин одні слова переходять у пасивний запас, інші з'являються в активному словнику, щоб знову повернутись в пасивний. В особистому словнику інтелектуальної людини, яка багато читає й мислить над прочитаним, постійно працює над собою, - десятки тисяч слів. У повсякденному спілкуванні до цього долучається значна кількість слів ділової лексики, професіоналізм тощо. Однак багатство словника ще не є ознакою високої мовної культури. Потрібно навчитися точно, доцільно вживати слова залежно від ситуації мовлення – розмова по телефону, прийом відвідувачів, нарада тощо).

3. Бесіда як форма спілкування між людьми.

Бесіда – це така форма спілкування, яка застосовується з метою обміну думками, інформацією, почуттями тощо. Бесіда використовується, перш за все, як інструмент спільного пошуку оптимального вирішення різноманітних проблем.

Існують різні види бесід. Якщо за основу взяти мету спілкування та зміст бесіди, то можна розрізнити бесіди:

Ритуальні – такі, в яких люди спілкуються, дотримуючись певних правил та норм поведінки.

Глибинно-особистісні – стосуються нашого життя. Вони відбивають наше спілкування з близькими нам людьми – рідними, дітьми, друзями тощо.

Ділові – їх предметом є конкретне діло. Серед цих бесід виділяють:

- інформаційні;
- бесіди в «конкурентній ситуації»;
- бесіди «під тисненням співрозмовника»;
- бесіди з метою викладення своєї позиції.

Індивідуальна – це діалог двох співрозмовників, які значущі один для одного і прагнуть досягти певної мети. При цьому індивідуальна бесіда стає такою формою, що сприяє зближенню їхніх поглядів, установленню контактів між ними, довіри і взаєморозуміння. Нерідко тільки віч-на-віч зустрівшись з людиною, можна прояснити для себе її позицію і знайти пояснення її дій. Відомо, що людина в таких умовах поводиться інакше, ніж в оточенні багатьох людей. Річ у тім, що у присутності інших вона грає різні ролі, хоче здаватися цікавішою, привабливішою, зберегти почуття своєї гідності.

Оскільки успіх в індивідуальній бесіді значною мірою залежить від контакту, який встановлюється між співрозмовниками, можна назвати її *етапи*:

- підготовка до бесіди;
- встановлення контакту;
- орієнтація в ситуації і людях;
- обговорення питання і прийняття рішення;
- вихід із контакту.

При підготовці до індивідуальної бесіди аналізується ситуація, в якій вона відбуватиметься, вивчаються типові та

індивідуальні особливості співрозмовника, зокрема його інтереси і настанови. Найбільш поширена помилка в індивідуальній бесіді, зокрема в діловій, – намагання йти відразу ж до досягнення мети, жорстка орієнтація на кінцевий результат. Ця помилка зводиться до ігнорування підготовчого етапу бесіди. І тому нерідко розмова начебто йде, але вже з самого початку запрограмовано негативний її результат.

У більшості випадків починати спілкування, зокрема індивідуальну бесіду, бажано із *встановлення контакту*.

Психологічний контакт – це духовний зв'язок між людьми, котрий забезпечує можливість взаєморозуміння і взаємовпливу. Контакт буває емоційним та інтелектуальним, епізодичним та постійним, усвідомленим та неусвідомленим, поверховим та глибинно-особистісним, вербальним та невербальним. Так, *емоційний контакт* виявляється у довірі чи недовірі, симпатії чи антипатії, в повазі чи неповазі до тих, з ким спілкуються. *Інтелектуальний контакт* базується на вмінні зрозуміти думку один одного, дібрати під час бесіди такі способи і засоби спілкування, аргументи для переконання, які будуть доступні іншому та прийняті ним. *Епізодичний контакт* свідчить про інтерес до людини або до її інформації, думок лише на певному етапі спілкування. *Постійний контакт* проявляється й взаємній повазі, глибокому інтересі співрозмовників один до одного, у тій увазі, що проявляють вони повсякчас до теми розмови та її змісту. *Поверховий контакт* – це спільність в оцінках, емоціях з приводу загального ставлення до тих чи інших ситуацій, конкретних людей. *Глибинно-особистісний контакт* є свідченням повного взаєморозуміння ситуацій, проблем і взаємосприйняття один одного разом з основними цінностями, інтересами, установками, які виникають під час зустрічі та діалогу. *Вербальний контакт* встановлюється в мовному спілкуванні, а *невербальний* – у несловесному (за допомогою погляду, міміки, жестів, пози тощо).

Найчастіше контакт починається із «зустрічі поглядів». Важко бути неввічливим до того, хто дивиться тобі в очі, до того ж м'яко й доброзичливо. Про доброзичливість людини

свідчать легка посмішка, нахил корпусу, голови в бік співбесідника, зацікавленість у виразі очей.

Після контакту очей слід привітатися й зробити паузу, вона потрібна, щоб співрозмовник мав можливість включився в розмову.

Після взаємного привітання йде знайомство. Існує багато правил етикету, які передбачають поведінку людей на цьому етапі. З погляду психологів, дуже важливо вже при першій зустрічі запам'ятати прізвище, ім'я співбесідника, його посаду. Ще Д. Карнегі писав, що для людини звук її імені є найсолодшим і найважливішим звуком в людській мові.

Заєць і жаба
(казка)

Обридло зайцеві погане його життя, чоловік кривдить, орел хапа, і сова навіть дере. От і дума собі заєць. «Я найслабший від усіх тварин, усього боюся, піду краще утоплюся!»

От іде він до річки та скаче берегом, шукає, де б то краще скочити у воду. Коли це жаба – плиг у воду!

«Еге, – думає тоді заєць, – не буду я топитись, бо є ще такі на світі, що й мене бояться».

Так і остався заєць живий.

Байдужий пеньок
(казка)

Стоїть у лісі старий-престарий Пеньок. Мохом обріс, гріється на сонечку.

Поселився під Пеньком Їжак. Клопочеться собі в нірці, а Пеньок мружиться, крекче, гріється на сонечку.

- Будемо з тобою дружно жити, добре? – питає раз його Їжак.

- Добре, – відповідає байдужно Пеньок. Він замружив очі, позіхнув і гріється собі на сонечку.

По другий бік під Пеньком поселилася Гадюка.

- Будемо з тобою дружно жити, добре? – питає раз вона.

- Добре, – відповідає байдужо Пеньок. Він замружив очі, позіхнув і гріється на сонечку.

Та ось якось Їжак побачив, що поруч із ним живе Гадюка. Напав на неї і в кривавій сутичці переміг. Виповз, ліг на Пеньок. Відпочиває.

- Що це у вас там за шум був? – питає Пеньок.

- Це я Гадюку вбив, – відповідає Їжак.

- Добре, – каже байдужно Пеньок. Він замружив очі, позіхнув і гріється собі на сонечку.

Підготовка до виразного читання

Підготовка до виразного читання любого твору – процес довготривалий і складний, що потребує від читця значних кропітких зусиль, терпіння, затрати часу. Навіть коли твір читається повторно, вихователь повинен знову заздалегідь його перечитати, відновити у пам'яті, переглянути раніше зроблену розмітку тексту і знову заздалегідь перечитати вдома вголос.

У підготовці твору до виразного читання можна намітити **чотири основних етапи:**

1. Аналіз твору: з'ясування замислу автора, розуміння фактів і подій, що описуються, оцінка характерів і вчинків героїв, ясне уявлення (бачення) того, про що говориться у творі, з'ясування свого ставлення до того, що описується у ньому.

2. Визначення (завдань) мети читання.

3. Розмітка тексту: ділення твору на частини, визначення головної думки кожної частини, надання заголовку кожній частині, встановлення завдань читання кожної частини; позначення логічних наголосів та пауз, перевірка слів за словником, вимова яких викликає сумніви.

4. Тренувальне читання: читання вголос; прослуховування аудіозаписів цього твору у виконанні майстрів художнього слова; запис власного читання з подальшим прослуховуванням та аналізом.

Аналіз твору.

Аналіз дає можливість читцю ясно уявити (немовби побачити) все те, про що розповідає автор, допомагає визначити своє ставлення до подій та діючим особам, намітити завдання читання; визначити ідею твору, розглянути сюжет, побудову, дати характеристику діючих осіб.

Ідея – головна думка твору, те основне, заради чого твір написаний. Визначення ідеї необхідне для правильного розуміння всього твору та засвоєння мети, з якою цей твір треба читати, інакше його неможливо донести до слухача,

оскільки «...основне зерно мистецтва художнього слова і весь смисл його поміщений не у дикції, не у голосі і навіть не в умінні правильно трактувати цей твір, тобто, пізнаючи ідею автора, пропитувати її своїм кровним, активним, діючим ставленням...» (В.М.Аксьонов).

Ідея твору розкривається через систему образів, серед яких особливо важливе значення мають образи діючих осіб.

У системі художніх образів письменник виражає свої думки, почуття, світосприймання, ставлення до дійсності, людей, явищ природи. Тому до характеристики діючих осіб читець повинен підходити з особливою відповідальністю. Необхідно ясно уявити собі кожну діючу особу (зовнішність, характер, поведінку, взаємовідносини з іншими діючими особами, значення і місце у творі).

Образи у творі часто подаються не у готовому вигляді, а у розвитку. Під впливом тих чи інших причин, обставин у характері, поведінці діючих осіб відбуваються зміни, з'являються нові риси. Ці зміни необхідно передати у читанні, відтінюючи причини, якими вони викликані (приклад «Казка про рибака та рибку» О.Пушкіна).

Сюжет – система подій, що складає зміст дії літературного твору.

Знання сюжету необхідне до початку читання, тому що читець не може передати при читанні те, чого не знає сам (події, взаємовідносини діючих осіб і т.д.).

Композиція – певна побудова твору. Читцю необхідно навчитись визначати основні частини твору. Це надасть можливість під час читання підкреслити вузлові моменти і звертати увагу слухачів на найгостріші і найважливіші місця у творі, які мають вирішальне значення, допоможе краще зрозуміти його ідею і розвиток сюжету.

Експозиція – промальовка діючих осіб, їх взаємовідносин та обставин їх життя до моменту початку дії. У ній дається опис обстановки, середовища, в якій розвивались події, складались характери. (Наприклад «Чотири бажання» К.Ушинського). Експозиція вимагає від читця спокійних, оповідних інтонацій, неквапливості, яка допомагає привернути увагу слухачів. Експозиція повинна відокремлюватись від

подальшого оповідання значною паузою, що психологічно готує до подальшого прослуховування тексту.

Багато творів не мають експозиції, а одразу починаються з зав'язки.

Зав'язка – це подія, з якої починається розвиток дії. Вона знайомить з початком дії, зацікавлює слухача. При читанні зав'язку треба виділяти, читати її значно, трохи уповільнено, щоб слухачі зрозуміли, що далі за прочитаним починається власне оповідання, розповідь.

Кульмінація – момент найвищого напруження, після якого настає перелом у дії. Виділення кульмінації причитанні (уповільнення темпу, збільшення сили голосу, значними логічними наголосами) посилює напруження, що змусить слухачів з хвилюванням чекати, як вирішиться стан, що склався, як буде розвиватись дія.

Розв'язка – стан, який склався у результаті розвитку дії. Розв'язкою більшою частиною слугує заключна сцена твору. Вона підводить підсумок розвитку подій, розряджає напруження слухачів. Тому її треба читати так, діти відчули, що це кінець, завершення твору. Заключну сцену промовляють дещо уповільнено. Після її завершення роблять значну паузу, щоб дати слухачам можливість пережити почуте, побути під враженням того, про що розповідалось у творі.

Іноді за розв'язкою слідує *епілог* – кінцівка, частина твору, у якій описуються події, що трапились після завершення основної сюжетної лінії твору.

Кінцівка у ще більшій мірі ніж розв'язка розряджає увагу слухачів, повертаючи їх до дійсності. Читати її слід так, щоб слухач відчув, що твір закінчено, і відчув задоволення від прочитаного.

Тільки завершивши аналіз твору, можна визначити, яке завдання повинне переслідувати його читання.

При підготовці до читання обов'язково необхідно враховувати жанр твору (проза чи віршова), мову твору.

Складання плану аналізу твору

План аналізу твору для підготовки до виразного читання складають у певній послідовності. У зошит з великими полями записують наступні відомості:

1. Автор і назва твору.
2. Ідея твору.
3. Коротка характеристика образів.
4. Сюжет.
5. Елементи сюжету:
 - експозиція;
 - зав'язка;
 - кульмінація;
 - розв'язка;
 - кінцівка.

6. Мета читання.

Після цього ділять твір на частини. У зошиті записують номер і назву кожної частини. Зліва помічають завдання читання, справа – виписують текст і здійснюють його розмітку. Слова, вимова яких викликає сумніви, виписують окремо і перевіряють за словником.

Орієнтовний план підготовки до виразного читання оповідання В.Біанки «Купання ведмежат»:

Ідея оповідання: спостерігай і люби природу.

Образи: мисливець – гуманний, допитливий; ведмедиця – велика, сувора, ділова; ведмежата – веселі, жваві, неспокійні.

Сюжет: спостереження за купанням ведмежат.

Елементи сюжету:

зав'язка – «...услышал громкий треск сучьев»;

кульмінація – «...надавала шлепков...»;

розв'язка – повернення додому.

Оскільки оповідання коротке, ділення на частини можна не проводити.

Розмітка тексту
(приклад)
Зламана гілка

Зламав Івасик гілку ясеневу /
І кинув геть / коли награвся нею. //
Веселий, / він побіг собі додому. //
Вона ж лежить / на гнилиці рудому. //

Розповідь

В самотині зітхає гілка тяжко: /
Уже на ній не сяде більше пташка //
Вже вітерець її не захитає, /
«Хитати ще?» / - її не запитає. //

Стурбовано, з жалем

В її прожилках не бродити соку, /
Не гріти мрію, / ніжну і високу! //
Івась у ліжку / спить спокійно, / тихо.
Невже не знає він, / що скоїв лихо? //

З відчаєм

Зневажливо

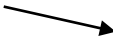
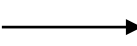
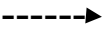
Оцінка якості читання

Щоб правильно оцінити читання товариша, слід під час прослуховування заносити у зошит свої зауваження. Виходячи із зроблених під час читання зауважень, складають зв'язний відгук про якість читання, у якому відмічають як позитивні, так і негативні моменти. Відгук може бути письмовим, тоді його читають вголос після попереднього обговорення читання товариша, або усним – у цьому випадку слухачі виступають одразу по закінченні читання.

Складаючи відгук про читання, рекомендується орієнтуватись на наступні питання:

1. Чи правильно розкрито читачем ідею твору?
2. Чи вірно передано образи?
3. Чи виділені основні композиційні моменти?
4. Чи чітко виражено читачем його ставлення до зображеного у тексті?
5. Чи проведено ділення твору на частини і чи вірно розкрито ідею кожної частини?
6. Чи правильно розставлено логічні наголоси, паузи?
7. Як витримано темп мовлення?
8. Чи правильно використовувалась мелодика мовлення для передачі змісту твору і промальовки характеру діючих осіб.?
9. Чи достатньо ясно і чітко прочитано текст?
10. Чи не було допущено орфоепічних помилок і якщо були, то які?
11. Чи правильним було дихання читця?
12. Як можна оцінити позу, жести, міміку читця?
13. Чи вдалось читцю встановити контакт з аудиторією?
14. Яка була сила впливу читання на слухачів?

Стандартні умовні позначення у текстовій партитурі:

'	– знак акценту над наголошеним складом;
/	– коротка пауза;
//	– середня пауза;
///	– тривала пауза;
————	– пряма під словом для означення логічного наголосу;
	– знак підвищення тону;
	– знак пониження тону;
-----	– пунктирна лінія під словом свідчить про необхідність уповільнення інтонації при вимові цього слова;
	– пряма зі стрілкою вказує на прискорення інтонації при вимовлянні цього слова;
	– дуга нагадує про необхідність інтонаційного об'єднання слів, вимовляння їх на одному диханні;
	– «загин» в кінці слова чи фрази вживається для означення інтонаційної незавершеності;
< >	– у такі дужки беруть слова, які необхідно виділити тоном вставних слів і речень;
“ ”	– лапки для виділення слів, які вимагають відтінку іронії в їх вимові;
	– хвилястою лінією позначають слова, які необхідно прочитати з прискоренням;
	– пряма переривчата стрілка під відповідним рядком вимагає монотону;

Ключ до тестового контролю

Питання	Правильна відповідь	Питання	Правильна відповідь
1	а	21	в
2	б	22	б
3	в	23	б
4	а	24	а
5	в	25	в
6	б	26	б
7	а	27	б
8	б	28	в
9	в	29	в
10	в	30	б
11	а	31	в
12	б	32	а
13	а	33	б
14	б	34	а
15	в	35	б
16	а	36	б
17	в	37	а
18	а	38	в
19	б	39	в
20	а	40	б

Навчальне видання

Леся Вікторівна Мороз-Рекотова

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ТА ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

***Навчальний посібник для студентів спеціальності
6.010101 «Дошкільна освіта»***

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку __.__.2014 р.
Гарнітура «Times New Roman». Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Ум. - друк. арк.10,98. Обл. - вид. арк. 11,26
Наклад 100 прим. Зам. №147

Видавництво та друк ФО-П Ткачук О.В.
71100, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Кірова, 52/49, 53
Тел. (097) 918-66-41, (066) 106-29-93; e-mail: Tizdat@gmail.com
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи
ДК № 3377 від 29.01.2009 р.